

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

На правах рукопису

УДК 378.015.31:172.15(043.5)

ЖАРОВСЬКА ОЛЕНА ПЕТРІВНА

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В
ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

**Науковий керівник:
Акімова Ольга Вікторівна,
доктор педагогічних наук, професор**

Вінниця – 2015

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	11
1.1. Патріотичне виховання майбутніх учителів як філософська, соціальна та психолого-педагогічна проблема.....	11
1.2. Освітньо-виховне середовище педагогічного університету як засіб патріотичного виховання майбутніх педагогів.....	36
Висновки до першого розділу.....	59
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ПАТРІОТИЧНОЇ ВИХОВАНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ	62
2.1. Критерії, показники та рівні патріотичної вихованості майбутніх учителів.....	62
2.2. Стан патріотичної вихованості студентів педагогічного університету.....	80
Висновки до другого розділу.....	95
РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТА ЇХ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА.....	97
3.1. Модель патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету.....	97
3.2. Обґрунтування педагогічних умов патріотичного виховання майбутніх учителів.....	121
3.3. Методика проведення та результати формувального етапу експериментального дослідження.....	162
Висновки до третього розділу.....	179
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	224

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми патріотичного виховання студентів визначається низкою обставин – соціальною ситуацією, що склалася нині в нашій країні, перетвореннями в суспільному, політичному, економічному житті, переоцінці цінностей у свідомості людей. У Концепції державної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2013-2017 роки зазначається, що актуальність патріотичного виховання зумовлюється процесом формування в Україні єдиної політичної нації. Патріотичне виховання населення спрямоване на забезпечення цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї.

У Наказі МОН № 641 від 16.06.15 року Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендаціях щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах зауважується, що інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Вища школа на сучасному етапі розвитку суспільства покликана віддати пріоритети вихованню патріотизму як складнику світогляду студента та його ставленню до рідної країни, інших націй та народів, національних святинь, посиленню любові до України, мови, почуттю відповідальності за її незалежність, збереженню матеріальних і духовних цінностей. Особливо це стосується майбутнього вчителя, який у своїй професійній діяльності має здійснювати патріотичне виховання школярів. Тому, у сучасній вищій педагогічній освіті актуалізується потреба у

вихованні патріотизму майбутніх учителів як почуття і як базової якості особистості на основі нових підходів і шляхів його реалізації. Для успішного розв'язання цієї проблеми ефективним буде створення патріотично спрямованого освітньо-виховного середовища педагогічного університету.

Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги минулого: Х. Алчевська, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Драгоманов, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, які значну увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості.

Філософські основи виховного процесу відповідно до нової парадигми освіти і виховання розробляли М. Антонєць, А. Бойко, Л. Вовк, М. Євтух, П. Кононенко, В. Москалець, М. Стельмахович, М. Ярмаченко та ін. Проблема сутності патріотичної свідомості відображена у вітчизняній (А. Бичко, І. Надольний, Л. Сохань) та зарубіжній (І. Кант, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) філософії.

Загальнопедагогічні аспекти підготовки майбутнього вчителя досліджували О. Антонова, О. Дубасенюк, Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Кічук, О. Куцевол. Інноваційні підходи до організації виховної роботи у педагогічному університеті вивчали О. Акімова, О. Коберник, В. Сорочинська, В. Шахов та ін. Ціннісні мотиви формування громадянсько-патріотичної культури молоді аспектно висвітлено у працях О. Безкоровайної, М. Сметанського, Г. Тарасенко, Г. Шевченко, І. Шоробури та ін.

Психологічні основи патріотичного виховання досліджували Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, О. Петровський, П. Якобсон. Серед сучасних дослідників, які працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей

особистості – І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, А. Погрібний, В. Поплужний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та ін.

Достатньо дослідженим у педагогічній науці є національно-патріотичне виховання (Ю. Бондаренко, М. Боришевський, О. Вишневський, Р. Захарченко, В. Кузь, Б. Цимбалістий, В. Янів, Я. Ярема, О. Ярмоленко) та військово-патріотичне виховання (М. Зубалій, В. Івашковський).

В останні десятиліття виконано низку дисертаційних досліджень з проблем патріотичного виховання: Р. Петронговський (Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності, 2002); О. Гевко (Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, 2003); О. Абрамчук (Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів, 2006); О. Стьопіна (Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва, 2007); Т. Гавлітіна (Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу, 2007); С. Оришко (Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, 2010); М. Тимчик (Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи, 2012); В. Мірошніченко (Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, 2012); А. Максютів (Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності, 2013).

Водночас згадані дослідження розкривають лише окремі аспекти зазначеної проблеми, патріотичне виховання студентів педагогічного університету доки не стало об'єктом спеціального наукового пошуку.

Значимість та гострота обраного напрямку дослідження підтверджується рядом суперечностей між:

- визнанням пріоритету загальнолюдських та національних цінностей як однієї з головних цілей виховання та відсутністю механізмів формування й збереження патріотичних цінностей у студентів;

- необхідністю патріотичного виховання студентів за допомогою використання освітньо-виховного середовища педагогічного університету й недостатньою науково-методичною розробленістю цієї проблеми;

- потребою в патріотичному вихованні майбутніх вчителів і орієнтацією на старі форми й методи патріотичного виховання студентської молоді та відсутністю сучасних орієнтирів і нових технологій.

Отже, значимість і актуальність патріотичного виховання студентів педагогічних університетів та недостатня теоретична і практична розробленість проблеми, необхідність вирішення суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Патріотичне виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Теоретико-методологічні основи педагогічної підготовки майбутніх учителів» (№0101U007274). Тему кандидатської дисертації затверджено вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №5 від 24.11.2010 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 5 від 28.05.2013 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету.

Гіпотеза дослідження. Патріотичне виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету буде ефективним за таких педагогічних умов:

- використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання студентів;
- залучення студентської молоді до участі в соціально-значимих проектах патріотичного спрямування;
- активне вивчення майбутніми учителями національно-культурної спадщини українського народу.

Відповідно до мети й гіпотези визначено завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність понять «патріотичне виховання студентів педагогічного університету» та «патріотична вихованість майбутніх учителів».
2. Розкрити особливості та виховний потенціал освітньо-виховного середовища педагогічного університету.
3. Визначити структуру, критерії, показники та схарактеризувати рівні патріотичної вихованості майбутніх учителів.
4. Розробити модель, обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов патріотичного виховання студентів та методики їх реалізації.

Об'єкт дослідження – процес виховання майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Предмет дослідження – педагогічні умови патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету.

Для досягнення мети, розв'язання завдань та перевірки гіпотези було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – класифікація, систематизація, аналіз, порівняння наукових підходів, концепцій, положень, визначень та узагальнення основних характеристик понять для виявлення сутності патріотичної вихованості та патріотичного виховання студентів, виокремлення критеріїв, показників та рівнів досліджуваної

вихованості; *емпіричні* – діагностичні (спостереження, анкетування, бесіда, тестування, самооцінка, експертна оцінка) для виявлення стану патріотичної вихованості майбутніх учителів; *педагогічний експеримент* – для виявлення результативності експериментальної роботи; *статистичні* – методи статистичної обробки результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Миколаївському національному педагогічному університеті імені В.О. Сухомлинського, Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини в 2010-2014 роках. Усього дослідженням було охоплено 412 студентів.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

- *уперше обґрунтовано* педагогічні умови патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету (використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання студентів; залучення студентської молоді до участі у соціально-значимих проектах патріотичного спрямування; активне вивчення майбутніми учителями національно-культурної спадщини українського народу); визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні патріотичної вихованості студентів педагогічного університету; розроблено модель патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету;

- *уточнено* сутність понять: «патріотичне виховання студентів педагогічного університету»; «патріотична вихованість майбутнього вчителя»;

- *набули подальшого розвитку* положення про взаємозв'язок патріотичного виховання з набуттям студентом особистісного смислу майбутньої професійної діяльності в аспекті патріотичного виховання учнів.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що розроблено методику діагностування рівнів патріотичної вихованості студентів педагогічного університету; розроблено та впроваджено методику реалізації педагогічних умов патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету; видано методичні рекомендації для викладачів педагогічних університетів щодо патріотичного виховання майбутніх вчителів; підготовлено «Пам'ятку для студентів-практикантів». Основні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані в системі вищої педагогічної освіти на рівні організації освітньо-виховного середовища університету, занять з педагогіки вищої школи, методики виховної роботи, викладання гуманітарних дисциплін.

Результати дослідження **впроваджені** в навчальний процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/7 від 02.04.2015 р.), Миколаївського національного педагогічного університету імені В.О. Сухомлинського (довідка № 21/540 від 07.04.2015 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/02/1162 від 08.04.2015 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 168/1 від 23.03.2015 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 739/01 від 25.03.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження апробовано на міжнародних науково-практичних конференціях: «Патріотизм у системі цінностей сучасної молоді. Сучасна наука: тенденції розвитку» (Краснодар, 2014), «Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (Вінниця, 2014), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2014), «Духовний розвиток особистості в аспекті слов'янського лінгвокраїнознавства» (Хмельницький, 2015), «Педагогіка.

Осуществление научных исследований и реализации проектов / Pedagogika. Realizacja badań i projektów Kraków» (Краків, 2015); на всеукраїнській науково-практичній конференції: «Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення» (Київ, 2014), на регіональних наукових конференціях «Виховання молоді на принципах християнської моралі» (Вінниця, 2013, 2014, 2015); на регіональній науково-практичній конференції «Підготовка фахівців соціономічних професій в сучасному соціокультурному просторі» (Вінниця, 2015); на звітних наукових конференціях викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2011-2015); на засіданнях кафедр педагогіки, стилістики української мови й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації відображено в 15 публікаціях (одноосібно), серед них 6 у провідних фахових наукових виданнях, затверджених АК МОН України, 4 – у закордонних виданнях (Канада, Польща, Росія), 4 – у матеріалах конференцій, 1 – методичні рекомендації.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 328 найменувань, з них 6 іноземною мовою і додатків на 61 сторінці, 14 таблиць, 7 рисунків. Основний текст викладено на 185 сторінках, загальний обсяг дисертації – 285 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

1.1. Патріотичне виховання майбутніх учителів як філософська, соціальна та психолого-педагогічна проблема

Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, що несуть серйозну загрозу утвердженню України як національної, цілісної держави. Ключовою серед них є проблема патріотичного виховання людини – особистості, національно свідомого громадянина України. Патріотизм, розвитку якого раніше присвячували багато зусиль, поступово перетворився з необхідного елемента виховання наступних поколінь у щось зайве, несучасне. До розвитку патріотизму серед молоді ставляться дедалі більше формально, відбиваючи цим бажання бути патріотом і викликаючи сумнів щодо доцільності цієї особистісної якості. Перед незалежною Україною постала проблема історичної ваги: творчо відродити українське національно-патріотичне виховання і, водночас, піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку. У наш час, коли молодь переважно спрямовує свої зусилля на накопичення матеріальних цінностей і благ, стає актуальним, творчо використовуючи кращі досягнення минулих поколінь, всебічно обґрунтувати нову парадигму патріотичного виховання як процесу формування особистості [157, 76].

Проблеми патріотичного виховання молоді знаходяться у фокусі досліджень філософської та психолого-педагогічної науки, їх вирішення нині потребує кардинальних змін у сфері підготовки майбутнього вчителя. Система патріотичного виховання в сучасних умовах передбачає формування і розвиток соціально значимих цінностей: громадянськості та патріотизму в освітньому процесі; масову патріотичну роботу, яка організовується й здійснюється державними структурами, суспільними

рухами та організаціями; діяльність засобів масової інформації, наукових та інших організацій, творчих спілок, спрямовану на розгляд та висвітлення проблем патріотичного виховання, на формування та розвиток особистості громадянина та патріота Вітчизни. Тому сучасний учитель повинен бути носієм гуманізму та яскравим прикладом громадянина та патріота, який створює умови для розвитку гуманістично-орієнтованого конкурентноспроможного громадянського суспільства.

За результатами аналізу довідникової літератури, першоджерел та періодики з'ясовано, що існують різні підходи до визначення терміну «патріотизм». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови це поняття визначається як: «любов до Батьківщини, відданість їй та своєму народові, готовність прийти на її захист», а «патріот – це той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви і подвиги» [35, 894]. Визначальним у цьому трактуванні є емоційно-почуттєва сфера особистості, категоріями якої є: любов, відданість, готовність.

Філософія тлумачить це поняття як явище, морально-політичний принцип, зміст якого включає в себе любов до Вітчизни, гордість за її сучасне й минуле, відданість інтересам рідної країни та прагнення до її захисту [216, 358].

Історико-філософський аспект патріотизму передбачає розгляд його як суспільно-історичного явища, обумовленого соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими характеристиками конкретного суспільства. Зауважимо, що на проблему патріотичного виховання і його роль у формуванні людини звертало увагу багато українських мислителів різних поколінь та поглядів від часів Київської Русі до сучасності [157, 76].

Видатні українські філософи-мислителі Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Юркевич, К. Ушинський, І. Франко, О. Духнович, Я. Чепіга у своїх творах визначне місце відводили патріотизму українського народу, а саме:

любові до Батьківщини, до рідної мови, до свого народу; повазі до історичного минулого; формуванню національної свідомості.

У своїх філософських та літературних творах Г. Сковорода розглядає проблеми дослідження людини та її існування. Його світоглядні позиції мають патріотичний і релігійно-філософський характер. Міркуючи про віру, любов, мораль, щастя, патріотизм, філософ вказує, ким є людина, який сенс її життя.

Т. Шевченко гостро критикував псевдопатріотів, які «деруть шкуру з власного народу і п'ють його соки», прикриваючись нібито любов'ю до людей і турботою про його блага. Він усю свою творчість присвятив проблемам національної самосвідомості, народній боротьбі за свою національну й соціальну самосвідомість. Основним гаслом Т. Шевченка є вислів «любіть Україну, як матір».

Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності. Саме з патріотичної любові до рідної землі виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності, смутку-жалю знівченого життя, сили протесту і бунтарства [157, 77].

Суть морально-патріотичної філософської парадигми розкриває видатний український філософ XIX століття П. Юркевич, який стверджував, що істина розкривається не лише мисленням, а й «серцем», оскільки пошук істини спричинений морально-патріотичними та релігійними поглядами людини.

Філософія І. Франка – це заповідь любові до Батьківщини й до людства. У цілому ж, його філософія – це яскраве втілення філософії українського духу початку XX ст. витоки якої йдуть від Г. Сковороди і Т. Шевченка. І. Франко традиційну українську родину розглядав як перший й найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошани рідної мови, народних звичаїв і традицій [157, 77].

Він писав: «від свого імені і імені своїх однодумців, що якщо б прийшлося віддати життя в обороні високих принципів людськості, в обороні свободи і добра народу, ми ані на хвилю не завагуємось се вчинити» [298, 245-248]. Він зауважував, що виховувати патріотизм необхідно у молоді, щоб вона прагнула до набуття «всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчоли, літати по всіх нивах людської освіти і культури, збираючи все, що піднімає і окрилює людський ум і облагороднює серце, тямлячи тільки одно, що практичне життя жде її серед рідного народу і що все, чим багата і сильна людськість, буде в данім часі придатне і пожиточне і для нашого народу» [298, 245-248].

Про значення освіти в національно-патріотичному вихованні І. Франко писав: «Нині не ті часи, щоб ми з своїм народом могли відгородитись від Європи китайським муром». «Мій патріотизм, – підкреслює Франко, – це тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Я можу здригатись, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням» [299, 114]. Це звучить як заповіт для майбутніх поколінь українців, для істинних патріотів своєї Батьківщини.

Філософи визначають патріотизм, з одного боку, як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до своєї Батьківщини. З іншої – як соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом. Актуальність філософської проблеми виховання підкреслює духовна криза, яка стала буденним атрибутом сучасного суспільства. Становлення нового глобального інформаційного простору, зміна форм соціальної комунікації, зміщення морально-етичних орієнтирів актуалізують

необхідність всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу формування людини [157, 77].

Філософська та соціальна сутність патріотизму, переважно, пов'язується дослідниками з тим, що кризові явища, які виявлено в суспільстві, активізують ставлення людей до деяких феноменів, які мають глибоку історично-культурну спадщину та великий невикористаний потенціал, саме патріотизм розглядається як джерело відродження суспільства. Новий підхід заснований на розумінні патріотизму як складного соціокультурного явища, що пронизує основні сторони життєдіяльності, як суспільства, так і окремої особистості. Зауважимо, що оновлене розуміння патріотизму, звільнене від комуністичного, ідеологічного, від партійно-класового принципу тощо, відображає і включає нові тенденції сучасної соціокультурної реальності та передбачає глибоке переосмислення його теоретичних основ. Оновлений патріотизм може стати одним із факторів консолідації та розвитку суспільства, подолання багатьох негативних явищ сьогодення.

Філософські основи виховного процесу відповідно до нової парадигми освіти і виховання розробляли М. Антонєць [13], А. Бойко [29], Л. Вовк [45], М. Євтух [94], П. Кононенко [145], В. Москалець [190], М. Стельмахович [269], М. Ярмаченко [318] та ін. Проблема сутності патріотичної свідомості відображена у вітчизняній (А. Бичко [296], І. Надольний [195], Л. Сохань [268]) та зарубіжній (І. Кант [122], К. Роджерс [242], Е. Фромм [300] та ін.) філософії.

У працях сучасних українських дослідників В. Андрущенко [11], І. Бега [20], В. Коваль [139], В. Кульчицького [157] та ін. висвітлюється проблема демократичного та національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами.

Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства вивчала Н. Волошина. Дослідниця зауважує, що патріотизм є елементом системи духовних цінностей людини. Він не надається людині

із народженням на генному рівні, а формується під впливом соціуму. У кожному історичному епоху існувала відповідна форма патріотизму, яка визначалась існуючими суспільними відносинами [48, 13].

Патріотизм, на думку автора, є особливою духовною цінністю, оскільки він виступає гарантом єднання, гармонізації сучасного українського суспільства, збереження його самобутності і культурної своєрідності в полігамному людському співтоваристві. Дійшовши висновку, що ядром патріотизму, його основною складовою є любов до малої й великої Батьківщини, яка формується під впливом соціальних чинників, нею запропоновано авторське розуміння патріотизму суспільства: це сформована в соціумі соціально-психологічна властивість, притаманна особистості, сім'ї, соціальній групі, етносу, що проявляється у вірі й безкорисливій любові до Батьківщини, готовності до самовідданої праці заради її процвітання, здатності до самопожертви при захисті її інтересів від загроз й спроможна консолідувати суспільство. Патріотизму українського суспільства властиві свої особливості. Зокрема, це висока гуманістична спрямованість української патріотичної ідеї; віротерпимість; соборність; колективізм у вирішенні громадських завдань, особлива любов до рідної природи. Складниками патріотизму є емоційний, інтелектуальний, діяльнісний аспект [48, 14].

Психологічні основи патріотичного виховання досліджували Б. Ананьєв [10], П. Блонський [27], Л. Виготський [37], Г. Костюк [153], О. Леонтьєв [164], О. Петровський [223], П. Якобсон [316]. Серед сучасних дослідників, які працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей особистості – І. Бех [20], П. Вербицька [36], П. Ігнатенко [38], А. Погрібний [229], Ю. Руденко [246], К. Чорна [305], О. Шестопалюк [310] та ін.

Психологічна наука (І. Бех, П. Ігнатенко, О. Киричук, Н. Михальченко, В. Павленко, С. Таглін) вивчає механізми інтеріоризації тих соціальних процесів та явищ, які впливають на формування

патріотичних якостей особистості. Особистісна цінність почуття патріотизму генерується стійким переживанням любові людини як до найближчого, так і до віддаленого середовища, в якому вона перебуває і яке є для неї значущим [114, 9].

І. Бех визначає патріотичне виховання як керівництво індивідуальним становленням особистості патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини. Психічну структуру людського ставлення становлять своєрідний сплав пізнавальних і емоційних утворень, де останній компонент вважається провідним [20, 151].

В. Мірошніченко, вивчаючи психологічні аспекти патріотичного виховання, стверджує, що ставлення особистості до Батьківщини відображає її соціально-психологічну позицію. На думку автора, саме ставлення пов'язане з такою характеристикою психіки, як ментальність. Ментальність створює для людини можливість ототожнювати себе з певним народом, певною культурою, тобто виявляти свій менталітет. Менталітет складає філософсько-психологічну основу патріотизму, оскільки формується в процесі зіставлення культур різних цивілізацій [186, 131].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що менталітет – це сукупність моральних, психічних та інтелектуальних особливостей мислення певного народу, який виявляється в культурі, поведінці, поглядах, звичаях тощо. Менталітет українців вирізняється такими якостями: працьовитістю, волелюбством, доброзичливістю, гостинністю, миролюбством тощо.

Н. Снопко [263, 27], вивчаючи психологічні механізми патріотичного виховання в системі професійної освіти, стверджує, що патріотичне виховання є суб'єктно-суб'єктивним направленим процесом, у якому суб'єктами є і той, хто навчає (педагог), і той, хто навчається. В основі концепції патріотичного виховання лежать педагогічні технології

конструктивного використання психологічних механізмів об'єкту патріотичного виховання – сублімації, проєкції, ідентифікації.

Цієї ж думки дотримується і Н. Волошина, яка стверджує, що патріотизм суспільства існує і проявляється завдяки наявності суб'єктно-об'єктних відносин. До суб'єктів патріотизму суспільства відносяться індивід, особистість, сім'я, еліта, клас, група, етнос, нація. Зважаючи на кореляцію суб'єкта і об'єкта, в якості об'єкта патріотизму можуть бути Батьківщина, та елементи суспільства, що є суб'єктами патріотизму, особистість, воєнна організація. Патріотизм є соціально-психологічною якістю, яка формується, розвивається, або притупляється (втрачається) у процесі життя під впливом політичних, економічних і соціальних чинників. Н. Волошина визначила такі принципи формування й розвитку патріотизму суспільства: спадкоємності; детермінізму патріотизму, причинно-наслідкового взаємозв'язку; системного використання всіх наявних чинників формування патріотизму; взаємозв'язку суспільної та індивідуальної форми патріотизму; спрямованість патріотизму на людей, що є його суб'єктом і об'єктом [48, 12].

Ідеалами в патріотичному вихованні можуть виступати духовні цінності етичних, естетичних і художніх культур, а також властивості самої особи – розуму, волі й інших здібностей, що знаходять своє втілення в різних видах діяльності [263, 14].

На значення врахування педагогом об'єктивних психологічних механізмів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості: її почуттів, потреб, переконань, ціннісних орієнтацій, рис характеру, вказують і інші дослідники. Механізми виховання розуміються як шляхи розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості у процесі засвоєння нею соціального досвіду.

Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги минулого: Х. Алчевська [8], Г. Ващенко [33], Б. Грінченко [229], М. Грушевський [65-67], О. Духнович [271],

М. Драгоманов [86-87], А. Макаренко [173], І. Огієнко [142], С. Русова [247], В. Сухомлинський [279-280], К. Ушинський [295], які значну увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості.

Історико-педагогічний аналіз творчої спадщини В. Сухомлинського дає підставу стверджувати про намагання педагога розв'язати проблему гармонійного виховання людини і громадянина, яке виражалось у його надзвичайній обізнаності як з досвідом, методами, підходами та засобами народного виховання, у зв'язках з культурою, звичаями і традиціями українського етносу, так і в його творчому підході до застосування у своїй практичній діяльності ідей прогресивних діячів і педагогів.

Не маючи можливості відкрито виступати проти цілеспрямованої орієнтації на заполітизовану освіту, яка за своєю природою формувала без етнічних «конформістів-безбатченків», В. Сухомлинський бореться за збереження всього людського в людині, переконуючи, що досягнення науки і техніки без культивування духовності може втратити не лише смисл, а й призвести до небажаних негативних наслідків у суспільстві. У 60-х роках педагог зробив якісно новий перехід від суто інтернаціоналістичної педагогіки до акцентування на національну культуру, розвиваючи в учнів цілісне сприймання світової культури крізь призму національної самосвідомості. Ідучи шляхом збагачення духовної культури особистості, він використовував у вихованні етнічні, психологічні і соціологічні підходи, ввів в обіг такі нетрадиційні для радянської педагогіки поняття, як дух, духовність, сердечність, людяність, совість, сором, повага тощо. Зокрема, розглядаючи поняття «дух» як особливу форму освоєння людиною світу і водночас як форму її саморозвитку, В. Сухомлинський дав визначення, що «дух – це сукупність усіх багатьох надбань свідомості, розуму, почуттів, сукупність, сконцентрована у яскраво вираженій індивідуальності» [134, 29]. Висунута В. Сухомлинським ідея формування людини, її світогляду найяскравіше

проявляється у процесі патріотичного виховання, яке, на думку педагога, є саме тією сферою духовного життя, що проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина [134, 29].

Розглядаючи патріотизм як сукупність політичних і моральних ідей, моральних почуттів, В. Сухомлинський здійснював патріотичне виховання на основі гармонійного взаємозв'язку інтересів особистості і держави, наголошуючи при цьому на неприпустимості відриву впливу на свідомість і почуття від діяльності з обов'язковим урахуванням особливості духовного життя вихованців у різні вікові періоди. При цьому він підкреслював, що, по-перше, патріотичні і моральні ідеї трансформуються в стійкі духовні утворення – погляди, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації – за умови, коли особистість добуває їх дослідницьким, трудовим, евристичним шляхом з певної системи знань, відомостей, художньо-естетичних образів, національних традицій, звичаїв тощо. По-друге, удосконалення в учнів світоглядної свідомості патріота відбувається шляхом оновлення змісту освіти, який за своїм обсягом і характером має відображати насамперед ідейно-ціннісне багатство рідного народу і вищі здобутки світової культури, сприйняті крізь призму національної свідомості. По-третє, участь школярів у суспільно корисній праці, яка має патріотичне спрямування, повинна носити дієву форму розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною. По-четверте, ставлення вихованця до свого фізичного і психічного здоров'я необхідно розглядати не тільки як особисту справу, а й як вияв відповідальності перед суспільством і державою. По-п'яте, необхідність реформування педагогічної думки вимагає, щоб учитель був переорієнтований із ролі інформатора і контролера, організатора виховних заходів на старшого товариша, друга, духовного орієнтира, наукового консультанта, організатора самостійного здобуття знань, творчості школярів [134, 30].

В. Сухомлинський створив принципово нову систему виховання, в центр якої поставив учня як суб'єкта виховання, спрямувавши виховний

вплив на його внутрішній світ, духовність. Зокрема, весь процес патріотичного виховання в отроцтві вчений будував на психологічній основі поступового переходу від зовнішніх регуляторів активності підлітка у внутрішні детермінанти його поведінки і діяльності. Формування і виховання патріотичних переконань та ідеалів базувалося на психологічних закономірностях: розуміння підлітком моральних цінностей; усвідомлення і переживання моральних понять у реальних взаєминах з людьми; суб'єктивне ставлення підлітка до істин і сприйняття суспільно значущих моральних цінностей у сферу особистісно значущих; психологічна готовність підлітка діяти згідно з переконаннями перед ідеалами, що формуються; мотивація вчинків, діяльності підлітків і морального задоволення їх результатами в розвитку моральної свідомості. Особливий акцент робився вченим на розвиток почуттів любові, відповідальності, повинності, обов'язку щодо свого народу і на постановку підлітком особистісної проблеми перед власною совістю у питаннях вибору моральної поведінки щодо своєї Батьківщини. Бачення В. Сухомлинським гармонійного виховання як процесу розкриття вроджених властивостей дитини у спеціально організованому соціумі глибше розкривається у його працях останнього десятиліття. Сила і ефективність патріотичного виховання, за В. Сухомлинським, визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ підлітка періоду його становлення як людини і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота [134, 31].

Нині достатньо дослідженим у педагогічній науці є національно-патріотичне виховання (Ю. Бондаренко, М. Боришевський, О. Вишневський, Р. Захарченко, В. Кузь, Б. Цимбалістий, В. Янів, Я. Ярема, О. Ярмоленко) та військово-патріотичне виховання (М. Зубалій, В. Івашковський, В. Мірошніченко). Питання формування військового патріотизму певною мірою розглянуто в роботах А. Абрамова,

В. Баранівського, В. Лутовінова, В. Осьодла, В. Стасюка, Ю. Красильника, В. Мірошніченко.

В останні десятиліття виконано низку дисертаційних досліджень з проблем патріотичного виховання: Р. Петронговський (Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності, 2002); О. Гевко (Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, 2003); О. Абрамчук (Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів, 2006); О. Стьопіна (Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва, 2007); Т. Гавлітіна (Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу, 2007); М. Качур (Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства, 2010); С. Оришко (Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, 2010); М. Тимчик (Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи, 2012); В. Мірошніченко (Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, 2012); А. Максютів (Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності, 2013).

Проблеми патріотичного виховання на сучасному рівні досліджували І. Бех та Н. Чорна, які констатували, що за роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей та громадянської позиції підростаючого покоління. В центрі патріотичного виховного процесу постала особистість людини як найвища цінність. В основу системи патріотичного виховання покладено національну ідею як консолідуєчий чинник розвитку суспільства [23, 3].

Патріотизм розглядається авторами як суспільна та індивідуальна цінність, компонент структури особистості. Патріотизм – це любов до

Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утворенню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею [22, 23].

Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя. На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом, носієм патріотизму, є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму.

Бути патріотом – значить духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно і об'єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями. Патріотизм передбачає не опосередковану любов, а беззаперечну відданість Батьківщині, спроможність безкорисливо радіти за її успіхи, вдосконалювати її, служити їй, поєднати свою долю з її долею [22, 24].

На макрорівні патріотизм – це суттєва частина суспільної свідомості, яка виявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сучасної розбудови держави як єдиної нації; в ціннісному ставленні до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств. Патріотизм передбачає знання особливостей своєї «малої Батьківщини», любов до неї.

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково настане. Справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим

народу, вірить, що він справиться зі своїми історичними випробуваннями і вийде з них міцнішим і духовнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконалості, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вироджуватись у самозадоволення [22, 25].

Педагогічні особливості патріотичного виховання розглядаються також у роботах О. Вишневського, Т. Дем'янюка, І. Єрмакова, А. Капської, В. Кіндрата, І. Коваленко, П. Кононенко, В. Кузя, І. Мартинюка, В. Оржеховської, С. Павлюка, А. Погрібного, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, К. Чорної, П. Щербаня та ін. Їхні визначення поняття «патріотичне виховання» не однозначні. Деякі дослідники визначають його як основний принцип української педагогіки (В. Оржеховська, Б. Кобзар), як морально-духовний принцип (К. Чорна, Г. Ващенко, Т. Дем'янюк), як визначний принцип національно-патріотичного виховання (В. Кіндрат, О. Вишневський, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик). За О. Вишневським, національно-патріотичне виховання визначається як діяльність, яка впливає з потреб національного життя і процесів державотворення.

Принциповою позицією, на якій будується науково-теоретична база педагогічних досліджень з проблеми патріотичного виховання, є розуміння патріотизму як важливого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного явища, яке включає захист національних інтересів, наведення порядку та укріплення правових основ суспільства, здійснення соціальної справедливості, конструктивну реалізацію отриманої свободи і демократичних прав людини.

У педагогічному словнику зазначається, що патріотизм – це любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити її інтересам, іти на

самопожертву. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму у дітей розпочинається з виховання у них любові до рідної мови, культури народу та його традицій, поваги до сімейних реліквій, пов'язаних із трудовими і бойовими сторонами життя предків, близьких родичів, земляків [220, 134].

Подібний підхід розкривається в іншій енциклопедії, а саме: патріотичне виховання – планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго ставлення до Батьківщини та до представників спільних культури або країни. Таке виховання включатиме розвиток любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу. Має застосовування як у сім'ї та школі, так і в державних і громадських організаціях, засновуючись на впевненості в позитивному ефекті такого ж відношення [Електронний ресурс. Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>].

Виходячи з такого розуміння поняття «патріотичне виховання», його предметом є такі категорії, як: національна ідея; національна культура; рідна мова; історія народу і держави; самовизначення, самоідентифікація; категорії Батьківщини (мала і велика Батьківщина); лідери та герої народу, нації, держави; рідний край, місто, село; рідні мати, батько.

Результатом патріотичного виховання можна вважати людину, громадянина чи представника певної нації або національності, який: розуміє і поділяє сутність національної ідеї; є носієм національної культури; своєю професійною діяльністю сприяє економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини; любить і відстоює рідну мову, володіє нею; любить, захищає і відстоює рідну країну / державу / територію; любить, захищає свої звичаї, традиції; любить, захищає

співгромадян з патріотичним способом мислення; Постійно відчуває гордість за вищенаведене і приналежність до цих категорій [Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>].

Власну точку зору стосовно сутності патріотизму має О. Стьопіна, яка визначає досліджуваний феномен як інтегральну цінність та духовно-моральну якість особистості, що виражається в почутті любові до Батьківщини та відчутті духовного зв'язку з нею, моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати, вільному етнічному та національному самовизначенні, свідомому збереженні та примноженні національних духовних і матеріальних цінностей [272, 12].

Таке розуміння патріотизму дозволило їй визначити етапи виховання патріотизму особистості:

- виховання любові й поваги до своїх батьків, своєї родини, що повинно формуватися в дошкільному віці в межах родинного виховання;

- виховання позитивного ставлення до «малої батьківщини» (свого міста, краю, регіону) тобто етнічна самоідентифікація, що формується у підлітків у період шкільного навчання;

- виховання позитивного ставлення до своєї країни (державницького патріотизму) відповідає юнацькому віку; формується в період навчання у випускних класах школи та у вищих навчальних закладах;

- виховання усвідомлення своєї належності до історичної спільноти та культурно-релігійної традиції східнослов'янських народів, тобто формування через позитивну етнічну ідентичність толерантності в міжнаціональних відносинах – також є виховним завданням вищих навчальних закладів;

- виховання доброзичливого ставлення до всіх народів світу – якість, притаманна високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання протягом усього життя [272, 14].

Виховання державницького патріотизму, що ґрунтується на позитивному ставленні до своєї країни, на думку О.Стьопіної, неможливе

без проходження людиною усіх попередніх етапів. Патріотизм – складна інтегрована система патріотичних якостей духовно-морального, емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльнісно-поведінкового характеру. Виходячи з цього, визначено структуру патріотизму, яку складають такі компоненти:

1) духовно-моральний (почуття любові до Батьківщини, моральної відповідальності перед нею, відчуття духовного зв'язку зі своїм народом);

2) когнітивний (комплексні знання з історії та культури Батьківщини, патріотична свідомість);

3) ціннісний (потреба в інтеріоризації системи духовно-моральних і культурних національних і загальнолюдських цінностей, серед яких належне місце посідає патріотизм);

4) діяльнісний (готовність діяти на благо своєї країни, відстоювати її інтереси, захищати їх тощо);

5) ідентифікаційний:

- етнічна самоідентифікація (толерантне ставлення до представників інших народів на основі позитивної етнічної самоідентифікації);

- національна ідентифікація (національна гідність, відчуття своєї належності до нації, позитивне ставлення до співвітчизників);

- громадянськість (потреба у належному виконанні громадянських обов'язків) [272, 15].

Педагогічне розуміння патріотичних якостей розглядається у площині цілеспрямованої особистісно-перетворювальної дії в процесі патріотичного виховання (О. Вишневський, Т. Гавлітіна, О. Коркішко, Р. Петронговський, О. Сухомлинська, К. Чорна). Патріотизм педагогіка визначає як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [114, 3].

Аналіз різних підходів до визначення поняття «патріотизму» (О. Биков, О. Вишневський, В. Гонський, С. Гончаренко, М. Іванов,

О. Коркішко, В. Лутовінов, Г. Мітін, С. Паршук, Ю. Руденко, К. Чорна та інші) дав змогу Ю. Зубцовій виокремити такі аспекти цього явища:

1) патріотизм як почуття: ставлення до Батьківщини, народу, суспільства, моральне почуття, обумовлене світоглядом людини, її приналежністю до етнічної спільноти;

2) патріотизм як один із потужних і постійних мотивів соціальної діяльності;

3) патріотизм як система поглядів, ідей, що є результатом засвоєння культури, традицій, звичаїв свого народу;

4) патріотизм як безпосередній прояв любові до Батьківщини у вчинках людей, активнодіяльнісна самореалізація на благо Вітчизни.

Узагальнюючи сучасні наукові підходи В. Гарнійчук, В. Дзюби, К. Журби, Е. Заредінової, В. Киричок, О. Коркішко, К. Чорної та інших дослідників до визначення сутності поняття «патріотичні якості», Ю. Зубцовою встановлено: патріотична якість особистості – це соціально-психологічна властивість, яка виявляється в єдності знань і діяльнісних почуттів особистості щодо світу людей, навколишнього предметного довкілля та суспільства в цілому [114, 9].

У наукових дослідженнях визначено, що тісно пов'язані у структурі особистості *три групи патріотичних якостей*:

1) якості, що характеризують ціннісне ставлення особистості до своєї сім'ї, родини;

2) якості, що визначають моральне ставлення до людей, толерантне ставлення до інших культур та націй;

3) якості, що характеризують ставлення до своєї країни, рідного краю.

Базовими *патріотичними якостями* визначено:

- любов і повага до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід;

- ціннісне ставлення до Батьківщини, рідного краю;

- толерантне ставлення до людей інших національностей, поважне ставлення до їхньої культури та традицій;
- усвідомлення себе частиною українського народу [114, 12] .

Відповідно до такого розуміння патріотизму, патріотичне виховання розуміється як систематична і цілеспрямована діяльність суб'єктів навчального закладу професійної освіти, державних установ і громадських організацій щодо формування в особистості патріотичної свідомості на основі відчуття вірності Вітчизні і готовності до виконання громадянського обов'язку, конституційних обов'язків щодо захисту інтересів Батьківщини. Патріотичне виховання, на думку Н. Снопко [263, 16], – це процес свідомого та цілеспрямованого впливу на особистість, що призводить до виникнення в неї стійких механізмів регулювання патріотичної свідомості, патріотичного відношення і поведінки. Патріотичним вихованням є процес усвідомлення людиною свого суспільного значення і визнання його з боку суспільства. Як цілеспрямований процес патріотичним вихованням є єдність етичного та естетичного вчення і самоосвіти. Діяльність з патріотичного виховання детермінується суспільними стосунками, носить соціальний характер, має практичний бік, дає можливість виховати гуманістично спрямовану особистість, високу громадянськість, професіоналізм і відповідальність, уміння застосувати спеціальні знання в повсякденній практиці; пізнавальна функція дозволяє осмислювати взаємообумовленість різних сфер життєдіяльності суспільства, розвивати інтерес до підвищення культури. Визначальними соціальними умовами ефективності системи виховання патріотизму є: наявність загальнодержавних ідеології і цінностей, облік соціальних і етнічних особливостей тих, хто навчається, висока ефективність мотивацій патріотичної поведінки, оптимізація її елементів відповідно до нових соціальних реалій і інформаційно-комунікаційних можливостей, стійкість управління системою [263, 16].

Основним способом оптимізації компонентів системи, її педагогічного механізму і технології виховання патріотизму є інновації радикального характеру широкого використання. Сучасна система виховання розвивається відповідно до парадигми соціального виховання. Вона потребує особистісно-орієнтованого змісту, що дозволить враховувати цілісну сутність особистості, загальнолюдські і національні цінності. Ідеалами в патріотичному вихованні можуть виступати духовні цінності етичних, естетичних і художніх культур, а також властивість самої особи – розум, воля та інші здібності, що знаходять своє втілення в різних видах діяльності [263, 22].

Кожен з розглянутих суб'єктів патріотичного виховання молоді, розв'язуючи відповідні науково-теоретичні, організаційні, правові, фінансово-економічні та інші проблеми, може відновити свої функції, але для досягнення бажаного результату – формування особи громадянина і патріота – цього недостатньо. Необхідно враховувати основні причини зниження рівня патріотизму серед молоді, всіляко сприяти створенню умов для розвитку єдиної системи патріотичного виховання, здатної успішно функціонувати і вирішувати виховні завдання.

За останні роки зростає інтерес молоді як до далекого, так і до недавнього минулого нашої Вітчизни, до духовно-етичних і соціально-філософських проблем. Це свідчить про те, що в молодіжному середовищі йде спонтанний пошук життєвих духовних орієнтирів. Проте даній позитивній тенденції протистоїть інша, що має деструктивний для формування підростаючого покоління вплив.

І якщо сьогодні в молодіжному середовищі пошана до минулого нерідко межує з елементарною непоінформованістю або цинічним до нього ставленням, то незабаром все може змінитися. Прагнення молоді до позитивних духовних змін залишає надію і вселяє впевненість у тому, що духовно-етична криза, що переживається нині, буде здолана.

Отримані результати у своїй сукупності містять наукові основи вирішення великої соціально-педагогічної проблеми: розроблена концепція сучасної системи патріотичного виховання молоді; виявлені соціально-педагогічні умови її ефективності і запропоновані шляхи вирішення протиріч; експериментально перевірена технологія проектування змісту патріотичного виховання в навчальній та позанавчальній діяльності студентів, доведено, що педагог у своїй діяльності повинен використовувати різні педагогічні форми громадянсько-патріотичного виховання. В результаті реалізації комплексних форм виховання відбувається вплив на всі сфери особистості студента, що сприяє формуванню його думок про громадянський обов'язок, патріотизм.

Патріотичне виховання студентів педагогічних університетів має свої особливості, які визначаються специфікою змісту, рівнем мотивації, досвідом використання його у навчанні і вихованні школярів. Ці особливості були враховані нами при розробці комплексної програми педагогічного експерименту, напрямками реалізації якої стали: поліпшення якості патріотичного виховання студентів; задоволення потреб студентів у патріотичних знаннях, уміннях і навиках; підвищення ефективності змісту патріотичного виховання тощо. Завдання патріотичного виховання успішно вирішуються у випадку, якщо виховний процес проводиться планомірно і комплексно, якщо в цю діяльність включені як суб'єкти, так і об'єкти патріотичного виховання; забезпечується узгодження виховних дій усіх категорій вихователів, враховуються індивідуальні якості і особливості студентів недержавних вузів, аналізуються умови, в яких відбувається процес патріотичного виховання, використовуються різноманітні форми й методи [263, 27].

Патріотичне виховання майбутніх вчителів, на нашу думку, включає в свою систему, як необхідну складову, підготовку студентів до патріотичного виховання школярів, яка вимагає не лише неординарних

підходів до організації цілісного навчального процесу, але і, як наслідок, до якості підготовки вчителя як унікальної особистості, здібної до творчості і інноваційної діяльності в процесі патріотичного виховання учнів. З цією метою розроблена професіограма майбутнього вчителя, в якій вказана сукупність особистих і професійних якостей, що дозволяє визначати готовність студента до патріотичного виховання студентської молоді. Серед них важливо виділити: духовну культуру; виховання патріотичних почуттів (любові до Батьківщини, сумлінності, колективізму, взаємодопомоги, толерантності, відповідальності) і свідомість громадянського обов'язку, розуміння необхідності збереження світу, захисту інтересів Вітчизни і розвитку суспільства [263, 27].

Окремо дослідження проблеми національно-патріотичного виховання підлітків у позашкільних навчальних закладах порушувались вітчизняними педагогами Г. Ващенком, А. Макаренком, С. Русовою, В. Сухомлинським, К. Ушинським, у працях яких значна увага приділялась вихованню у підлітків патріотизму, любові до своєї землі і рідного народу, загартування в них волі і характеру та необхідності виділення позашкільної освіти в структурі освіти загалом [51, 4].

Практичного значення національно-патріотичному вихованню підлітків надають сучасні науковці І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, В. Гонський, Т. Дем'янюк, П. Ігнатенко, Б. Кобзар, П. Кононенко, В. Кузь, В. Оржеховська, С. Петронговський, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, К. Чорна та ін. Вони зауважують, щоб виховати справжніх патріотів своєї держави, слід цілеспрямовано, систематично, послідовно виховувати у підлітків свідомий патріотизм, формувати в них національні цінності, натхненну творчість, активну життєву позицію, відкритість до інших культур [51, 4].

Патріотичне виховання – першочергове завдання будь-якої національної системи освіти. Форми й методи патріотичного виховання можуть бути різноманітними. Велику роль відіграють такі атрибути

національно-державної ідентичності, як гімн, прапор, герб, національні свята. Формування любові до батьківщини, національної гордості починається з раннього дитинства. Така форма виховання простежується практично в усіх країнах.

В. Мірошніченко [186, 167] зазначає, що зміст патріотичного виховання буде цілеспрямованим, конкретним та ефективним лише тоді, коли воно буде втілюватися у практичну діяльність. Дослідниця визначає такі етапи для його здійснення:

- інформаційний (надання інформації для усвідомлення патріотичних цінностей та ідеалів українського народу як особистісних та активності в їх реалізації);

- організаційний (безпосередня організація навчально-виховного процесу з метою оволодіння науковими фактами, поняттями, теорією про природу та суспільство, нормами поведінки, соціальними відносинами, звичаями, традиціями. Формування патріотичного світогляду особистості);

- стимулюючий (стимулювання патріотичного самовдосконалення та самовиховання студента, формування патріотичних переконань, практичних навичок та умінь реалізації патріотичних якостей і почуттів у процесі навчальної, виховної та практичної діяльності);

- оцінюючий (визначення та оцінка рівня патріотичної вихованості майбутніх фахівців відповідно до розроблених критеріїв).

М. Дідовець наголошує, що патріотичне виховання є складовою частиною загального навчально-виховного процесу учнівської молоді, головна мета якого: набуття соціального досвіду, готовність до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури [77, 30-32].

Зміст патріотичного виховання більшість дослідників вбачають у формуванні таких громадянсько-патріотичних якостей, як: громадянсько-патріотична самосвідомість, світогляд і переконаність; висока громадянська відповідальність під час виконання професійних обов'язків; соціальна активність у повсякденному житті і діяльності; знання історії і культури своєї країни; любов до Вітчизни і готовність до її захисту. Такі якості необхідно розглядати як результат педагогічної діяльності всієї виховної системи вузу.

Аналіз досліджуваних понять доводить, що патріотичне виховання неможливо розглядати відокремлено від громадянського, але водночас ці поняття не є тотожними. Громадянське виховання є більш глибоким, ширшим за змістом та спрямованістю поняттям, тоді як патріотизм є лише його складовою частиною.

Власну думку з цього питання наводить дослідник проблеми громадянського виховання майбутніх учителів О. Шестопалюк, який зауважує, що сучасні концепції громадянського становлення особистості відображають національно-культурну своєрідність кожної країни, дещо по-своєрідному розставляють акценти в розумінні пріоритетних завдань громадянського виховання. І, як наслідок, по-різному трактують співвідношення між патріотизмом та громадянськістю. Найчастіше громадянськість розуміється як морально-політична якість. Акцент робиться на тому, що громадянськість «підсилюється» патріотизмом: патріот сповнений любові до своєї батьківщини, а громадянин усвідомлює свої обов'язки перед нею [311, 61].

Громадянськість, на його думку, виступає міждисциплінарною категорією, до понятійного змісту якої кожна з наук вносить свою характеристику, що дозволяє визначати громадянськість як складне інтеграційне соціально-психологічне утворення, що сформувалася в результаті стихійного і цілеспрямованого розвитку особистості [311, 53]. Аналіз понять «громадянин» і «громадянськість», проведений автором,

дає можливість виділити низку ознак, якими характеризується зріла в громадянських вимірах особистість: здатність піднятися до інтересів усього людства; уміння не тільки планувати, але й підкорятися; достойне послуговування почуттями власної гідності; наявність внутрішньої волі, трансформованої в самодисципліну і добровільну лояльність, здатність бути справжнім суб'єктом правових відносин; шанобливе і довірливе ставлення до інших людей; здатність сприймати свої права як обов'язки і свої обов'язки як права [311, 53-54].

Патріотичним вихованням майбутніх учителів є *педагогічний процес становлення особистості громадянина і патріота своєї Вітчизни на основі прийняття демократичних цінностей, дотримання закону, норм права, загальнолюдської моральності та участі людини в демократичних процесах, підготовки їх до здійснення патріотичного виховання молоді.*

Педагогічні аспекти цього процесу полягають у цілеспрямованому процесі залучення студентів до норм і цінностей демократичного суспільства, створення у вузі освітньо-виховного середовища, що моделює суспільство, демократії, що живе за законами, організації участі студентів у процесі демократизації життя у вузі, дотриманні прав студентів, наданні ним допомоги в придбанні і накопиченні власного досвіду захисту демократичних прав і свобод людини, а також досвіду здійснення патріотичного виховання учнів.

Теоретико-методологічні засади нашого дослідження детермінували визначення патріотичної вихованості як *інтегральної цінності та духовно-моральної якості особистості, що виявляється в почутті любові до Батьківщини, у відчутті духовного зв'язку з нею, у моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати, у вільному етнічному та національному самовизначенні особистості, у свідомому збереженні та примноженні національних духовних цінностей.* Структурними компонентами патріотизму є: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний.

Завтрашній день України залежить від того, наскільки вивіреними і далекоглядними будуть прийняті сьогодні заходи для виховання патріотизму підростаючого покоління. Як бачимо, сучасний стан розвитку світової цивілізації стимулює процес відродження та становлення української нації, а відповідно й потреби патріотичного виховання як чинника пізнання і самопізнання української нації, виховання української молоді. Таким чином, в умовах сучасного розвитку знань і технологій, національно-патріотичне виховання потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, культурно-морального насичення патріотичної виховної системи. Сучасна педагогічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення інших народів. Молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а, насамперед, цілісною національно-патріотичною культурою, духовністю. Без піднесення громадянської самосвідомості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності неможливо розраховувати на успіх у Відродженні Батьківщини. У реалізації патріотичного виховання потрібні нові концептуальні підходи, передусім усвідомлення того, що формування патріотизму у молодих людей не може займати другорядне місце або бути предметом спекуляцій [157, 78].

1.2. Освітньо-виховне середовище педагогічного університету як засіб патріотичного виховання майбутніх педагогів

Українська педагогічна наука нині постала перед необхідністю розробки вітчизняної стратегії професійної підготовки спеціалістів, це спричинене реформами, котрі відбулися в українській системі освіти, вступом до світового освітнього простору, а також прийняттям Болонської конвенції.

Сучасне суспільство потребує компетентних фахівців, котрі здатні до мобільної адаптації в професійній діяльності. Тому постає питання

стосовно нових серйозних підходів до їхньої підготовки у вищих навчальних закладах. У державних нормативних документах, у Законах України «Про освіту», «Про Вищу освіту», у «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті» зазначається, що вищі навчальні заклади мають забезпечити загальну професійну підготовку спеціаліста, котра спрямована на певний вид діяльності в існуючих соціокультурних умовах.

Нині питання освіти є пріоритетними і в міжнародних конвенціях та деклараціях. Україна, як європейська держава, повинна враховувати ці процеси. Тому виникла необхідність у створенні нової концепції освіти, яка б висвітлювала всі ці зміни і була би спрямована на формування таких якостей особистості, що стали викликами нового століття. Модернізація всього суспільства та системи освіти, зокрема, цілковито залежить від якості педагогічної освіти. Тому першочерговим завданням є створення освітньо-виховного середовища професійної підготовки майбутніх учителів. Для вирішення цієї проблеми необхідно створити механізм реальних змін в педагогічній освіті, розробити загальні стратегії освітньо-виховного середовища педагогічних навчальних закладів, які б включали кожного майбутнього вчителя до особистісно-зорієнтованого, самостійного навчання.

Сучасна педагогічна наука поряд з синергетичним, особистісно-орієнтованим, діяльнісним, гуманістичним, компетентнісним підходами, які є важливими для нашого дослідження, активно досліджує середовищно-орієнтований підхід до виховання. Як базове використовується поняття «навчально-виховне середовище», що відбиває системні формуючі впливи предметного, соціального й інформаційного оточення. Зокрема, у своїх працях Ю.С. Мануйлов «середовищний підхід» представляє як спосіб організації середовища й оптимізації його позитивного впливу на розвиток особистості школяра. На думку науковця, середовищно-орієнтований підхід у навчанні дозволяє перенести акцент у

діяльності вчителя чи викладача з активного педагогічного впливу на особистість учня, спрямувавши в русло активного використання навчально-виховного середовища, у якому відбувається його самонавчання і саморозвиток. За такої організації включаються механізми внутрішньої активності учня, його тісна взаємодія з тим же середовищем [249, 5]. У своїх працях науковці, як правило, досліджують одне із зазначених понять і подають авторське тлумачення, розкриваючи своє бачення сутності освітнього середовища.

У Тлумачному словнику сучасної української мови дається таке пояснення поняттю «середовище»: оточення, сукупність природних і соціально-побутових умов, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю цих умов, в яких протікає діяльність людського суспільства, організмів [172, 230].

У педагогіку термін «середовище» був введений ще в епоху Просвітництва і розумівся як суспільні, матеріальні та духовні умови його існування, формування і діяльності, що оточували людину. У цьому значенні середовище розглядалося як: макросередовище, суспільно-економічна система в цілому (продуктивні сили, сукупність виробничих відносин і соціальних інститутів, свідомість, релігія і культура конкретного суспільства); мікросередовище як безпосереднє соціальне оточення людини (сім'я, колектив і групи різних рівнів) [172, 231].

Оточуюче середовище здійснює прямий та опосередкований вплив на становлення, формування і розвиток особистості. Особистість у результаті своєї взаємодії із середовищем перетворює його та, водночас, змінюється сама. Всі компоненти, в тому числі й особистість, що є включеною в середовище, взаємодіють між собою, взаємодоповнюють та збагачують один одного. Коли йдеться про освітнє середовище, то мається на увазі вплив умов освіти на того, хто навчається (точно так, як і вплив того, хто навчається на умови, в яких здійснюється освітній процес).

Освітнє середовище здатне забезпечувати комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів освітнього процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що сучасна вища школа має значні досягнення з питань підготовки майбутніх учителів. Роботи І. Беха [24], Р. Гуревича [69], Г. Костюка [153], В. Москальця [190], Н. Ничкало [200], А. Петровського [223], Г. Тарасенко [281], та ін. присвячені концептуальним ідеям щодо вирішення проблем професійної педагогічної освіти, розвитку навчання і виховання, розбудови національної школи.

В роботах Ю. Афанасьєва [17], А. Кардонської [125], Л. Побережної [228], О. Стьопіної [273] опрацьовано теоретичні аспекти культурного розвитку особистості.

Проблеми формування духовного потенціалу студентів, формування естетичного сприймання, їхніх ідеалів і смаків проаналізовано в роботах Т. Анікіної [12], Л. Домбровського [83], В. Коваль [139], В. Одарченко [201] та ін. Тому основним завданням вищого навчального закладу є допомога майбутнім фахівцям у їхньому творчо-професійному розвитку.

Ключовою умовою підвищення якості освіти майбутніх учителів та їхньої вихованості є ідея формування освітньо-виховного середовища, складовими якого вирізняються взаємодіючі між собою цілі, зміст та організація навчальної діяльності. На рівні «Всесвітніх доповідей з освіти» ЮНЕСКО середовищний підхід у педагогічному процесі визнано за перспективний.

Аналіз науково-педагогічної та психологічної літератури свідчить, що інтерес науковців та педагогів до понять «освітнє середовище», «освітньо-виховне середовище» зростає. Зокрема, дослідники розглядають різні види «середовищ»: «інформаційно-освітнє середовище» (В. Биков [25], Р. Гуревич [69], Ю. Караван [124], А. Кух [159], та ін.); «культуроосвітнє середовище» (С. Долецька [82], А. Кардонська [125],

В. Каюков [131], В. Мелешко [179], Л. Побережна [228], Л. Ордіна [205] та ін.); «інноваційне освітнє середовище» (А. Афанасьєв [16], А. Кух [159], Л. Оршанський [211], Н. Селіванова [250], А. Цимбалару [302] та ін.); «естетичне середовище» (І. Зязюн [115], Л. Ордіна [205], Ю. Підборський [227], Г. Шевченко [309] та ін.); «професійно-освітнє середовище» та «гуманітарне середовище» (М. Братко [32], Т. Лонгвиновська [168], Л. Макар [172], Н. Шаповалова [306], О. Ярошинська [319] та ін.); «творче освітнє середовище» (К. Приходченко [235], О. Савченко [249], В. Ясвін [320] та ін.).

Освітнє середовище є насамперед підсистемою соціокультурного середовища, сукупністю спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості. Це структура, яка включає кілька взаємозалежних рівнів – глобальний, тобто загальносвітові тенденції розвитку культури, освіти, – регіональний, тобто освітню політику, культуру, систему освіти, та – локальний, навчальний заклад, найближче оточення, сім'я [44, 132].

Підхід до освітнього середовища, як до джерела розвитку особистості, має давню освітню традицію, що бере свій початок ще в працях Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервега, К. Ушинського та інших основоположників класичної педагогіки. У цих роботах підкреслюється важливість використання у вихованні самостійної здібності вчитися все життя, використовувати для цього можливості навколишнього світу і зовнішніх обставин. Питання впливу освітнього середовища на особистість були предметом розгляду в практиці неокласичної педагогіки, зокрема в прагматичній педагогіці Дж. Дьюї, вальдорфській педагогіці Р. Штейнера та ін. У роботах С. Дерябо, В. Панова та ін. освітнє середовище виступає як об'єкт впливу освітньої системи. Спільним для цих авторів є уявлення про існування в освітньому середовищі комплексу можливостей для розвитку, виділення та аналіз компонентного складу середовища, теоретичне обґрунтування можливості типологізації освітніх середовищ [44, 12].

Більшість науковців під освітнім середовищем розуміють багаторівневу систему умов, яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності певного освітнього суб'єкта в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесуальному, результативному, ресурсному. Визначаючи поняття «освітнє середовище», дослідники переважно розглядають освітнє середовище конкретного освітнього закладу, що включає в себе сукупність чинників – матеріальних, просторових, предметних, соціальних, особистісних, які взаємодіють між собою, впливають один на одного, «організують середовище» [32].

В останні роки з'явилася низка дисертацій, у яких дослідники використовують середовищний підхід до навчання та виховання молодого покоління. А саме: «Педагогічні основи формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх навчальних закладах гуманітарного профілю» (К. Приходченко); «Виховання соціальної спрямованості молоді у студентському середовищі» (Т. Лонгвиновська); «Теоретичні і методичні засади створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра» (Н. Гонтаровська); «Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу» (Н. Завгородня); «Забезпечення інформаційної безпеки старшокласників у комп'ютерно орієнтованому навчанні» (В. Ковальчук); «Розвиток навчального комп'ютерно орієнтованого середовища у неперервній педагогічній освіті Швеції» (І. Капустян); «Формування компетентності самоосвіти у майбутніх педагогів в умовах інформаційно-навчального середовища» (О. Кисельова); «Обґрунтування технології формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю» (О. Марченко); «Педагогічні основи розвитку освітнього середовища сучасного ліцею» (А. Каташов); «Освітнє середовище як чинник емоційного розвитку розумово відсталих молодших школярів» (А. Коваленко) та ін.

Аналізуючи наукові роботи В. Мелешко, стає відомо, що науковець наголошує на необхідності та важливості впровадження середовищного підходу у діяльність педагогічних колективів, тому як він спонукає до пошуку інноваційних технологій, залучення різноманітних засобів для розширення можливостей освітнього середовища, реалізації індивідуальних освітніх траєкторій, активізує участь дітей та педагогів у проектній діяльності, у роботі цільових центрів, шкільних об'єднань, предметних гуртках [179, 24–27].

Проаналізувавши низку публікацій сучасних дослідників, можна зробити висновок про наявність різних, часто протилежних підходів до визначення поняття «освітнє середовище». В. Ясвін визначає освітнє середовище як «систему впливів і умов формування особистості за зразком, а також можливостей для її розвитку, що перебувають у соціальному й просторово-предметному оточенні» [320, 14]. Дослідник стверджує, що тип освітнього середовища характеризується тими його можливостями і умовами, що сприяють розвитку пасивності (активності) особистості, її власної залежності або незалежності.

Стає дедалі очевиднішим, що траєкторія підходу до особистості вихованця пролягає через спеціально змодельоване освітнє середовище, а середовищний підхід до виховання зовсім не відкидає інші методологічно плідні підходи і традиційно поєднується з діяльнісним, особистісно орієнтованим, системним, компетентнісним підходами. Окрім того, особливої ваги набувають нові методологічні орієнтири – аксіологічний, полісуб'єктний, холістичний підходи як такі, що забезпечують розуміння ціннісної наповненості, пульсуючих взаємовпливів і загальної цілісності освітньо-виховного середовища. Сучасна педагогіка пропонує середовищний підхід як теорію і технологію безпосереднього управління (через середовище) процесами виховання і розвитку особистості; як систему дій суб'єкта управління, спрямованих на перетворення

середовища у засіб проектування й діагностики результату навчання і виховання [281, 145].

У своєму дослідженні К. Приходченко, розглядаючи питання створення творчого освітньо-вихового середовища, вважає, що технологія його створення є інноваційною, яка призводить до оновлення в розвитку, сприяє формуванню нового типу особистості, що саме творче освітньо-виховне середовище є інноваційно-комунікативною технологічною системою освіти України, яка орієнтована на те, щоб кожен студент мав сприятливі й комфортні умови для свого розвитку та навчання. Поняття «освітнє середовище» К. Приходченко визначає як єдність дій навчального закладу, сім'ї, державних і позашкільних закладів та елементів інформаційно-культурного середовища [234, 18].

Л. Побережна у своїх працях визначає сутність становлення культурного середовища вищого навчального закладу, дослідниця стверджує, що таке середовище сприятиме створенню атмосфери саморозвитку студентів, їхній самовизначеності та самореалізації. Культурне середовище вона розглядає на мікрорівні – це середовище освітнього закладу, та на макрорівні – це простір формування й удосконалення педагогічної культури в цілому. Дослідниця культурне середовище визначає як складну взаємодію різних культур, цінностей, психологій, яка через соціально-груповий синтез веде до збагачення близького духовного світу майбутньої інтелігенції. Культурноосвітнє середовище вищого навчального закладу досить часто залежить від культурного середовища регіону, від тієї конкретної атмосфери та умов, які сприяють розвитку культурного середовища освітньої системи [228, 99].

Культурне середовище вищого навчального закладу відображає «ідеї та цінності сучасної постіндустріальної парадигми освіти, включає в себе процеси розвитку і саморозвитку базової культури особистості, педагогічної культури викладача, відображає особливості їх

взаємодії» [228, 100]. Культурне середовище вищого навчального закладу Л. Побережна розглядає як сукупність різних умов: а) базові: інновації, традиції, підтримка і саморозвиток; б) функціонально-утворюючі: інформаційні, комунікативні, інтерактивні, морально-духовні; в) предметно-практичні: матеріальні, символічні, організаційно-управлінські, психолого-педагогічні.

Науковці, конкретизуючи проблему середовищного підходу до освіти, зауважують, що зміст освіченості буде розумітися як безперервно мінливе середовище, включаючи інформаційні та телекомунікативні середовища, що найбільш оперативно відбивають ці зміни [319, 105].

Впровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій в освітню сферу призвело до виникнення терміну «інформаційно-освітнє середовище», під яким розуміють сукупність комп'ютерних засобів та способів їх функціонування, які використовуються для реалізації навчального процесу. До складу комп'ютерних засобів входять апаратні, програмні та інформаційні компоненти, способи використання яких регламентуються методичним забезпеченням навчального процесу. Побудова єдиного інформаційно-освітнього середовища на базі сучасних інформаційних технологій дозволяє залучити до навчального процесу нові можливості: поєднання високої економічної ефективності та гнучкості навчального процесу, широке використання інформаційних ресурсів, суттєве розширення можливостей традиційних форм навчання, а також можливість створення нових ефективних форм навчання [124].

Інформаційно-освітнє середовище – це програмно-телекомунікаційний і педагогічний простір з єдиними технологічними засобами здійснення навчального процесу, інформаційною підтримкою і документуванням. Такий підхід дозволяє викладачеві перенести акцент із активного педагогічного впливу на суб'єкт навчання у сферу «інформаційно-освітнього середовища», де відбувається його самонавчання і саморозвиток. За такої організації освіти включаються

механізми внутрішньої активності особистості у взаємодії з цим середовищем. Чим більше і повніше особистість використовує можливості середовища, тим більш успішно відбувається її вільний і активний саморозвиток: людина одночасно є продуктом і творцем свого середовища, що дає їй фізичну основу для життя й уможлиблює інтелектуальний, моральний, суспільний і духовний розвиток [211, 88].

Освітньо-виховне середовище вищого навчального закладу є важливим фактором професійного становлення і особистісного розвитку студентської молоді. Основними чинниками його впливу є створення еталону суспільного життя, активного піднесення ролі соціально-виховних впливів на формування особистості студента, мінімізація деструктивної дії на особистість проявів буденного життя [244].

А. Кух вважає, що освітнє середовище структурно складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: суб'єктно-ресурсного, матеріально-технічного та ідейно-технологічного. Суб'єктно-ресурсний компонент визначає суб'єкти освітнього середовища (студентів, викладачів) та умови здійснення їх суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Матеріально-технічний компонент відповідає за забезпеченість освітнього середовища відповідним стандартним обладнанням. Ідейно-технологічний компонент визначає нормативні методики та технології досягнення прогнозованих результатів у навчанні [159].

Т. Лонгвиновська стверджує, що освітньо-виховне середовище має величезний вплив на суспільну свідомість студентів. За сприятливих умов навчання у вищому навчальному закладі у них відбувається розвиток усіх рівнів суспільного становлення. Навчання у вищому навчальному закладі передбачає наявність досить високого рівня розумового розвитку, інших психічних якостей – пам'яті, уваги, сформованих уявлень і переконань тощо. За певного зниження цього рівня можлива компенсація за рахунок підвищеної мотивації, досконалої інтелектуальної праці, продуктивної старанності й емоційного задоволення від освітньо-виховної діяльності.

Необхідною умовою навчання студента будь-якого навчального закладу є засвоєння ним змісту освітньо-виховної діяльності, що сприяє ліквідації внутрішнього дискомфорту. Загалом розвиток соціальної спрямованості особистості студента в умовах освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу відбувається за такими напрямками: виховання переконаності, професійної спрямованості, розвитку необхідних ознак і якостей; удосконалення особистісних ціннісних якостей, набуття досвіду; виховання обов'язку і відповідальності щодо визначення позицій майбутньої соціальної ролі; зростання особистісних критеріїв у сфері освітньо-виховної діяльності; самовиховання студентства з формування рис, якостей, досвіду, необхідних для майбутнього соціального буття; формування готовності до подальшої практичної соціальної діяльності [168, 122].

Проблемою створення та моделювання освітнього середовища займався В. Биков. До складу освітнього середовища дослідник відносить: цільову складову, за якою визначаються цілі, завдання функціонування і розвитку системи освіти і яка зумовлює появу у складі освітнього середовища управлінської складової; управлінську складову, яку утворюють організаційні структури управління системами освіти (корпоративними, галузевими, регіональними, загальнодержавними); навчальний заклад, в якому створюються необхідні умови для здобуття тими, хто навчається, освіти відповідного рівня, загальноосвітнього і/або професійного спрямування, за тією чи іншою формою навчання та ін. (сюди ж включені інші типи навчально-виховних закладів, які входять до складу інституціональної системи освіти); ресурсну складову, яка включає сукупність різних ресурсів (фінансових, кадрових, організаційних, енергетичних) підтримки життєдіяльності і розвитку систем освіти; нормативну складову, яка включає законодавчо-правове і нормативно-інструктивне забезпечення, що регулюють процеси освіти на рівні систем освіти різного організаційного рівня і призначення (в тому числі, освітні і

освітньо-професійні стандарти) [25, 121]. Модель освітнього середовища за В. Биковим представлена на рисунку 1.1.

Рис. 1.1. Модель будови освітнього середовища

Система виховання, спрямована в ХХІ ст., базується на двох культурах: мистецтві й суспільних науках, з одного боку, і природничих науках та математиці – з іншого. На думку французького філософа Г. Лебона, єдиний засіб, яким можна вплинути на душу народу в цілому і кожної його особистості зокрема, це виховання. Невипадково воно завжди вважалося постійним і невід’ємним супутником освіти. Німецький філософ і педагог минулого століття І. Гебарт у своїх «Педагогічних афоризмах» стверджував, що навчання без морального виховання є засобом без мети, а моральна освіта (або формування характеру) без навчання є метою, позбавленою засобів. Освіта як така (навчання), на думку І. Гебарта, не ефективна поза моральною освітою (вихованням), і навпаки. Виховання є цілеспрямована (спрямовано організована, регульована) соціалізація індивіда [233, 187].

Виховання – це інструмент збереження, передачі та становлення культури, це розвиток індивіда, а розвиток – самоствердження особистості.

На кожен сферу людини – інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, волюву і регулятивну, предметно-практичну та екзистенціальну переважно впливають бінарні методи «виховання – самовиховання», що базуються на взаєморозумінні та повазі, солідарності та демократії, культурній європейській спадщині. Самовиховання тільки тоді виховання, коли воно «само». Людина сама себе створює. Це «само» надмірно проявляється у підлітковому віці, особливо в 13 – 14 років, коли активно складається уявлення про своє «Я» [233, 187–188].

Використовувати середовище в організації виховних впливів, значить, перетворювати його на провідника управлінських команд і регулятора відносин. Це припускає врахування як негативних і позитивних впливів середовища, так і його потенційних можливостей, яке виступає основою проектування розвитку того чи іншого суб'єкта, що включає вивчення того:

- як і в чому середовище сприяє суб'єктові розвитку;
- що і як опосередковано в особистості, котра розвивається, в колективі, у виховній системі.

З іншого боку, врахування впливів середовища дає можливість:

- пояснити поведінку освітньої системи;
- передбачити хід її подальшого розвитку;
- передбачати зміни, які відбудуться у ній унаслідок взаємодії із середовищем;
- спроектувати систему заходів попереджувального, випереджального чи перетворювального характеру.

Аналіз вищезазначеного дає змогу стверджувати, що середовище можна використовувати:

- при визначенні цілей системи (це означає, повернути певні її сили до розробки цих цілей);
- з діагностичною метою (робити її реєстратором, експертом тощо);

– із проєктувальною метою (включати фахівців у її осмислення, привертати їх до генерування ідей, припущень);

– для організації виховних впливів (втілювати управлінські команди) [172, 232].

Для здійснення більш досконалих впливів на особистість застосовуються інноваційні технологічні системи, які впливають на різні сфери виховання – інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, волюву і регулятивну, предметно-практичну і екзистенціальну.

Оскільки освітньо-виховне середовище університету є системою, виходитимемо з розуміння сутності цієї категорії. Вихідними засадами визначено такі положення: *виховна система* – це сукупність взаємопов'язаних елементів в освітньому просторі, що забезпечує формування прогнозованої особистості в аспекті її соціально значимих характеристик [265, 223].

Основні *критерії ефективності виховної роботи* у вищому навчальному закладі [265, 224]:

1. Зниження рівня тривожності студентів й викладачів, їх задоволеність педагогічною взаємодією та відносинами у вищому навчальному закладі.

2. Переважання позитивної адекватної самооцінки студентів та викладачів.

3. Готовність до самопізнання та саморозвитку.

4. Професійне та моральне самовизначення студента.

5. Становлення гуманістичної педагогічної позиції викладачів.

6. Сприятливий психологічний клімат у студентському та загальноуніверситетському колективах, у викладацькому колективі інституту та університету.

Важливу роль у вихованні молодого покоління має патріотичне виховання, направлене на розвиток любові до Батьківщини, відданість Вітчизні, бажання працюю сприяти прогресивному розвитку своєї країни.

В сучасному суспільстві патріотичне виховання молоді набуває особливо важливого значення з декількох причин: зростає рівень інформованості (дезінфорованості) молодого покоління, процеси демократизації та поява багатопартійної системи створюють певні труднощі в розумінні молоддю сутності патріотизму, сучасна молодь не пройшла тієї школи патріотичного виховання, котра випала на долю старшого покоління. Тому виникає необхідність здійснення патріотичного виховання молоді на якісно новому рівні, що сприятиме виробленню у молодого покоління правильного розуміння патріотизму, власної позиції з даного питання.

Одним з найбільш ефективних шляхів формування патріотизму як цінності є створення інтерактивного освітнього середовища, де студенти могли би проявляти себе як громадяни і патріоти, гармонійно проходити рівні самоідентифікації, акумулюючи цінність патріотизму. В межах педагогічного університету можна створити таке середовище, яке формуватиме патріотичну позицію молоді.

Прикладом такого середовища може стати інтерактивне освітнє середовище, створене у процесі експериментального дослідження у ВДПУ, засноване на соціально значимій, історично забарвленій діяльності, що ініціюється студентами, які є її учасниками, організаторами і пропагандистами, в межах якої здійснюються пошукові експедиції, «уроки мужності», патріотично направлені акції, робота з ветеранами університету. Результати діагностики показують, що в процесі активної соціально значимої патріотично направленої діяльності у студентів формується патріотизм громадянсько-гуманістичного типу, який, долучаючись до їх системи ціннісних орієнтацій, виявляється в усвідомленій професійній підготовці і особистісній зацікавленості в майбутній діяльності (участі в ній, організації і пропаганді результатів).

Формування патріотичної вихованості майбутніх учителів можливе за комплексного підходу до організації освітнього простору як

інтерактивного середовища, сформованого довкола якої-небудь «референтної» ідеї (у нашому випадку це позитивно забарвлена національно-патріотична ідея). Таке середовище є комплексом сприятливих умов, стимулюючих мотивацію до патріотично направленої діяльності студентів, які одночасно є її учасниками, ініціаторами, організаторами і пропагандистами, і будується на принципах суб'єктності, активності, зацікавленості, добровільності. І тоді діяльність, направлена на формування патріотизму, набуває не стихійного, а свідомого характеру.

Метою і результатом патріотичного виховання є формування та розвиток патріотизму. Патріотичне виховання здійснюється разом з іншими напрямками виховної роботи. Воно знаходиться у взаємозв'язку з громадянським вихованням, але на наш погляд, більш доцільним буде розглядати патріотичне виховання не як частину громадянського, а як відносно самостійний напрям виховної роботи. Патріотичне виховання нерозривно пов'язане також з інтернаціональним, моральним, трудовим вихованням. Кожен із цих напрямів вирішує свої завдання, але порівняльний аналіз свідчить про наявність і загальних завдань, що зумовлює необхідність їх комплексного вирішення, тобто патріотичне виховання ніби «пронизує», інтегрує різні напрями виховної роботи, відбувається в цілісному освітньо-виховному середовищі.

Сутнісними характеристиками патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі вищого навчального закладу є: багатофакторність, довготривалість, перспективність, комплексність, ступеневість. Дамо їм коротку характеристику.

Багатофакторність – перша сутнісна характеристика патріотичного виховання студентів. Багатофакторність даного феномену визначається наявністю багато чисельних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища: сім'я, університет, формальні і неформальні контакти студентів з іншими людьми, його звернення до літератури,

мистецтва, засобів масової інформації, які різнонаправлено ціленаправлено й стихійно впливають на процес патріотичного виховання студентів.

Систематичність і тривалість – друга сутнісна характеристика патріотичного виховання студентів – передбачає реалізацію виховних дій в певному порядку і системі:

- цілепокладання і планування процесу патріотичного виховання студентів, його основних стадій і етапів реалізації;
- відбір змісту процесу патріотичного виховання студентів: форм, методів, засобів;
- організацію процесу патріотичного виховання студентів;
- контроль над протіканням процесу патріотичного виховання студентів;
- визначення основних напрямів корекції процесу патріотичного виховання студентів;
- ухвалення управлінських рішень;
- прогнозування подальшого здійснення процесу патріотичного виховання студентів і динаміки патріотичної вихованості студентів.

Тривалість, як сутнісна характеристика патріотичного виховання школярів, виявляється як доцільна, планова, комплексна реалізація процесу патріотичного виховання студентів з урахуванням вікових, індивідуальних, національних і конфесійних особливостей студентів в умовах безперервної зміни особистості студента і освітнього середовища, корекції і прогнозування процесу патріотичного виховання студентів і динаміки патріотичної вихованості студентів [191, 51-54].

Перспективність – третя сутнісна характеристика освітньо-виховного середовища як засобу патріотичного виховання студентів – визначає можливий успіх розвитку процесу патріотичного виховання і основні фактори (внутрішні й зовнішні) та умови успішної реалізації цього процесу. Дана характеристика відображає необхідність і можливість ставити віддалені і близькі цілі, планувати процес патріотичного

виховання студентів і прогнозувати його результати.

Комплексність – четверта сутнісна характеристика патріотичного виховання студентів – дозволяє побачити педагогічний процес як єдине ціле, об'єднуюче в собі окремі напрями реалізації його виховних функцій. Ця характеристика відображає ту, що взаємопов'язала і повноту різних типів, напрямів, форм, методів, засобів патріотичного виховання студентів.

Ступеневість – п'ята сутнісна характеристика патріотичного виховання характеризує послідовність патріотичного виховання студентів як процесу переходу від найпростіших уявлень про патріотизм – до вищого ціннісно-сміслового прояву патріотизму: служінню Вітчизні, відповідно до цього відбувається послідовна побудова процесу патріотичного виховання від знання про патріотизм і створення мотивації патріотично-орієнтованої поведінки до формування досвіду власне патріотичної діяльності [191, 51-54].

Цілісність – шоста сутнісна характеристика патріотичного виховання студентів – майбутніх вчителів в умовах освітньо-виховного середовища як педагогічної системи – означає завершеність, тотальність, цільність та закономірність. Цілісність процесу патріотичного виховання студентів визначається, переважно, єдиною метою патріотичного виховання студентів та єдністю всіх цілеспрямованих виховних впливів. Діалектика відношень цілісного процесу патріотичного виховання студентів полягає: по-перше, у єдності й самостійності процесів (стадій, етапів, ситуацій), які його створюють; по-друге, у цілісності й підпорядкованості його компонентів; по-третє, у наявності загального та збереженні специфічного.

Активність – сьома сутнісна характеристика патріотичного виховання студентів характеризує діяльність педагогів як цілеспрямовану, мотивовану, усвідомлену, емоційно-обумовлену, ініціативну й ситуативну за високим рівнем володіння педагогом способами та прийомами дій. Така активність передбачає активний та двосторонній характер взаємодії

педагога й студента як умову його ефективності [191, 51-54].

Формування і розвиток особистості відбувається в різноманітних видах діяльності, тому формування патріотизму як невід'ємної частини соціально-моральної спрямованості особистості здійснюється в процесі діяльності вихованців, котра організовується педагогами із використанням різних методів, засобів і форм навчально-виховної роботи.

У своєму дослідженні ми спробували визначити основні фактори впливу освітньо-виховного середовища педагогічного університету на формування патріотичної вихованості майбутніх учителів. Першим фактором впливу ми визначили створення еталону суспільного життя, активне піднесення ролі соціально-виховних впливів на формування патріотичної вихованості студентів у межах групи, курсу, факультету та університету в цілому. Тому організація освітньо-виховного середовища повинна бути спрямована на успішну соціально-психологічну, дидактичну та особистісно-психологічну адаптацію молоді, підвищення рівня активності у навчанні, набуття студентами навичок майбутньої професійної діяльності, формування здорового способу життя, вироблення активної громадянської позиції відносно суспільних явищ і життя в цілому. Вагомим складником освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу у цьому контексті є система виховної роботи, яка передбачає:

- розвиток особистості студента як суб'єкта власного життя;
- створення умов для самореалізації, самовираження і прояву творчих здібностей і нахилів кожного студента;
- формування професійних якостей майбутніх фахівців через залучення до різних видів діяльності (дозвілєвої, художньо-творчої, спортивної, суспільно-корисної тощо);
- формування активної позиції кожного студента у громадському житті факультету, університету, держави [244].

Проблема професійно-педагогічної підготовки студентів педагогічного університету вирішується з урахуванням різноманітних

підходів: цілісного, системного, діяльнісного, особистісного та їх поєднання. Найдоцільнішим, на наш погляд, є інтегративно-діяльнісний підхід, який розглядається як система, цілісність якої досягається на основі інтеграції її складових. Підготовка майбутніх учителів до патріотичного виховання учнів зреалізовується на основі сукупності загальних та специфічних принципів, що відображає закономірності цілісного педагогічного процесу та особливості даного напрямку виховної роботи. До перших належать: науковість, системність і цілісність; системність і послідовність, зв'язок теорії з практикою; взаємодія загального, особливого та індивідуального в змісті та методах підготовки; єдність освітніх, виховних та розвиваючих результатів навчання; оптимальне поєднання репродуктивності та продуктивної діяльності в освіті.

Як свідчить аналіз наукових джерел та власного досвіду роботи, сутність патріотичного виховання в середовищі педагогічного університету виявляється поетапно: перший етап – адаптаційний період, стимулювання патріотичного світогляду, усвідомлення його значущості для успішної реалізації в майбутній професії. Другий етап – період наукових ідей та їх вплив на майбутнього учителя, його оточення в цілому, осмислення ідей через внутрішні переконання майбутніх учителів з подальшим окресленням перспективи на забезпечення життєдіяльності держави та світового товариства. Третій етап – пошук шляхів та способів активності виховного середовища педагогічного університету, взаємодії, підготовки до здійснення патріотичної діяльності в школі, становлення патріотизму майбутнього вчителя як його моральної позиції.

У зв'язку з останніми політичними подіями, що відбуваються в Україні в умовах нестабільності суспільного розвитку нашої держави, система патріотичного виховання потребує значного вдосконалення. Нинішній етап розвитку суспільства характеризується військовими конфліктами на Сході нашої держави та у Криму; деформуванням ціннісних орієнтацій молоді засобами кіно, інтернету, телебачення,

музики, радіо, ЗМІ; зниженням соціальної активності підлітків, втратою моральної основи патріотичних почуттів молоді в країні; зниженням ролі патріотичного виховання молоді у сім'ї та навчальних закладах, що не відповідає потребам суспільства та інтересам його подальшого розвитку; проявом стійкої тенденції до падіння престижу військової служби.

Мета патріотичного виховання молоді у навчальному закладі може бути досягнена шляхом реалізації таких виховних завдань:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь;
- сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних традицій українського народу;
- формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;
- формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;
- відновлення і вшанування національної пам'яті;
- утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян, формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави,

підвищення престижу і розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших та людей з особливими потребами;

- сприяння діяльності організацій, клубів та осередків громадської активності, спрямованих на патріотичне виховання молоді;

- підтримання кращих рис української нації – працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків;

- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак, держави;

- сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості;

- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

- створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації під час висвітлення подій та явищ суспільного життя;

- реалізація індивідуального підходу до особистості та виховання;

- забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, власних і суспільних потреб та інтересів;

- розвиток світоглядної культури молодшої людини, її ціннісних орієнтацій і створення умов для вільного світоглядного вибору;

- професійне виховання, яке передбачає становлення юнаків і дівчат як досвідчених вчителів, які досконало володіють професійними знаннями, вміють творчо застосовувати їх на практиці, приймати нестандартні рішення, готових до роботи в умовах ринкових відносин;

- уведення молодих людей у світ господарського, соціального, політичного, культурного досвіду цивілізації і свого народу;
- оволодіння результативними методами та навиками набуття нових знань, формування потреби у постійному інтелектуальному, духовному і моральному збагаченні та самовдосконаленні [5, 70].

Для вирішення усіх цих питань виховна робота у навчальних закладах повинна проводитися за наступними напрямками: визначення пріоритетних складових патріотичного виховання на сучасному етапі, збагачення змісту патріотичного виховання; розвиток форм і методів виховання на основі нових інформаційних технологій; посилення громадянсько-патріотичної спрямованості в програмах соціально-гуманітарних дисциплін, необхідність застосування інноваційних форм педагогічного впливу на молодих людей, підвищення рівня підготовки, а також рівня сформованості патріотичної вихованості.

Сутність поняття «патріотизм» пов'язується не лише з окремим політичним або моральним принципом і не лише з окремою моральною якістю особистості, а з інтегративністю її властивостей, що дозволяє розглядати патріотизм як невід'ємну складову соціально-морального спрямування особистості. Зміст даного поняття визначається його особливостями, до яких відносять його дійовий характер, ціннісну сутність, що піднімає патріотизм над будь-якими політичними гаслами. Основу патріотизму складають народність, почуття любові до Батьківщини.

Педагогічні основи підготовки студентів до патріотичного виховання педагогічного університету включають такі положення: досягнення мети підготовки – формування готовності майбутніх учителів до патріотичного виховання студентів (здійснюється на основі взаємодії суспільних та особистих інтересів); вибір відповідних форм і методів навчання та виховання з метою підготовки майбутніх учителів до здійснення професійної діяльності з урахуванням нових вимог та завдань суспільства.

Відповідно виокремлено такі *аспекти патріотичної вихованості* майбутніх учителів: морально-психологічний, практичний, які в своїй єдності забезпечують студентів необхідними знаннями і вміннями та формують у них ціннісне відношення до патріотизму, інтерес до патріотичного виховання.

Сутність патріотичного виховання майбутніх учителів передбачає розуміння самотності українського патріотизму. Педагогічні умови ефективного здійснення підготовки до патріотичного виховання студентів включають поєднання різноманітних стимулів, які сприяють підвищенню активності навчально-пізнавальної діяльності. У реалізації патріотичного виховання молоді провідну роль відіграють педагоги, тому особливої значущості набуває питання підготовки майбутніх учителів до такого виду виховної роботи.

Патріотичне виховання в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету потребує оновлення його змісту, проектування нових технологій, обґрунтування організаційно-педагогічних умов підвищення ефективності громадянсько-патріотичного виховання майбутніх учителів. В умовах модернізації сучасної української освіти необхідно активно вирішувати низку питань її глибинного перетворення, зокрема, питань, що стосуються чіткого визначення нових пріоритетів в системі виховання молоді, в тому числі в освітньо-виховному середовищі; здійснювати поетапне планування комплексу заходів, спрямованих на розвиток системи базових духовно-моральних цінностей, культури міжнародного спілкування на основі принципу толерантності, поважного ставлення до традицій, звичаїв народів нашої країни.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових праць із проблеми дослідження виявив значний інтерес до патріотичного виховання студентів педагогічного університету відповідно до соціокультурних трансформацій у суспільстві. Для нашого

дослідження важливими є виокремлені в сучасній науковій літературі сутнісні характеристики патріотизму як філософської, соціальної та психологічної категорії. Так, філософія тлумачить це поняття як явище, морально-політичний принцип, якість особистості, одну із форм діалектичного поєднання особистих і суспільних інтересів, єднання людини й суспільства. Соціальна сутність патріотизму пов'язується дослідниками з тим, що кризові явища, котрі відбуваються в суспільстві, активізують ставлення людей до певних феноменів, що мають глибоку історико-культурну традицію і значний потенціал. Психологічна наука вивчає механізми інтеріоризації тих соціальних процесів та явищ, що впливають на формування патріотичних якостей. Особистісна цінність почуття патріотизму генерується стійким переживанням любові людини як до найближчого, так і до віддаленого середовища, в якому вона перебуває і яке є для неї значущим.

Проведений аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми свідчить про неоднозначне трактування поняття «патріотичне виховання», але водночас надає можливість виокремити його суттєві риси. Так, його предметом є категорії: національна ідея; національна культура; рідна мова; історія народу і держави; самовизначення; категорія Батьківщини, феномени Майдану та Небесної сотні. Результатом патріотичного виховання є формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поваги до національних символів; участі у громадсько-політичному житті країни; поваги до прав людини; верховенства права; толерантного ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, рівності всіх перед законом; готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

У результаті проведеного теоретичного дослідження були сформульовані власні визначення основних понять. Патріотичне виховання майбутніх учителів розуміється як педагогічний процес розвитку особистості громадянина і патріота України на основі прийняття

європейських цінностей, дотримання закону, норм права, загальнолюдської моралі й участі майбутніх учителів у демократичних процесах, підготовки їх до здійснення патріотичного виховання учнів.

Результатом патріотичного виховання студентів педагогічного університету було визначено категорію патріотичної вихованості майбутніх учителів. Теоретико-методологічні засади нашого дослідження детермінували визначення патріотичної вихованості як інтегральної цінності та духовно-моральної якості особистості майбутнього учителя, що виявляється в почутті любові до Батьківщини, духовного зв'язку з нею, в моральній відповідальності за долю України і готовності її захищати, у вільному національному самовизначенні особистості, свідомому збереженні та примноженні національних духовних цінностей, здатності ефективно здійснювати патріотичне виховання школярів.

Доведено, що одним з найбільш ефективних шляхів формування патріотичної вихованості як цінності є створення інтерактивного освітньо-виховного середовища, де студенти виявляють себе як громадяни й патріоти, гармонійно проходять рівні самоідентифікації й інтеріоризації цінностей патріотизму. В межах освітнього закладу створюється середовище, що формує патріотичну позицію студентів. У процесі активної соціально значущої патріотично спрямованої діяльності у студентів формується патріотизм громадянсько-гуманістичного типу, котрий включається до їхньої системи ціннісних орієнтацій, виявляється в усвідомленій професійній підготовці й особистій зацікавленості в майбутній діяльності. Сутнісними характеристиками освітньо-виховного середовища педагогічного університету як педагогічної системи є такі: багатофакторність, довготривалість, перспективність, комплексність, ступеневість.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ПАТРІОТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

2.1. Критерії, показники та рівні патріотичної вихованості майбутніх учителів

З метою визначення критеріїв, показників та рівнів патріотичної вихованості майбутніх учителів нами були вивчені офіційні документи та попередні дисертаційні дослідження українських та зарубіжних науковців. Так, у проекті Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2013-2017 роки розроблена така *система критеріїв ефективного патріотичного виховання*. З метою визначення ефективності патріотичного виховання молоді, його результати зіставляються з об'єктивно заданими параметрами цієї діяльності, яка здійснюється в інтересах вирішення конкретних завдань, формування високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків щодо захисту інтересів Батьківщини, віданості ідеям державного суверенітету України. Ці результати є визначеними для формування конкретних критеріїв, які диференціюються на дві групи [146].

До першої групи відносять критерії, котрі відображають процес роботи з патріотичного виховання, діяльність, спрямовану на формування і розвиток патріотизму молоді, характеризуються конкретними параметрами, відповідно до кінцевого результату.

До другої групи входять критерії, що дають оцінку важливим якостям, рисам тієї чи іншої конкретної особистості, соціальної групи, категорії населення, які є результатом роботи з розвитку патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків щодо захисту інтересів Батьківщини, віданості ідеям державного суверенітету та розвитку України.

Основними критеріями першої групи є:

- *духовно-ціннісний*, який визначає спрямованість патріотичного виховання на формування системи цінностей патріота України, досягнення духовно-культурної «єдності у різноманітті» серед населення України;

- *реалізаційно-цільовий*, який визначає готовність суб'єктів патріотичного виховання правильно та творчо вирішувати завдання, знаходити конкретні шляхи підвищення ефективності цієї діяльності для досягнення бажаного результату, котрий збігається з його метою і відповідає основним інтересам і прагненням різних категорій населення, що мають соціально-значиму патріотичну спрямованість;

- *практично-результативний*, визначає ефективність роботи з патріотичного виховання, забезпечення реального впливу суб'єктів на свідомість особистості, в результаті чого у діяльності і поведінці відбуваються конкретні позитивні зміни, які характеризуються зростом самореалізації на благо Вітчизни в будь-якій сфері суспільного або державного життя [146].

Ступінь готовності учасників до роботи з патріотичного виховання щодо цілеспрямованої самореалізації як суб'єкта цієї діяльності (високий, середній, низький).

Основними критеріями другої групи є:

- *когнітивний* (пізнавальний), визначає рівень розвитку патріотично орієнтованих знань, уявлень, які є основою розуміння патріотизму і цілісного самовизначення особистості та групи як суб'єкта соціально значимої діяльності, здійсненої на благо Батьківщини;

- *мотиваційний*, характеризує рівень патріотичної спрямованості особистості або групи, їх орієнтації, мети, установки, які визначаються духовно-моральними і соціально-значимими потребами та інтересами, прагненнями, іншими компонентами, які формують цілеспрямованість суб'єкта як громадянина-патріота України;

- *дієво-поведінковий*, визначає готовність особистості, групи до повноцінної самореалізації як громадянина-патріота Вітчизни в одній чи декількох сферах соціально значимої діяльності, конкретні результати, досягнення у процесі її здійснення, основні якості, які проявляються на поведінковому рівні;

- *світоглядно-ціннісний* характеризує ступінь сформованості системи поглядів, переконань, принципів, заснованих на свідомості важливих проблем, цінностей, пріоритетів, інтересів суспільства й держави, які дозволяють визначити роль, місце і значення особистості, групи розвитку патріотизму, посилення його позитивного впливу на всі сторони життя і діяльності [146].

Цікавими для нашого дослідження є дослідження питань діагностики патріотичного виховання молоді, проведене І. Шкільною, нею були використані наступні критерії: *когнітивний критерій* визначає ціннісне ставлення до Батьківщини, національну ідентифікацію, розуміння та усвідомлення свого місця та ролі в житті України, поваги до державних атрибутів та традицій українського народу, знання своїх прав і обов'язків відображених у законах України, знання основних державних інституцій і принципів демократії; *процесуально-діяльнісний критерій* характеризує активну участь у житті школи, органах самоврядування, толерантне ставлення до представників різних культур, народностей, віросповідань, готовність відстоювати інтереси України і протистояти антиукраїнській ідеології, відстоювати свої права і свою громадянську позицію; *ціннісно-змістовий критерій* включає прояв інтересу до історії і культурно-духовної спадщини українського народу, його мови, традицій, звичаїв і моралі, повагу до людей, які проживають і працюють в Україні, інтерес до життя в країні та роботу над собою; *рефлексивний критерій* відображає основні мотиви патріотизму у молоді (гуманістичні, егоїстичні, конформістські), які впливають на вибір стратегії поведінки,

самосприйняття та саморегуляції поведінки, усвідомлення себе громадянином і патріотом України.

Рівні за критеріями патріотичної вихованості студентів центровані на розвитку у майбутніх педагогів громадянської активності, а саме:

1. *Емоційно-інтелектуальний критерій*. Основні характеристики за рівнями: а) рівень присутності (спостерігача); б) рівень участі (виконавець, творець); в) рівень ініціювання й організації (ініціатор й організатор діяльності).

2. *Когнітивний критерій* – засвоєння способів відображення соціальної реальності: а) рівень окремих ознак; б) рівень сукупності ознак; в) понятійний рівень сприйняття соціального об'єкта-явища.

3. *Операційний критерій* – взаємодії з об'єктами реальності: а) рівень окремих операцій; б) рівень завершених дій; в) рівень цілісної діяльності.

Власний підхід був застосований О. Стьопіною, він дозволив автору визначити критерії діагностування ефективності патріотичного виховання студентської молоді: 1) динаміка особистісного патріотичного ставлення до Батьківщини (діагностується за змістом патріотичних та духовно-моральних суджень студентів); 2) динаміка поглиблення знань вітчизняної історії, культури, мистецтва, традиційних духовно-моральних засад та цінностей народу України (діагностується за академічною успішністю з предметів гуманітарного циклу та за якістю відповідей на питання спеціально розроблених анкет); 3) динаміка зростання добровільної участі студентів у патріотично спрямованій діяльності, зорієнтованій на збереження та збагачення духовних і матеріальних надбань народу України (діагностується за кількісними показниками участі студентів у виховних заходах); 4) домінуючий тип самоідентифікації особистості (діагностується за аналізом результатів анкетування та творчих робіт студентів) [276, 14].

Автор виокремлює такі види патріотичної самоідентифікації особистості, які можуть також слугувати критеріями її патріотичної вихованості: 1) особистісно-родинний – характеризується здатністю особистості любити ближніх, тобто відчувати любов не тільки до себе самого (формується в дошкільному віці в рамках родинного виховання); 2) етнічний – виявляється у «свідомому патріотизмі» – прагненні своїми вчинками сприяти благоустрою та процвітанню місця проживання (формується в середньому шкільному віці); 3) державний – передбачає прагнення відстоювати державні інтереси на всіх рівнях буття (формується в період навчання у випускних класах школи і вищих навчальних закладах); 4) суперетнічний – відбиває сформованість патріотичного почуття як духовно-моральної якості особистості: передбачає сформовану здатність особистості ідентифікувати себе як суб'єкта східнослов'янської цивілізації (формується у процесі виховання у вищих навчальних закладах та шляхом самовиховання); 5) надособистісний – передбачає здатність особистості ставитися з християнською толерантністю до представників інших народів, культур, релігійних конфесій (виявляється у міжнаціональних відносинах). Притаманний зрілій, високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання через позитивну етнічну і суперетнічну самоідентифікацію; 6) маргінальний тип – особистість не ідентифікує себе з жодною культурою (виявляється у відсутності патріотичної, національної та етнічної ідентифікації) [276, 15].

Ю. Зубцовою визначено *критерії* сформованості патріотичних якостей школярів: *когнітивний* (знання, елементарні поняття патріотичного змісту), *емоційно-ціннісний* (патріотичні почуття, позитивне ставлення до явищ патріотичного змісту), *діяльнісний* (участь у заходах патріотичного змісту, досвід патріотичної діяльності). Згідно із зазначеними критеріями охарактеризовано показники патріотичних якостей трьох груп.

Так, показниками *якостей, що характеризують ціннісне ставлення особистості до своєї сім'ї, родини*, означено: розуміння сімейних норм та цінностей; орієнтування в сімейному родоводі, національних традиціях свого роду; повага до старших і бажання їм допомагати, наслідування сімейних, національних традицій та звичаїв.

Показники *якостей, що характеризують моральне ставлення до людей, толерантне ставлення до інших культур та націй*: розуміння таких моральних цінностей, як чесність, доброзичливість, відповідальність, справедливість, толерантність; прагнення сформувати такі особистісні якості, вияв поваги до людей і культури інших народів.

Показниками *якостей, що характеризують ставлення до Батьківщини, рідного краю*, є: знання державних символів України; бажання більше дізнатися про культурні надбання рідного краю; дотримання культурних традицій та звичаїв українського народу; участь у справах суспільно-патріотичної спрямованості. Зазначені критерії та показники становили основу характеристики рівнів сформованості патріотичних якостей молодших школярів: високого, достатнього, середнього, низького [113, 15].

Вивчаючи питання патріотичного виховання студентів у вищих технічних закладах, О. Абрамчук звертає увагу на такі критерії патріотичної вихованості: *інтелектуально-пізнавальний*, що характеризується знанням історії України, української мови, української культури та традицій; *емоційно-мотиваційний* – усвідомлення національної належності, любов до рідної землі, народу, повага до історичного минулого країни, готовність до захисту Батьківщини; *діяльнісно-практичний* дослідниця характеризує наступними показниками: відповідальне ставлення до навчання, участь у підготовці і проведенні виховних заходів патріотичного зівсту, участь у діяльності патріотичного характеру, самоосвіта та самовиховання з формування патріотичних особистісних рис [2, 80].

Т. Анікіна вважає критеріями патріотичної вихованості такі: рівень знань, що включає ступінь орієнтації студентів у царині художньої спадщини рідного краю; ставлення до вивчення спадщини рідного краю, що виявляється в суб'єктивно-емоційному реагуванні; характер краєзнавчо-патріотичної діяльності зі збереження і відтворення соціально-культурного досвіду народу [12, 8].

В. Мірошніченко визначає такі критерії і показники патріотичної вихованості курсантів-прикордонників: *пізнавальний* (рівень засвоєння знань з історії України; знання сучасних важливих подій в Україні, вироблення власної позиції стосовно них; знання рідної мови, культури, традицій, звичаїв, символіки та мистецтва; здатність оцінювати патріотичну вихованість підлеглих); *світоглядний* (почуття гордості за свою країну, її видатних людей; інтерес до майбутнього Батьківщини, ДПСУ, відчуття причетності до нього; усвідомлення своєї належності до рідного народу, його духовних надбань; повага до рідної мови, культури, традицій); *мотиваційний* (свідоме ставлення до участі у розбудові незалежної держави, зміцнення її авторитету на світовій арені, службі на користь українського народу; усвідомлення значущості патріотичного виховання для майбутньої професійної діяльності; формування установок на патріотичну діяльність; прагнення до самовдосконалення особистості, поглиблення патріотичних знань); *діяльнісно-вчинковий* (уміння застосовувати набуті знання у службовій діяльності; уміння оцінювати патріотичний потенціал заходів, занять, підлеглих та колективу; уміння самостійно організувати процес патріотичного виховання серед підлеглих; уміння займатися патріотичним самовихованням) [186, 289].

На основі наявних у педагогічній науці підходів до визначення структури, критеріїв та показників патріотичної вихованості як педагогічної категорії, дамо власне бачення цих питань з урахуванням особливостей патріотичного виховання саме майбутніх вчителів.

Основними компонентами патріотичної вихованості ми виокремили: когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісний.

Встановлено, що кожен компонент виконує свою функцію. Так, *когнітивний компонент* патріотичного виховання орієнтує на розвиток патріотичної свідомості, що припускає засвоєння патріотичних цінностей (загальнолюдських, морально-гуманістичних, суспільно-громадянських, конституційно-державних, професійних, культурних тощо). Окрім цінностей, необхідних в даному випадку, є формування різнопланових знань, покладених в основу цілісного сприйняття Батьківщини. До таких знань відносяться: географічні, історичні, культурні, правові, моральні, екологічні, професійні, психолого-педагогічні, трудові та ін.

Когнітивний компонент зорієнтований на розвиток у студентів їхньої патріотичної свідомості. Це сукупність уявлень, понять, суджень і цінностей, якими збагачуються вихованці. Цей компонент повинен відповідати загальній меті виховання в українському суспільстві – формуванню життєво активної особистості з науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, яка бажає працювати на благо України.

Зміст когнітивного компонента визначається знаннями громадян про рідну країну, про державні символи, про патріотичні свята, традиції, про людину як захисника Вітчизни, про моральний обов'язок по захисту Батьківщини та ін. Він має ґрунтуватися на гуманістичному світогляді, оскільки його основою є любов і пошана до Батьківщини – почуття, які формуються з дитинства протягом життя людини. Цей компонент охоплює стійкі оцінювальні ставлення і судження, систему демократичних, моральних, гуманістичних цінностей.

Критерієм сформованості когнітивного компонента патріотичної вихованості ми виділили *ціннісно-патріотичний світогляд* із такими показниками: 1) патріотично-світоглядні знання; 2) ціннісно-патріотична свідомість; 3) володіння рідною мовою, повага до неї.

Зміст ціннісно-патріотичного світогляду включає в себе формування знань і розвиток у студентів інтересу до рідної мови, до традицій, звичаїв, культурної спадщини свого народу; інтересу до історії свого народу, своєї країни, до подій, котрі відбуваються останнім часом; інтересу до патріотичного виховання підростаючого покоління; позитивних мотивів навчальної діяльності студентів у процесі підготовки; основних пізнавальних процесів і вмінь регуляції свого емоційного стану.

Мотиваційний компонент передбачає наявність у студентів відповідних соціально значущих (гідно виконувати свій громадянський обов'язок) та особистісних мотивів. Ми погоджуємося з думкою В. Мірошніченко, що мотиваційний компонент є основою патріотичної вихованості студента [186, 288]. Сформованість цього компоненту визначається другим критерієм «*Патріотично-спрямована активність*» за такими показниками: 1) мотивація патріотизму; 2) активна суб'єктно-патріотична позиція; 3) толерантне ставлення до представників різних культур. Даний критерій визначає рівень прояву інтересу до питань патріотизму, сформованість ціннісних орієнтацій, наявність власної патріотичної позиції і здатність її адекватно аргументувати, рівень міжкультурної толерантності.

Патріотичне виховання нерозривно пов'язане з інтернаціональним вихованням, оскільки справжній патріот поважає не лише звичаї та традиції свого народу, але й з повагою ставиться до традицій інших народів.

Діяльнісний компонент патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету спрямований на формування вмінь і навичок патріотичного виховання учнів у майбутній професійній діяльності.

Сформованість діяльнісного компонента патріотичної вихованості ми визначили критерієм *патріотично-професійна діяльність*, який включає в себе показники: 1) здатність до патріотичної самореалізації;

2) готовність до здійснення патріотичного виховання учнів. Даний критерій визначає ступінь мотивації до активної патріотичної діяльності, здатність особистості діяти у відповідності з її ціннісними орієнтаціями і патріотичною позицією, розвиток інтересу до педагогічної діяльності в цілому і до патріотичного виховання зокрема, а також розвиток позитивних мотивів діяльності в процесі підготовки.

Формування мотиваційної готовності майбутніх учителів до патріотичного виховання учнів припускає виховання сукупності мотивів, котрі включають пізнавальні і соціальні мотиви, інтерес до майбутньої діяльності даного плану. Зміна співвідношення пізнавальних і соціальних мотивів, рівня сформованості інтересу до педагогічної діяльності характеризує рівень мотиваційної готовності майбутніх учителів до патріотичного виховання учнів.

Структура патріотичної вихованості майбутніх учителів відображена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Компоненти, критерії та показники патріотичної вихованості студентів, майбутніх учителів

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний	Ціннісно-патріотичний світогляд	1. Патріотично-світоглядні знання. 2. Ціннісно-патріотична свідомість. 3. Володіння рідної мови, повага до неї.
Емоційно-мотиваційний	Патріотично-спрямована активність	1. Мотивація патріотизму. 2. Активна суб'єктно-патріотична позиція. 3. Толерантне ставлення до представників різних культур.

Діяльнісний	Патріотично-професійна діяльність	1.Здатність до патріотичної самореалізації. 2.Готовність до здійснення патріотичного виховання учнів.
-------------	-----------------------------------	--

Зміст підготовки майбутніх учителів базується на вихованні любові до Батьківщини, на традиціях української держави, що припускає не лише забезпечення студентів відповідними знаннями з історії нашої країни, але й розвиток у них інтересу до минулого, сьогодення та майбутнього України. Розуміння особливостей сучасного патріотизму стає можливим на основі знайомства студентів із зарубіжним досвідом патріотичного виховання. Аналіз виховання патріотизму молодого покоління в різних країнах дає можливість порівняти підходи до змісту даного поняття, виявити історичні, національні, регіональні та інші особливості патріотичного виховання і на цій основі визначити основи патріотичного виховання в сучасних умовах у нашій країні, оскільки неможливо сліпо копіювати чужий досвід, необхідно зберігати й розвивати свою культуру, традиції, все, що робить кожен народ самобутнім.

Включення патріотизму в систему соціальних і особистих цінностей студентів пов'язане з розвитком у них почуття обов'язку, відповідальності перед тією соціальною групою, з якою вони себе ідентифікують (етнос, нація, держава), вірності традиціям, соціальній зрілості і здійснюється за допомогою особистої причетності у процесі проходження особистістю усіх рівнів самоідентифікації: Етнонаціональне для Мене – Я-громадянсько-державне – планетарне для Мене і лише тоді – Я-особа [246, 134].

Типи культури (архаїчний, індустріальний і інформаційний) породжують відповідні типи патріотизму (етнічний, державний і громадянсько-гуманістичний). Для етнічного типу характерні пошана до традицій, до предків, безпека рідної землі і етнічної спільноти; для державного – безпека держави, законопокірність, групова солідарність, самопожертвування; для громадянсько-гуманістичного – міжкультурна

компетентність, збереження традицій і «вписування» їх у сучасний спосіб життя, гуманізм, свобода, безпека особи, право вибору, толерантність і пошана до культури різних соціальних груп.

Патріотизм громадянсько-гуманістичний, відповідно сучасному етапу суспільного розвитку, включає за принципом кумулятивності елементи національної і державної самоідентифікації і спрямований на захист інтересів своєї країни, але з домінуванням гуманістичних ідеалів.

Результати дослідження показують, що в процесі активної соціально значимої патріотично направленої діяльності у студентів формується патріотизм громадянсько-гуманістичного типу, який, включаючись до системи ціннісних орієнтацій, виявляється в усвідомленому виборі і особистій зацікавленості у цій діяльності (участі в ній, організації і пропаганді її результатів).

На системі сформованих протягом багатьох тисячоліть рис патріотизму та його світоглядних характеристик – цінностей ідеалів, сутностей, символів, традицій та ін. заснована інтеграція патріотизму в систему освіти. Розвиток педагогічної системи цінностей та ідей нерозривно пов'язано з розвитком суспільства. Підтвердження цьому – прагнення педагогів минулого усвідомити проблему патріотичного виховання (Д. Ушинський, С. Русова, М. Драгоманов, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Всі вище названі педагоги, письменники та суспільні діячі виступали за збереження культурних традицій та історичної спадщини українського народу.

Таким чином, на думку психологів, ціннісні орієнтації – важливий компонент світогляду особи або групової ідеології, який виражає переваги і прагнення особи або групи відносно тих або інших узагальнених людських цінностей. Найчіткіше вони експліціюються в ситуаціях, що вимагають відповідальних рішень, спричиняють значимі наслідки і визначають подальше життя індивіда. Вони забезпечують цілісність і стійкість особи.

У соціології ціннісні орієнтації нерідко трактуються як соціальні цінності, які «вкладаються» в особу у процесі соціалізації і є головним чинником, регулюючим її мотивацію і поведінку [191, 58-59].

Саме формування ціннісних орієнтацій нерідко розглядається як основна мета і суть виховання. Вміст представлених визначень максимально визначає роль цінностей у патріотичному вихованні школярів.

І. Зимня виділяє три групи цінностей: цінності існування (Життя, Буття, Творення); етичні, як стосунки до вищої реальності (Добро, Істина, Свобода, Віра, Краса); моральні, як стосунки між людьми (Гідність, Честь, Обов'язок, Відповідальність, Толерантність). На думку ученого, вони визначають і стратегії виховання залежно від ставлення до цих цінностей;

- стратегії збереження (коли йдеться про збереження актуально існуючих цінностей);
- стратегії змін (коли йдеться про цінності, що змінюються);
- стратегії запобігання (коли якісь цінності не приймаються суспільством, протиставляються менталітету народу);
- стратегію розвитку виховання.

Кожна з названих стратегій, на наш погляд, відображає специфіку патріотичного виховання сьогодні [113, 254].

Свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Малосвідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни – стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого – можливість вибору шляхів його реалізації.

З патріотизмом органічно поєднується етнічна самосвідомість громадянина. Етнічна самосвідомість підростаючого покоління базується на етнічній ідентифікації, яка вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили, готовність до праці на користь народу; знання та уміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом [22, 19].

Українське суспільство налічує більше двохсот різних національностей, кожна з яких має свою етнічну самосвідомість. Проте це не заперечує їхній готовності служити інтересам країни, в якій вони проживають – Україні. На більш високому рівні етнічна самосвідомість переростає в національну самосвідомість. Остання передбачає ідентифікацію особистості з усім народом України, незалежно від свого етнічного походження, політично об'єднаного єдиним інститутом громадянства, територією, економікою, історичною долею та перспективами майбутнього. Свідомі патріоти України – це і українці, і росіяни, і євреї, і татари, і молдавани, й інші народності, які живуть на території однієї держави, що утворилась внаслідок політичної інтеграції етнічних спільнот, збагачують її своєю культурою і сприяють її розквіту.

Слід зауважити, що процес розвитку незалежної, суверенної й демократичної Української держави тісно пов'язаний із формуванням української політичної нації, становленням громадянського суспільства, передбачає значну трансформацію світоглядних орієнтацій і самосвідомості народу в поліетнічній, багатоконфесійній, соціально-розрізненій країні, якою нині є Україна, з різним історичним минулим її регіонів, не до кінця вирішеною мовною проблемою. Необхідно знайти таку систему цінностей, яку б розділяли більшість членів суспільства, і яка б фактично наповнила зміст сучасного українського патріотизму. Об'єднати представників суспільних груп у єдиний цілісний організм – українську політичну націю, може громадянський патріотизм, в основі

якого повинні бути цінності громадянського змісту – громадянські права і свободи, рівноправність, спільність громадян зі стратегічних напрямів і цілей розвитку держави та суспільства, взаємна толерантність і соціальна солідарність між різними суспільними групами. До системи цінностей громадянського виховання входять: гордість за свою Батьківщину, лояльність до української держави, повага до її символів, атрибутів, мови, повага до української нації та її історичного минулого та ін. Результати досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Розумкова свідчать, що нині у свідомості жителів усіх регіонів переважає розуміння патріотизму, яке має громадянський зміст і включає такі якості, як праця на благо України, готовність боротися за територіальну незалежність своєї країни, прагнення до рівності всіх національностей, знання історії та культури України і бажання виховувати в дітях любов до неї. М.Томенко зауважує, що «формулою нового українського патріотизму повинен стати принцип: Україна – держава для всіх її громадян. Український громадянин, отримавши цей статус, повинен усвідомлювати, що він бере на себе певні зобов'язання. Таким чином, сучасний український патріотизм слід визначати не лише за ознаками спілкування рідною мовою чи любов'ю до певних культурних цінностей, але і як мислення з повагою до країни і з любов'ю до малої батьківщини» [288, 4].

Визначальною характеристикою національного патріотизму є його гуманістична моральність, яка об'єктивно притаманна громадянському суспільству, бо виходить за межі наказової і забороняючої систем та піднімається на більш високий рівень ціннісно-світоглядної орієнтації, яка включає в себе такі риси як чуйність, милосердя, доброта, увага, совісність, справедливість, працелюбність, толерантність, чесність, гідність, любов і повага до своїх батьків, до свого роду.

Важливою ознакою патріотизму є законослухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх

прав, а й обов'язків. Патріот той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. Місія свідомого громадянина-патріота – не руйнувати правопорядок, а берегти, правильно й терпляче вдосконалювати його зміст.

Справжній патріот гуманно ставиться до інших народів. Його культура проявляється в повазі інтересів, прав, самобутності людей інших національностей, підтримці їх у боротьбі за свободу і незалежність, терпимості, толерантності, готовності й умінні йти на компроміс з різними етнічними, релігійними групами заради миру у своїй державі й у світі.

Свідомий патріотизм несумісний з шовінізмом, расизмом, які проявляються у неповазі й ненависті до інших народів і націй, їх культури і прав. Сепаратизм також чужий українському патріоту, бо він завжди дбає про єдність України.

Недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної та індивідуальної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим визначається пріоритетність патріотичного виховання особистості у виховній системі школи [24, 12].

Основними рисами патріотизму є активність і дієвість.

Активність. Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особи. Це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього

феномену в умовах розбудови правової держави та становлення ринкової економіки [24, 8].

Дієвий характер патріотизму. Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Адже патріот – це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носиться зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни. Патріот це той, хто в умовах неправового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він не ототожнює Україну, державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу [24, 9].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури (О. Абрамчук, А. Максютюв, В. Мірошніченко), вивчення думок науковців, аналізу стану патріотичної вихованості майбутніх педагогів розроблено та науково обґрунтовано три рівні патріотичної вихованості за визначеними критеріями і показниками: високий, середній, низький.

1. *Високий рівень* – характеризується глибоким розумінням сутності патріотизму, наявністю чітко аргументованої патріотичної позиції, стійкими ціннісними орієнтаціями. Студенти проявляють виражений стійкий інтерес до теми патріотизму, володіють глибокими знаннями з української мови, історії України, загальноосвітніх дисциплін та намагаються покращити й поглибити ці знання. У студентів на цьому рівні яскраво виражена ціннісно-патріотична свідомість, міжкультурна толерантність, активна суб'єктно-патріотична позиція стосовно сучасних подій. Студенти активно беруть участь у громадській діяльності, виявляють ініціативу у патріотичному самовдосконаленні, здатні

оцінювати патріотичну вихованість підлеглих та готові у майбутній професійній діяльності здійснювати патріотичне виховання учнів.

2. Середній рівень – характеризується поєднанням наявної чіткої патріотичної позиції, сформованими патріотично-ціннісними орієнтаціями, переконаннями, ідеалами. На цьому рівні студенти мають системні знання про патріотизм в межах навчальної програми, в деяких випадках проявляють потребу у самоосвіті в цій галузі. Знання з української мови, історії України та загальноосвітніх дисциплін достатні. Студенти цікавляться традиціями, звичаями, культурою українського народу. Достатньо розвинений рівень толерантності відносно представників інших народів. Студенти активні в соціально-політичній сфері, але для прояву ініціативи потребують підтримки викладачів або товаришів. На цьому рівні майбутні учителі здатні до патріотичного виховання учнів, але оцінка їхньої патріотичної вихованості дається їм складно.

3. Низький рівень – характеризується пасивним ставленням до питань патріотизму, відсутністю чіткої патріотичної позиції, несформованими ціннісними орієнтаціями, відсутністю міжкультурної толерантності. Студенти, які знаходяться на цьому рівні, мають поверхневі, безсистемні знання про патріотизм, і більшість із них не намагаються розширити свої знання про це явище. Потреба в активній патріотичній діяльності не має вираженого характеру. Студенти безініціативні, ухиляються від участі у громадській роботі, патріотичних заходах. Наявні елементи відчуженості й байдужості в соціально-політичній сфері. Байдуже, а інколи негативно ставляться до культури, традицій, звичаїв, історії свого народу. Неадекватно оцінюють та реагують на події, котрі відбуваються на Сході нашої держави.

Таким чином, у підрозділі визначено критерії, показники та рівні сформованості патріотичної вихованості майбутніх учителів, що дає можливість здійснити цілеспрямовану діагностику досліджуваної проблеми.

2.2. Стан патріотичної вихованості студентів педагогічного університету

Констатувальний етап експерименту був спрямований на вивчення стану освітнього процесу з точки зору патріотичного виховання. На даному етапі було проаналізовано досвід роботи вищих навчальних закладів із патріотичного виховання, підібрані й реалізовані діагностичні методики по вивченню рівня патріотичної вихованості студентів педагогічного університету; проведений якісний і кількісний аналіз отриманих результатів для виявлення початкового рівня патріотизму у студентів.

У процесі констатувального етапу педагогічного експерименту, ми спиралися на різні наукові підходи до визначення рівнів сформованості патріотичної вихованості, нами була розроблена система показників якісного стану основних компонентів патріотизму (табл. 2.1). Усі ці показники тісно взаємопов'язані між собою та взаємообумовлюють один одного. Вони можуть охарактеризувати кілька компонентів патріотичної вихованості студентів: когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісний.

Патріотичне виховання студентів передбачає реалізацію таких груп завдань, до яких відносяться: формування у студентів ставлення до патріотизму як до соціально-моральної цінності; формування і розвиток у майбутніх учителів інтересу до виховної діяльності даного характеру; формування і розвиток позитивних мотивів діяльності студентів у процесі підготовки, формування теоретичної підготовленості: забезпечення студентів знаннями методологічного характеру; забезпечення теоретичними і методичними знаннями; забезпечення студентів знаннями технологічного характеру; формування практичної підготовленості: формування у студентів практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення виховної роботи даного плану.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань і перевірки гіпотези дослідження використовувалась сукупність загальнонаукових і педагогічних методів, взаємоперевіряючих і доповнюючих один одного. Основними теоретичними методами стали: історико-бібліографічний, порівняльно-зіставний, системний, логічний, ретроспективний; метод моделювання, узагальнення досвіду.

Емпіричні методи включали: експериментальні методики – констатувальний і формувальний експерименти, анкетування, тестування, спостереження, експертну оцінку. На кожному з етапів використовувалися різні методи пізнання, котрі склали комплексну методику дослідження.

Дослідження проводилося в три етапи. Схема організації дослідження показана в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Схема організації дослідження

Етапи	Задачі етапу дослідження	Методи дослідження
I підготовчий	Попередній аналіз досліджуваної проблеми, вивчення бібліографії, збір літературних джерел, визначення об'єкту і предмету, мети і завдань, формулювання гіпотези.	За допомогою різних видів опитувань, контент-аналізу навчально-методичних документів досліджувався досвід патріотичного виховання студентів ВНЗ у процесі вивчення дисциплін гуманітарного і соціально-педагогічного циклів, розроблявся задум і методика дослідження
II основний	Проведення педагогічного експерименту, перевірка гіпотези дослідження, а також обґрунтування й апробація основних напрямів і умов вдосконалення патріотичного виховання студентів у процесі викладання дисциплін гуманітарного та соціально-	Педагогічне спостереження, опитування, анкетування, експертні оцінки, теоретичний аналіз літературних джерел, вивчення й запозичення досвіду формування патріотичного виховання студентів у різних ВНЗ, педагогічний експеримент, математична статистика

	педагогічного циклів. Вносились корективи в методику дослідження, формулювалися попередні висновки і рекомендації	
III заключний	Остаточна обробка отриманих даних, перевірка ефективності проведеної роботи з патріотичного виховання студентської молоді, проведення порівняльного аналізу сформованості патріотичних якостей студентів у контрольних і експериментальних групах	Педагогічний експеримент, експертні оцінки, методи математичної статистики

Одним із завдань нашого дослідження було визначення фактичного рівня сформованості патріотичної вихованості студентів педагогічного університету. Для виконання цього завдання нами були розроблені анкети, тести, опитувальники для проведення констатувального експерименту; проведено контрольні зрізи; здійснено математичну обробку та аналіз отриманих даних.

Діагностика патріотичної вихованості студентів на початку експерименту дала змогу перейти до дослідно-експериментальної діяльності та визначити склад експериментальної групи. В ході експериментальної роботи ми уточнили гіпотезу дослідження; визначили склад і кількість учасників експериментальної та контрольної груп; виявили зміст показників оцінки патріотичної вихованості студентів; розробили й уточнили інструментарій дослідження; навчили та проінструктували осіб, залучених до експериментальної роботи.

Виходячи із вимог надійності результатів дослідження, з урахуванням ступеня доступності інформації про учасників експерименту та умов роботи з ними, методом випадкової вибірки ми визначили загальні

властивості генеральної сукупності об'єктів дослідження: вік та освіта досліджуваних.

Базою для формувального експерименту були обрані експериментальні та контрольні групи студентів інституту філології й журналістики та інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Всього у дослідно-експериментальній роботі взяли участь 412 студентів, з них 203 студенти експериментальної групи та 209 контрольної.

Критеріями вибірки досліджуваних слугували: приблизно однаковий рівень уявлень про патріотизм, їхня кількість у групах.

Для діагностики патріотичної вихованості студентів ми використовували методи і методики, представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Методи і методики діагностики патріотичної вихованості студентів

№	Критерії і показники	Методи і методики дослідження
1	2	3
1	<i>Ціннісно-патріотичний світогляд</i>	
1.1.	Патріотично-світоглядні знання	- метод аналізу; - анкети «Патріотизм у розумінні сучасної молоді», «Як ви розумієте патріотичне виховання»; - метод бесіди.
1.2.	Ціннісно-патріотична свідомість	- метод аналізу; - методика М.Рокича «Ціннісні орієнтації»» - анкета «Патріот».
1.3.	Володіння українською мовою, повага до неї	- метод аналізу; - результати написання контрольних робіт; - анкета «Як ви розумієте патріотичне виховання».
2	<i>Патріотично-спрямована активність</i>	
2.1.	Мотивація патріотичної вихованості	- метод аналізу; - метод бесіди; - анкетування «Ставлення до служби в армії»;
2.2.	Активна суб'єктно-патріотична позиція	- метод аналізу; - метод бесіди; - анкети «Ваше ставлення до служби в

		армії».
2.3.	Толерантне ставлення до представників різних культур	- метод аналізу; - методика Собкіна «Вимірювання толерантних установок у сфері міжнародних відносин».
3	<i>Патріотично-професійна патріотичної діяльність</i>	
3.1.	Зданість патріотичної самореалізації	- метод аналізу; - метод бесіди; - анкети «Ваше ставлення до служби в армії».
3.2.	Готовність до здійснення патріотичного виховання	- метод аналізу; - метод бесіди; - анкети «Як ви розумієте патріотичне виховання?», «Готовність до патріотичного виховання школярів», «Ваше ставлення до патріотичного виховання».

Для визначення рівнів сформованості патріотизму серед студентів університету проводилося анкетування, тестування та різноманітні опитувальники. Наведемо результати деяких анкет і методик. Так, з метою визначення ставлення молоді до власної країни, суспільства, студентам була запропонована анкета «Патріотизм у розумінні сучасної молоді» (додаток А) та анкета «Патріот» (додаток Б).

Аналіз анкети «Патріотизм у розумінні сучасної молоді».

На перше питання анкети 44,5% студентів відповіли, що національна ідея відіграє провідну роль у побудові держави, лише 3% студентів вказали, що національної ідеї у країні не існує. На питання, чи впливає знання історичного минулого на подальше життя держави та її населення, більшість студентів (54,6%) відповіли, що кожен сам обирає, наскільки важливе для нього знання історії своєї країни. Прикрим для нас стало те, що лише 23% студентів вважають, що історичне минуле дуже важливе, що вивчати і знати його має кожен громадянин України. На третє запитання анкети «Які заходи повинна вжити держава для підтримання патріотичного духу молоді» студенти відповіли так: держава має дотримуватися всіх законів, прописаних у Конституції (право на безкоштовну освіту та медицину, право на житло, право на

працевлаштування); заохочувати молодь до активного суспільно-політичного життя країни; піклуватися про кожного українця й скасувати закон про «Затягування пасків» і т. ін. Більшість студентів (43%) вважають відчуття пошани до своєї країни – рисою характеру, необхідною для виховання патріотизму серед молоді. Аналіз відповідей на питання «Як саме Ви проводите вільний час?» показав, що студенти переважно проводять вільний час вдома (за комп'ютером, телевізором) і надають перевагу компанії друзів (34,9% та 43,3% відповідно). Наступні два питання анкети стосувалися наявності (відсутності) моральних цінностей в української молоді. Більшість студентів (67%) вважають, що моральні цінності відсутні, а саме: відсутня культура, повага до старших, молоді люди невиховані, байдужі, жорстокі, часто проявляють неповагу до старших, неповагу до рідної мови, звичаїв, традицій українського народу, молодь сьогодення не бажає служити в Армії та ставати на захист рідної держави.

Розділилася думка респондентів у питанні «Чи вважаєте Ви, що молоді люди, які вживають алкоголь або наркотики, не можуть бути патріотами» – 55% вважають, що «так», 45% – що «ні». Студенти вважають, що на рівень патріотизму молоді впливає можливість вибору навчального закладу (34,2%) та загальнополітична атмосфера в суспільстві (33,9%).

Аналіз анкети «Патріот».

I. На питання «Чи вважаєте ви себе патріотом?» були отримані такі відповіді:

1. Так – (31,5%).	2. Ні – (12,6%).
3. Частково – (43,5%).	4. Не знаю – (12,4%)

II. На питання «Хто на Ваш погляд більшою мірою вплинув на формування ваших патріотичних почуттів?» були отримані такі результати:

1. Школа – 30,7%.	2. Батьки – 27%.

3. Оточення – 19,2%. 4. ЗМІ – 23,1%. 5. Органи влади – 0%.

Підбиваючи підсумки, можна твердити, що найбільший вплив здійснюють школа і батьки, менший вплив – ЗМІ, оточення. Параметр «органи влади» не зустрівся у відповідях студентів, що також може бути значущим при оцінці впливу представників влади на формування світогляду молоді.

III. На питання «Як Ви для себе визначаєте поняття патріотизму» було виокремлено такі категорії:

- Любити та поважати свою Батьківщину – 38,5%.
- Любити народ – 7,7%, природу – 7,7%, місто – 7,7%.
- Почуття обов'язку перед Батьківщиною, самопожертва заради неї – 15,4%.

III. 1. На питання, «За якими ознаками визначається поняття патріотизму», ми отримали такий розподіл:

1. Національна самосвідомість, гордість за належність своєї нації, народу – 28,5%.
2. Непримиримість до представників інших націй і народів – 0%.
3. Інтернаціоналізм, готовність до співпраці – 3,2%.
4. Безкорислива любов до своєї Батьківщини, готовність до самопожертви заради її блага або спасіння – 20,7%
5. Любов до рідного дому, міста – 24,5%
6. Бажання працювати для процвітання Батьківщини – 23,1%.
7. Не актуально для сучасної молоді – 0%.
8. Патріотизм це лише романтичний образ, літературна вигадка – 0%.

Таким чином, найбільшого значення надається таким складовим, як: любов до рідного дому, національній самосвідомості, безкорисливій любові до своєї Батьківщини, готовності до самопожертви заради її блага або спасіння.

IV. На питання про те, якими якостями повинен володіти патріот, і прохання визначити, наскільки ці якості розвинені у самого респондента, були отримані такі результати:

1. Найбільшу значущість респонденти надають впевненості в собі – 42,3%. Рівень розвитку якості в середньому – 8,2; медіана проходить по 9 балам (тобто половина респондентів дала більш високу оцінку –10, половина оцінила її розвиток менше ніж 9).

2. Другим за значущістю рядком зайняли воля і чесність, відмічені 10 респондентами в кожному випадку. Розвиток волі в середньому визначають на 8,4, медіана – 9; чесність – 8,5, медіана – 9.

3. Третій рядок займає активна життєва позиція, вміння здійснювати самоконтроль (складова волі), сміливість (також складова воді), чуйність. Вольові якості, як і раніше, отримали високу оцінку, активна життєва позиція – 34,6% респондентів, її розвиток був в середньому оцінено в 7,8, медіана проходить по 8 балам.

4. Більше половини респондентів також відмітили такі якості, як здоров'я, любов, наявність друзів (емоційна підтримка, опора, совість), потяг до пізнання (освіченість), свободу, щасливе сімейне життя, вихованість, життєрадісність, незалежність), відповідальність, терпимість. Деяке протиріччя отриманих даних може слугувати основою для бесід про патріотизм зі студентами і являє, напевне, найбільший інтерес даної анкети.

5. В характеристику патріотизму не ввійшли, або отримали одиничну оцінку – матеріальна забезпеченість, суспільне визнання, продуктивне життя, розваги, охайність, високі життєві запити, непримиримість до інших.

Аналізуючи результати двох попередніх анкет, ми виділили основні якості патріотизму, їхнє розуміння студентами та ставлення до них (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Компоненти ціннісно-патріотичної свідомості

Якості патріотизму	Рівень уявлення (у %)			
	Найбільш повні уявлення	Стійкі принципові уявлення	Ціннісна дезорієнтація	Відсутність уявлень
Обов'язок	22	35	29	14
Честь	17	18	32	33
Гідність	11	19	36	34
Любов	20	24	33	23
Вірність	13,7	16,6	34,6	35,1
Відданість	16	18	26	40
Мужність	24	28	24	24
Самовідданість	16	18	20,5	45,5
Воля	18	20	38	24
Самовіддача	24	18	22	36

Проведене дослідження показує, що більшості студентам притаманне почуття патріотизму. На питання, що таке, на ваш погляд, патріотизм, 57,5% студентів відповідали шаблонно: любов до Батьківщини; 16% – любов до Батьківщини і служіння їй, готовність до самопожертви заради її блага і спасіння; 5,7% – любов до рідного міста, села, дому; 4,8% студентів не змогли дати відповідь на поставлене запитання. Окрім того, у матеріалах анкет зустрічалися і відповіді (біля 1%), що відображають національну неприязнь і непримиримість до представників інших націй і народностей.

Суперечливі результати отримані на питання, чи вважаєте ви себе патріотом. Лише кожен третій студент вважає себе патріотом (31,5%), частково – 43,5%, не вважають себе патріотами 12,6%, важко було відповісти 12,4%.

Не бажають покинути свою країну і жити в іншій 61,5% студентів, лише кожен восьмий студент (12,6%) виявив бажання жити за межами України. Кожен п'ятий студент (19,9%) виявляє суперечливі почуття до Батьківщини і тому не зміг відповісти на поставлене запитання, 6,5% студентам байдуже місце проживання.

Для більш повного й конкретного з'ясування основних моментів змістової складової патріотизму: направленості студентів, їх позиції та світогляд, ставлення до самого себе, до діяльності, до інших людей, сформованість у них почуття патріотизму та готовності до служби у Збройних силах, ми запропонували найбільш розповсюджену методику вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча. Він розрізняє два види цінностей: термінальні цінності – цілі – впевненість у тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути, і інструментальні цінності – засоби – впевненість у тому, що певна поведінка або властивість особистості є домінуючою в будь-якій ситуації (Додаток Д).

Надалі, для зручності статистичних обробок результатів дослідження, ми високий рівень позначимо – трьома балами, середній – двома і низький – одним балом.

На констатувальному етапі дослідження ми провели діагностику сформованості патріотичної вихованості студентів КГ та ЕГ за усіма трьома критеріями. Розподіл студентів КГ та ЕГ за рівнями патріотичної вихованості за кожним із її критеріїв та показниками цих критеріїв показана в таблицях 2.5 – 2.7.

Таблиця 2.5.

Узагальнені результати ціннісно-патріотичного світогляду студентів до експерименту

Групи	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	Патріотично-світоглядні знання	18	8,5	44	21,3	147	70,2
	Ціннісно-патріотична свідомість	54	25,5	62	29,8	93	44,7
	Володіння українською мовою, повага до неї	58	27,7	53	25,5	98	46,8
	Загальний показник	45	21,3	53	25,5	111	53,2

ЕГ	Патріотично-світоглядні знання	14	6,7	40	20	149	73,3
	Ціннісно-патріотична свідомість	45	22,2	68	33,3	90	44,5
	Володіння українською мовою, повага до неї	63	31,1	50	24,4	90	44,5
	Загальний показник	41	20	54	26,7	108	53,3

Сформованість показників ціннісно-патріотичної свідомості студентів ми визначали за допомогою анкетування, тестування та результатів екзаменів. Зокрема, наявність патріотично-світоглядних знань з'ясовувалась за допомогою тестів і анкет: «Патріотизм у розумінні сучасної молоді» (додаток А), «Як Вирозумієте патріотичне виховання?» (додаток Ж), «Громадянин – патріот»; висновки про знання студентами сучасних політичних та економічних подій в Україні, їх аргументація ми робили, використовуючи результати анкет «Патріот» (додаток Б), «Патріотизм у розуміння сучасної молоді» та методичку М.Рокича «Ціннісні орієнтації»; перевірка рівня знань української мови, історії, культури, традицій, звичаїв рідного народу здійснювалась за допомогою контрольних робіт із гуманітарних дисциплін, а також за результатами анкети № 2 «Як Ви розумієте патріотизм?».

Для визначення середнього рівня патріотичної вихованості студентів за кожним критерієм використовуємо формули:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i n_i}{n}, \quad \sigma = \sqrt{\frac{(x_i - \bar{x})^2 n_i}{n}},$$

де \bar{x} - зважена середня арифметична величина, яка характеризує середній рівень сформованості патріотичної вихованості; σ - середнє арифметичне відхилення, яке підтверджує типовість і показовість середньої величини, відображає міру коливань числових значень ознаки, з яких виводиться середня величина. Ці величини є основними числовими характеристиками у процесі дослідження. Із таблиці 2.4. одержимо

$$\bar{x}_{KT} = 1,68, \quad \bar{x}_{EG} = 1,66.$$

Бачимо, що в обох групах середній рівень сформованості показників ціннісно-патріотичного світогляду є майже однаковим.

Для визначення патріотично-спрямованої активності студентів ми проводили тестування та анкетування студентів КГ та ЕГ за трьома показниками. Мотиви до участі в активній патріотичній діяльності студентів ми визначали за результатами анкет «Ставлення до служби в армії» анкета №1, (додаток Е), «Патріот» (додаток Б), методикою діагностики мотивації Мільмана. Рівень активної суб'єктно-патріотичної позиції студентів стосовно сучасних подій визначається за допомогою тестів і анкет «Ставлення до служби в армії» анкета №2 (додаток Е), «Патріот» (додаток Б), «Патріотизм у розумінні сучасної молоді» (додаток А). Толерантне ставлення студентів до представників різних культур ми визначали за результатами діагностичної методики Собкіна «Вимірювання толерантних установок у сфері міжнаціональних відносин» (додаток В). Результати представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Узагальнені результати патріотично-спрямованої активності студентів до експерименту

Групи	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	Мотивація патріотизму	45	21,3	53	25,5	111	53,2
	Активна суб'єктно-патріотична позиція	67	31,9	79	37,7	63	30,4
	Толерантне ставлення до представників різних культур	36	17	53	25,5	170	57,5
	Загальний показник	48	23,4	62	29,8	98	46,8
ЕГ	Мотивація патріотизму	36	17,8	45	22,2	122	60
	Активна суб'єктно-патріотична позиція	59	28,9	85	42,2	59	28,9
	Толерантне ставлення до представників різних культур	41	20	45	22,2	117	57,8
	Загальний показник	45	22,2	59	28,9	99	48,9

Із таблиці 2.5. одержимо

$$\bar{x}_{КГ} = 1,76, \quad \bar{x}_{ЕГ} = 1,73.$$

Третій критерій – патріотично-професійна діяльність характеризується такими показниками: готовність до патріотичної самореалізації; готовність до здійснення патріотичного виховання учнів. Сформованість відповідних якостей у студентів ми визначали за результатами написання контрольних робіт із гуманітарних дисциплін, та за аналізом розроблених нами анкет і тестів «Як ви розумієте патріотичне виховання» (додаток Ж), «Готовність до патріотичного виховання» (додаток Л).

Загальні результати за третім критерієм «Патріотично-професійна діяльність» наведемо в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Результати обробки даних щодо рівня готовності студентів до патріотично-професійної діяльності до експерименту

Групи	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	Здатність до патріотичної самореалізації	45	21,3	47	22,5	117	56,2
	Готовність до здійснення патріотичного виховання учнів	9	4,2	27	12,8	173	83
	Загальний показник	27	12,8	40	19,1	142	68,1
ЕГ	Здатність до патріотичної самореалізації	50	24,4	27	13,3	126	62,3
	Готовність до здійснення патріотичного виховання учнів	14	6,7	18	8,9	171	84,4
	Загальний показник	32	15,6	22	11,1	149	73,3

Результати діагностики за всіма трьома критеріями (табл. 2.5. – 2.7.) зобразимо у вигляді однієї таблиці 2.8.

Результати діагностування сформованості патріотизму у студентів до формувального експерименту

Критерії	Групи	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
I	КГ	45	21,3	53	25,5	111	53,2
	ЕГ	41	20	54	26,7	108	53,3
II	КГ	49	23,4	62	29,8	98	46,8
	ЕГ	45	22,2	59	28,9	99	44,9
III	КГ	27	12,8	40	19,1	142	68,1
	ЕГ	32	15,6	22	11,1	149	73,3
За трьома критеріями	КГ	40	19,4	53	25	116	55,6
	ЕГ	36	19,2	46	22,8	121	58

Для візуального (якісного) порівняння сформованості патріотичної вихованості у студентів КГ та ЕГ зобразимо отримані результати дослідження за допомогою сумісної гістограми.

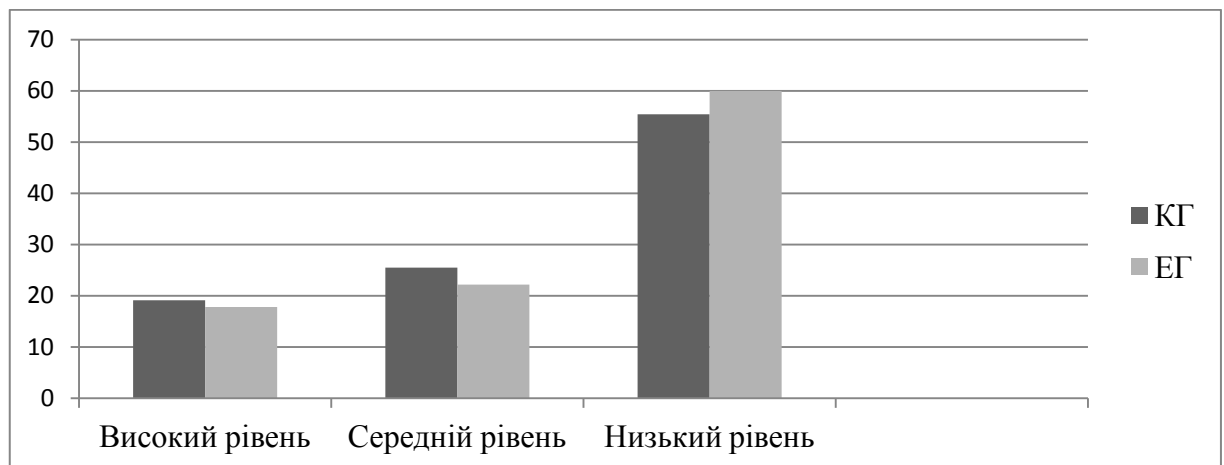

Рис. 2.1. Динаміка рівнів сформованості патріотичної вихованості студентів КГ та ЕГ до формувального експерименту.

Результати свідчать, що у більшості студентів як контрольної, так і експериментальної груп патріотична вихованість знаходиться на низькому рівні (в межах від 50% до 60%), високий рівень мають лише біля 20% студентів.

Доведемо за допомогою методів математичної статистики, що обрані нами ЕГ та КГ до початку експерименту не різняться за своїми характеристиками щодо патріотичної вихованості.

Висуваємо нульову гіпотезу: «відмінність між КГ та ЕГ відсутня», тобто групи однорідні. Оскільки отримані нами дані ми оформили у вигляді порядкової шкали, то для перевірки нульової гіпотези ми використали критерій однорідності χ^2 , емпіричне значення якого $\chi^2_{\text{емп}}$ обчислюється за формулою:

$$\chi^2_{\text{емп}} = N \cdot M \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{n_i + m_i},$$

де $L=3$ – кількість рівнів; $N=203$, $M=209$.

$$\chi^2_{\text{емп}} = 203 \cdot 209 \cdot \left[\left(\frac{36}{203} - \frac{40}{209} \right)^2 \div (40 + 36) + \left(\frac{46}{203} - \frac{53}{209} \right)^2 \div (46 + 53) + \left(\frac{121}{203} - \frac{116}{209} \right)^2 \div (121 + 116) \right] = 0,67.$$

Критичне значення критерію $\chi^2_{\text{кр}}(2; 0,05) = 5,99$ знаходимо за таблицями [Воловик П.М. Теорія ймовірностей і математична статистика в педагогіці. – К.: Радянська школа. 1969. – 220 с.] для рівня значущості $\alpha = 0,05$ і ступенів свободи $k=L-1=3-1=2$. Оскільки $\chi^2_{\text{емп}} < \chi^2_{\text{кр}}$, то нульову гіпотезу необхідно прийняти, тобто різниця між показниками сформованості патріотизму в КГ та ЕГ відсутня (характеристики експериментальної і контрольної груп збігаються на рівні значущості $\alpha = 0,05$), це означає, що обрані нами групи є однорідними.

Під час констатувального експерименту було встановлено, що основним фактором, важливою умовою формування у студентів якостей громадянина-патріота у процесі вивчення дисциплін гуманітарного та соціально-педагогічного циклів є педагогічна (навчальна і виховна) діяльність викладача. Як показала практика організації формувального експерименту, апробувати всю проектовану педагогічну систему в межах комплексно-цільової програми одночасно неможливо, тому експерименти відбуваються поетапно. Послідовність експериментів чи їх етапів встановлюється послідовністю взаємодії окремих елементів системи.

Висновки до другого розділу

Трактування психолого-педагогічної сутності категорії патріотичної вихованості майбутніх учителів як інтегральної цінності та духовно-моральної якості особистості майбутнього учителя надало можливість виявити його структуру. На основі наявних у педагогічній науці підходів (О. Абрамчук, А. Максютюв, В. Мірошніченко) визначено компоненти патріотичної вихованості студентів – когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, котрі взаємозалежні між собою.

Когнітивний компонент патріотичної вихованості студента характеризує розвиток його патріотичної свідомості (знання про рідну країну, державні символи, розуміння обов'язку щодо захисту Батьківщини); патріотичних цінностей (загальнолюдських, морально-гуманістичних, професійних та ін.) та світоглядних ідей патріотичного змісту. Критерієм сформованості когнітивного компонента патріотичної вихованості є ціннісно-патріотичний світогляд із такими показниками: патріотично-світоглядні знання; ціннісно-патріотична свідомість; володіння рідною мовою, повага до неї.

Мотиваційний компонент патріотичної вихованості майбутніх вчителів визначає мотивацію патріотизму, сформованість ціннісних орієнтацій, наявність власної патріотичної позиції та здатність її адекватно аргументувати толерантність у відносинах. Сформованість цього компоненту визначається за критерієм патріотично-спрямованої активності та такими показниками: мотивація патріотизму; активна суб'єктно-патріотична позиція; толерантне ставлення до представників різних культур.

Діяльнісний компонент патріотичної вихованості студентів визначає можливість патріотичної самореалізації та сформованість вмінь і навичок патріотичного виховання учнів в межах майбутньої професійної діяльності. Сформованість цього компоненту визначається критерієм

патріотично-професійної діяльності за показниками: здатність до патріотичної самореалізації; готовність до здійснення патріотичного виховання учнів.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити та охарактеризувати рівні патріотичної вихованості студентів педагогічних університетів за визначеними критеріями та показниками – високий, середній, низький.

Високий рівень патріотичної вихованості студентів характеризується глибоким розумінням сутності патріотизму, наявністю чітко аргументованої патріотичної позиції, стійкими ціннісними орієнтаціями. Середній рівень патріотичної вихованості студентів характеризується поєднанням наявної чіткої патріотичної позиції, сформованими патріотично-ціннісними орієнтаціями, переконаннями та ідеалами. Низький рівень – характеризується пасивним ставленням до питань патріотизму, відсутністю чіткої патріотичної позиції, несформованими ціннісними орієнтаціями, відсутністю толерантності до представників інших культур.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту свідчать, що переважна більшість студентів як контрольної, так і експериментальної груп мають низький рівень патріотичної вихованості (55,4% та 60% відповідно). Середній рівень виявлено у 25,5% студентів контрольної групи та 22,2% – експериментальної групи. Високий рівень патріотичної вихованості наявний у 19,1% респондентів контрольної групи та 17,8% експериментальної групи. Таким чином дані констатувального етапу педагогічного експерименту вказують на недостатній рівень патріотичної вихованості майбутніх вчителів, що не відповідає сучасним вимогам суспільства, та дозволяють зробити висновок про необхідність розробки комплексу педагогічних умов патріотичного виховання студентів засобами освітньо-виховного середовища педагогічного університету.

РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТА ЇХ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА

3.1. Модель патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету

Модель організації патріотичного виховання майбутніх учителів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету у нашому дослідженні містить компоненти з урахуванням вікових особливостей та специфіки професійної підготовки студентів вищого навчального закладу в межах цілісного педагогічного процесу: цільовий (мета, завдання), теоретико-методологічний блок (підходи), змістовий, операційно-технологічний (педагогічні умови ефективності патріотичного виховання й методика реалізації педагогічних умов).

Цільовий компонент структури моделі патріотичного виховання студентів є системоутворювальним та визначає функціонування всіх інших компонентів моделі. Цілі виховання завжди носять конкретно-історичний характер. Вони специфічні як для конкретної епохи з її соціальними, економічними і політичними процесами, так і для конкретних соціальних систем, інститутів і установ. Саме це призводить до неможливості створення одноманітного вичерпного формулювання мети виховання в змістовому плані.

Розглянемо три рівні цілей патріотичного виховання студентів:

1. Стратегічна мета визначає ідеальний результат виховання – (модель необхідного), для досягнення якого необхідно вибудувати зміст виховання максимально можливої в реальних умовах практичної діяльності педагога з патріотичного виховання студентів.

2. Тактична мета направляє суб'єктів патріотичного виховання – студентів – на безперервне і поетапне вирішення завдань патріотичного

виховання з урахуванням динаміки змін об'єкта.

3. Оперативна мета, передбачає щоденну (щогодинну і щохвилинну) дію і взаємодію за рішенням педагогічних завдань (ситуацій), пов'язаних з патріотичним вихованням студентів.

Мета патріотичного виховання – розвиток у суспільстві високої соціальної активності, громадянської відповідальності, духовності, становлення громадян з позитивними цінностями і якостями, здатних проявити їх у творчому процесі на користь Вітчизни, зміцнення держави, забезпечення її життєвоважливих інтересів та стійкого розвитку.

У нашому дослідженні *мета патріотичного виховання студентів* представлена як така, що діагностується, тобто, описана через результат:

- формування патріотичної свідомості на основі знання культури, мови та традицій свого народу в процесі *засвоєння досвіду пізнавальної діяльності*;
- формування почуття любові, співчуття і гордості за свою Вітчизну, вірності Батьківщині, готовності піклуватися про неї;
- формування ціннісного ставлення людини до Вітчизни, розвиток мотивів і досвіду служіння Батьківщині у процесі засвоєння досвіду *еволюційно-ціннісних стосунків*;
- створення умов для успішної соціалізації студентів, саморозвитку кожного з них як особистості, індивідуальності, як суб'єкта патріотичної поведінки і діяльності у процесі засвоєння дієво-практичного досвіду [191, 50-51].

Теоретико-методологічний блок розробленої моделі патріотичного виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету складають такі підходи: гносеологічний, аксіологічний, герменевтичний, системний підхід, діяльнісний, антропологічний, культурологічний та інші підходи.

Гносеологічний підхід – розглядає всі явища і події з точки зору теорії пізнання. Даний підхід надав для нашого дослідження сукупність

методологічного інструментарію, що розкриває особливості пізнання людиною об'єктивної реальності, норми даного феномену і відхилення від неї.

У педагогіці й психології такий підхід розкриває особливості пізнання людиною об'єктивної реальності, процес сприйняття цієї реальності, її віддзеркалення внутрішнім і зовнішнім середовищем. З огляду на проблему патріотичного виховання студентів, даний підхід корисний і цікавий глибоким дослідженням поведінки різних категорій людей (у тому числі суб'єктів і об'єктів виховання), особливостей їх адаптації, соціалізації, виховання, навчання, розвитку, самоудосконалення, самоактуалізації в різних видах діяльності і соціальному середовищі [191, 9].

Аксіологічний підхід до виховання – це орієнтація на цінності особистості, що відповідають її запитам, а також визначеним суспільством нормам у певній історичній та життєвій ситуації. Творче освітньо-виховне середовище передбачає забезпечення поваги до чужої думки, виявлення таких суб'єктивних якостей учнів, як участь у діалозі та вміння робити вибір, обстоювання своєї позиції в оцінюванні фактів, подій, почуттів і відкриттів, відповідальність і самодисципліна [233, 187].

Аксіологічний підхід дозволяє вирішувати як загальні завдання гуманізації суспільства, так і завдання вивчення явища з точки зору задоволення ціннісних потреб людей в ситуації оцінки, подій, що змінюються, постановки завдань, пошуку та ухвалення рішень і їх реалізації.

Ціннісний підхід. Поняття «цінність» у філософії і соціології позначає об'єкти, явища, їх властивості, а також абстрактні ідеї, що втілюють у собі суспільні ідеали [192, 45].

Цінним для нашого дослідження є те, що науковці виділяють три форми існування цінностей: 1) цінності, які виступають як суспільний ідеал, як вироблені суспільною свідомістю та існуючі в ній абстрактні

уявлення про атрибути належного в різних сферах суспільного життя; 2) цінності, які з'являються у вигляді творів матеріальної і духовної культури або людських вчинків, які є втіленням конкретних суспільних ідеалів (естетичних, політичних, етичних, правових та ін.); 3) соціальні цінності, які, заломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять до психологічної структури особистості у формі цінностей, які є одними з джерел мотивації поведінки.

В контексті нашого дослідження ми розглядаємо як основоположні – цінності першої групи, які виступають як суспільний ідеал, як вироблені суспільною свідомістю і абстрактні уявлення, що містяться в ньому, про атрибути належного в різних сферах суспільного життя (цінність патріотизму).

Середовищний підхід у вихованні розглядається як спосіб педагогічної організації середовища, створення й реалізації педагогічних умов, оптимізації їхнього впливу на формування й розвиток патріотичної вихованості майбутніх учителів.

Виховний процес закладів, в яких створено освітньо-виховне середовище, спрямований на вирішення найважливіших задач виховання – формування національної самоідентичності, громадянської відповідальності і правової самосвідомості, духовності та культури, особистої ініціативності та самостійності, толерантності в поведінці та відносинах. При цьому відбувається інтенсивне формування системи термінальних та інструментальних цінностей (особистий світогляд, життєві позиції, смисложиттєві орієнтації, цілісний образ «Я», готовність до саморозвитку, самонавчання, самопрояву тощо), що створює позитивну змістову основу смисложиттєвої спрямованості особистості й виражає внутрішню суть її ставлення до дійсності [233, 191].

Створення системи патріотичного виховання у межах освітньо-виховного середовища педагогічного університету передбачає реалізацію таких завдань:

- визнання й забезпечення прав кожної особистості, її прав та гідності як найвищої соціальної цінності; утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість, чесність, відповідальність;

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості студента відповідно до її інтересів та можливостей; для розвитку професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності особистості;

- утвердження толерантного світогляду, сприятливості до культурного плюралізму, шанобливого ставлення до інших культур і традицій;

- формування громадянської ідентичності, відчуття належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; утвердження почуття патріотизму, відданості у служінні Батьківщині;

- формування соціальної активності особистості студента: готовність до участі у процесах самоврядування; здатність до спільного життя та співпраці у громадянському суспільстві, готовність взяти на себе відповідальність; здатність розв'язувати конфлікти у відповідності з демократичними принципами, здатність до самостійного життєвого вибору;

- формування психологічної та фізичної готовності студентів до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

- розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, вміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь

у дебатах, вміння переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків;

- формування політичної та правової культури, знань про політичні системи та владу на всіх рівнях суспільного життя, про закони та законодавчі системи; утвердження поваги до Конституції України, законодавства, державної символіки, державної мови;

- уміння визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства та університету, спілкуватися з демократичними інститутами, органами влади, захищати і підтримувати закони та права людини, бути обізнаним зі способом соціального захисту.

Підхід герменевтики є універсальним філософським підходом, що визначає загальні принципи пізнання і трактування явищ навколишньої дійсності, введення нових понять в науці взагалі і в педагогіці зокрема. Герменевтика (від грецького «роз'яснення») розглядається як: 1) мистецтво розуміння і осягнення сенсів і значень; 2) теорія і загальні правила інтерпретації текстів; 3) філософське вчення про онтологію (пізнання), розуміння і епістемологію [297, 99].

Концептуальними в межах нашого дослідження визначено такі положення підходу герменевтики: 1) розуміння цілого через розуміння його окремих частин, також розуміння частин уже через уявлення про сенс цілого; 2) уявлення про текст, у тому числі стаття, спогади, листи як фрагменти цілісного душевного життя деякої особи і розуміння «частини» і «цілого» також взаємно опосередковані (що диктує нам необхідність брати до уваги світогляд, масштаб особи вчителя, його суб'єкту позицію); 3) розуміння тексту як прояву життя творчого індивіда можливо за умови розуміння духовного світу відповідної епохи, що, у свою чергу, передбачає розуміння залишених цією епохою проявів життя, наприклад, політики в області освіти; потреб держави, особистості, суспільства.

Для методики пізнання в нашому дослідженні важливі рефлексія герменевтики і критичне мислення відносно традиційності розуміння ряду

понять. Герменевтичний підхід дозволив нам визначитися із значеннями ряду понять, пов'язаних з патріотичним вихованням студентів: «патріотизм», «патріот», «патріотичне виховання», «патріотична вихованість» і т. ін.

Гуманістичний підхід базується на визнанні людини вищою цінністю, яка має права на свободу, розвиток, реалізацію всіх можливостей. Гуманістичний підхід дає можливість реінтерпретувати характер взаємовідносин суб'єктів освітнього простору з оточуючим середовищем у напрямку, коли особистість здатна не тільки адаптуватись, але і змінювати своє середовище [205, 16].

Григорій Сковорода – один із відомих представників гуманістичного напрямку виховання – найважливішим вважав розвиток здібностей, національної свідомості і самосвідомості. За його переконанням, кожен повинен пізнати світ народів, у народі пізнати себе. Ця ідея відроджувалася на кожному етапі розвитку наукової думки, отримуючи різне трактування у представників тих чи інших течій [233, 189].

Гуманістичний підхід у системі формування патріотичної вихованості майбутніх учителів ґрунтується на повазі до студента, турботі про його розвиток. Цей підхід передбачає визнання кожного студента як неповторної людської істоти (індивідуальності), ставлення до нього як до суб'єкта власного розвитку, опори у її вихованні на сукупність знань про людину та високий професіоналізм.

Системний підхід розглядається як методологія спеціального наукового пізнання і соціальної практики, в основі якої лежить дослідження об'єктів як систем. Методологічні особливості системного підходу визначаються тим, що він орієнтує дослідників на розкриття цілісності об'єкту і зведення їх в єдину теоретичну картину.

Системний підхід визначає також сукупність пізнавальних принципів, які орієнтують конкретні напрями дослідження, що дозволяють ставити і вирішувати нові завдання і визначати нові предмети вивчення.

В основі використання вказаного підходу в педагогічних дослідженнях лежить вивчення внутрішніх і зовнішніх системних властивостей і зв'язків педагогічних об'єктів, які обумовлюють їх цілісність. На думку Ю. Сокольникова, даний підхід визначає спрямованість діяльності педагогів на забезпечення оптимального функціонування тих систем, в які включені студенти, в цьому випадку діяльність педагога розуміється як «здійснення ним функцій, що об'єктивно покладаються на нього системою виховання, його місцем у ній, і покликана забезпечити організацію виховної системи і управління її функціонуванням з метою здобуття необхідних педагогічних результатів» [264, 55].

Із системним підходом тісно пов'язаний *цілісний підхід*, який широко використовується при розробці теорії виховання і навчання студентів. За визначенням Ю. Азарова, цілісний підхід до виховання є сукупність декількох складових: єдність цілей та напрямів виховання; підвищення ефективності всіх засобів, методів і прийомів, координація управління всіма стосунками, етичними і пізнавальними компонентами, технологічними процесами; широкого поєднання освіти та включенням студентів у соціальну практику; нерозривного зв'язку науки і мистецтва; підвищення загальної і педагогічної культури всіх учасників виховного процесу: педагогів, що вчать, представників громадськості [191, 12].

Запропоноване розуміння цілісного підходу до виховання передбачає таку організацію життєдіяльності студента, при якій з урахуванням можливостей освітньої установи, суспільства, індивідуальних особливостей і відмінностей студентів розвиваються всі сторони особистості та її здатності. Це стає можливим за умови, що освітній процес представлятиме цілісність, в якій усі частини і підсистеми знаходяться в погодженій взаємодії. Така цілісність досягається через єдність духовно-індивідуальних, соціально-психологічних і технологічних компонентів (підсистем) виховання [191, 13].

Антропологічний підхід, обґрунтований К. Ушинським, базується на системному використанні даних усіх наук про людину як предмет виховання і передбачає облік вікових особливостей вихованців в освітньому процесі. Орієнтує педагога на вирішення протиріч, характерних для певної вікової групи, і на формування провідних новоутворень; облік сензитивних періодів у навчанні і вихованні; організацію педагогічного процесу на діагностичній основі. В межах антропологічного підходу патріотизм визначається як одна з вищих соціокультурних цінностей, що мають декілька характерних антропологічних меж. Він виявляється у сфері відчуттів, ідей, вчинків особи; є засобом ідеологічного впливу і чинником суспільної практики. Антропологічний підхід передбачає, що жодна риса особистості не повинна розвиватися в збиток гуманістичним принципам виховання. Відношення до Вітчизни є цінністю життя і культури, що має загальнолюдський зміст і значення. Гуманістичний характер патріотизму складає його основоположний критерій [191, 13].

Значення поняття «Патріотична вихованість» нами визначене на основі *культурологічного* підходу методологічної орієнтації, який спрямовує на використання сукупності ідей, понять і способів педагогічної діяльності. Сповідуючи ідеї концепції змісту освіти І. Лернера, в межах культурологічного підходу, ми визначаємо досвід особи щодо освоєння видів діяльності як основної одиниці аналізу змісту і результатів патріотичного виховання студентів. З огляду на викладене вище, основними компонентами патріотичної вихованості ми визначили досвід пізнавальної діяльності, досвід емоційно-ціннісних стосунків і дієво-практичний досвід.

Етнопедагогічний підхід відображає єдність загальнолюдського, інтернаціонального, національного і індивідуального. Національна культура додає специфічних характеристик зовнішньому соціокультурному середовищу, в якому функціонують різні освітні установи. Реалізація даного підходу дозволяє не лише максимально

використовувати його виховні можливості, але і формувати це середовище.

Так, етнопедагогічний підхід передбачає органічне поєднання «входження» в світову культуру з урахуванням спадщини національної культури; використання народної педагогіки в організації освітнього процесу; забезпечення взаємодії школи з соціокультурним, природним, виробничо-економічним середовищем.

Діяльнісний підхід передбачає побудову процесу на принципах пріоритету суб'єкт-суб'єктних стосунків. Педагог як суб'єкт виховання здійснює виховний вплив відносно об'єкта і вибудовує об'єкт-суб'єктні стосунки. Такий характер взаємодії відповідає філософському уявленню про сам факт взаємодії в системі «людина – людина» неминуче породжує суб'єкт-суб'єктні стосунки в освітньому процесі. Це знаходить відображення в зміні функцій і ролей учасників освітнього процесу.

Педагог не стільки вчить і виховує, реалізуючи цілі патріотичного виховання, скільки стимулює прагнення студентів до саморозвитку, вивчає їх активність, створює умови для самоактуалізації в патріотично-орієнтованій діяльності.

Відповідно до даного підходу лише на початковій стадії процесу педагог надає максимальну допомогу, а потім через поступову активізацію вихованців прагне до повної саморегуляції у навчанні і вихованні, що знаходить відображення в партнерських стосунках.

Виходячи з того, що виховання є конкретно-історичним та соціальним явищем, воно визначається соціальним замовленням суспільства та формує й враховує вимоги суспільства до молодого покоління. Це замовлення знаходить своє відображення у нормативно-правових документах держави, програмах та різноманітних планах.

Концептуально-теоретичні основи патріотичного виховання майбутніх вчителів передбачають визначення, на основі поданих вище методологічних підходів, *принципи* цього процесу. До них відносимо такі, що були нами адаптовані відповідно до вимог освітньо-виховного

середовища педагогічного університету [147]:

1. *Принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави.

2. *Принцип самоактивності й саморегуляції* забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках.

3. *Принцип полікультурності* передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської культури.

4. *Принцип соціальної відповідності* обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем.

5. *Принцип історичної і соціальної пам'яті* спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності.

Вимога принципу здійснювати зв'язок часів – минулого, сьогодення і майбутнього, є механізмом закріплення, акумуляції, збереження і

відтворення (відновлення, відтворення, моделювання) соціального досвіду і виконує функцію збереження духовно-етичного і культурно-історичної спадщини народу і відтворює цю спадщину в реконструйованих формах змісту патріотичного виховання.

6. *Принцип наступності поколінь*, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні [147].

Даний принцип передбачає використання у вихованні вироблену віками систему базових цінностей народу, які впродовж тисячоліть формували різні покоління, створюючи обличчя народу і нації, обумовлюючи абсолютно певний тип особистості; відображає єдність і різноманіття соціального і народного компонентів у патріотичному вихованні; орієнтує на збереження загальних меж багатовікової побутової культури виховання, етнокультурні, духовні, героїчні та творчі традиції, загальні фактори виховання, притаманні різним народам.

У процесі моделювання *функцій патріотичного виховання* нами були модифіковані функціональні компоненти професійно-педагогічної діяльності щодо завдань патріотичного виховання майбутніх вчителів. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень (В. Гінецинський, Н. Кузьміна, А. Маркова, І. Липський та ін.) виділяємо певний перелік функцій, які вважаємо необхідними й достатніми: 1) орієнтовна функція, 2) мотиваційно-мобілізаційна функція, 3) інформаційно-гностична функція, 4) організаційна функція, 5) перетворювальна функція, 6) координувальна функція, 7) контрольна функція, 8) прогностична функція, 9) корекційна функція.

Реалізація *орієнтовної функції* патріотичного виховання студентів пов'язана з характерним для всіх періодів історії суспільства соціальним замовленням суспільства на ідеальний тип особистості. Вона дозволяє викладачам усвідомити соціальне замовлення на основі цінностей та ідеальних ціннісних орієнтацій, які обумовлюють відповідну мету виховання. Таким чином, соціальне замовлення реалізує орієнтовну

функцію патріотичного виховання, пояснюючи мету патріотичного виховання та ціннісні характеристики патріота як ідеала виховання. Ця функція – орієнтир, який дозволяє виявити найбільш привабливі варіанти поведінки, що відповідає ідеалу.

Мотиваційно-інформаційна функція включає вміння збуджувати інтерес, увагу, спонукати до активності, переводити знання в практичні дії, оцінювати діяльність, вчинки, закріплювати знання і вміння студентів відповідно до віку й іншими особливостями і пов'язана з механізмом саморозвитку особи студента і педагога в освітньому процесі. Дана функція полягає в створенні соціально-психологічних і педагогічних умов, які би спонукали об'єктів патріотичного виховання до накопичення знань про історію країни, її культурні реалії, формування досвіду ціннісних відносин у патріотично-орієнтованій діяльності. Мотиваційно-інформаційна функція виявляється і у сприянні зростання професійної компетентності педагогів, прагненні до творчого використання наявних у їх арсеналі традиційних засобів, форм і методів патріотичного виховання і створенню інноваційних.

Досвід нашого дослідження показує, що низька мотивація педагога до патріотично-орієнтованої діяльності не сприяє розвитку мотивації студентів, і навпаки, високий рівень мотивації педагогів позитивно впливає на мотивацію патріотично-орієнтованої діяльності студентів.

Реалізація мотиваційно-інформаційної функції патріотичного виховання студентів включає вміння педагога користуватися мовним багатством, точно, коротко, логічно викладати матеріал та досягати розуміння сутності явищ; користуватися різними методами викладу, активізувати студентів у процесі засвоєння матеріалу патріотичного змісту. А також дозволяє використовувати різноманітну інформацію (персоналії, досягнення науки й техніки країни, бойові та трудові подвиги предків), яка найбільш яскраво розкриває роль та місце вітчизняної цивілізації в історії світових цивілізацій, традиції, цінності, культурні

особливості народу для формування досвіду пізнавальної діяльності, емоційно-ціннісних відносин й дієво-практичного досвіду як складових патріотичної вихованості; дозволяє накопичувати необхідні знання, вивчати досвід колег, пізнавати, засвоювати засоби виховного впливу.

Організаційна функція патріотичного виховання студентів передбачає створення умов для включення всіх суб'єктів і об'єктів діяльності у процес досягнення поставлених цілей патріотичного виховання студентів. При цьому провідну роль відіграють оптимально підібрані методи, технології, прийоми і засоби, які сприяють розвитку особи, як студента, так і педагога.

Перетворююча функція патріотичного виховання студентів вимагає від педагога творчого підходу до організації освітнього процесу, включення об'єктів патріотичного виховання в направлену і ціннісно-орієнтовану патріотичну діяльність, а також взаємодію суб'єктів і об'єктів патріотичного виховання в соціально-трансформаційній діяльності на благо своєї країни.

Координуюча функція спрямована на об'єднання і узгодження вмісту і спрямованості педагогічних дій на об'єкт патріотичного виховання студентів, здійснюваних в системі суспільного і родинного виховання. Вона передбачає уміння суб'єктів патріотичного виховання, студентів, встановлювати контакти з батьками і колегами, соціальними партнерами, брати участь у педагогічній освіті батьків, розкривати їм призначення, зміст, методи патріотичного виховання студентів, спонукати батьків до активної участі у спільній патріотично-орієнтованій діяльності.

Контролююча функція патріотичного виховання студентів пов'язана з відстеженням соціального замовлення на формування особистості – патріота своєї Батьківщини на заняттях, у процесі позааудиторної роботи та виховної роботи, розподілом відповідальності між усіма суб'єктами патріотичного виховання студентів. В умовах реалізації нових стандартів вищої педагогічної освіти, визначено вимоги до результатів освіти вищих

навчальних закладів, які не підлягають персоніфікованій оцінці зовнішніх установ та організацій.

Прогностична функція патріотичного виховання студентів дуже важлива, оскільки служить цілям передбачення «зони найближчого розвитку» студентів і виховної системи освітньої установи. Викладачі, наставники студентської академгрупи, як основні суб'єкти патріотичного виховання студентів, постійно екстраполюють отримані в ході контролю дані на поведінку студентів в різних природних і спеціально створених виховних ситуаціях ціннісного і етичного вибору в майбутньому, тобто займаються прогнозуванням. На основі даних спостереження і спеціальних методик стає можливим здійснити прогноз стану й динаміки розвитку патріотичної вихованості студентів.

Корекційна функція патріотичного виховання студентів дозволяє змінювати негативні моменти цілісного педагогічного процесу, впливати на динаміку зростання рівня патріотичної вихованості студентів і підвищення якісних характеристик патріотичного виховання: вмісту, педагогічних умов, характеру і стилю взаємодії суб'єктів і об'єктів патріотичного виховання.

Обов'язковою умовою ефективності процесу патріотичного виховання студентів у вищих навчальних закладах є реалізація всіх функцій патріотичного виховання в сукупності [191, 54-57].

Змістовий компонент є найважливішим у моделі патріотичного виховання студентів. Філософська категорія «зміст» означає визначаючий бік цілого, сукупність його частин. Зміст розглядається у єдності та протилежності з формою як засобом існування й виявлення змісту [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://slovari.yandex.ru/>].

На відміну від поняття «зміст освіти», категорія «зміст виховання» є у педагогіці недостатньо розробленою; наявними є суттєві тлумачення у визначенні того, що саме слід відносити до галузі змісту виховання. О. Газман визначає зміст виховання як формування базової культури

особистості та основи для подальшого розвитку, що розуміється автором як культура життєвого самовизначення, сімейних відносин, політична та правова, інтелектуальна, моральна, культура спілкування, екологічна, художня, фізична культура [191, 85].

Але більшість дослідників обмежуються констатацією напрямів виховання, або системи базових цінностей, що формуються. Тобто, можна констатувати, що у вітчизняній педагогіці існує проблема відбору змісту виховання, однак, зі зміною освітньої парадигми, спроби вирішити цю проблему активізувалися. В основу визначення змісту процесу виховання дослідниками покладені такі ідеї:

- Ідея реалізму мети виховання – різносторонній розвиток людини, який опирається на його здібності і таланти. Засобом досягнення цієї мети постає освоєння людиною базових основ культури (види виховання). Це культура життєвого самовизначення.

- Ідея спільної діяльності педагогів і студентів, як пошук етичних зразків духовної культури, культурної діяльності і вироблення власних цінностей, норм і законів життя – складові вмісту роботи педагога, забезпечують активну особисту позицію студента у виховному процесі.

- Ідея самовизначення, яка сприяє формуванню цілісності особи, тобто людини з твердими переконаннями, демократичними поглядами і життєвою позицією. У гармонії людини з собою має йти не лише професійне самовизначення, але і громадянські, етичні характеристики особи як суб'єкта власного життя.

- Ідея особистої спрямованості виховання, коли в центрі виховної роботи знаходиться студент, чиї індивідуальні нахили й інтереси, своєрідність характеру і відчуття власної гідності необхідно розвивати.

- Ідея колективістської спрямованості – виховання повинно готувати особистість до виконання різних соціальних ролей: громадянина, вчителя [Електронний ресурс: <http://freepapers.ru/18/vospitanie-kak-obshhestvennoe-eavlennie-i/254656.1693461.list.1.html>].

Ми погоджуємося з науковцями, що зміст патріотичного виховання багато у чому визначений нормативними документами та принципами виховання: соціально-ціннісна спрямованість та цілісна спрямованість виховання; відповідність змісту характеру завдань, що вирішуються, запитам особистості, суспільства, держави тощо.

Таким чином, зміст патріотичного виховання складають наукові факти, поняття, ідеали, йде формування патріотичних почуттів, виховання вольових та моральних якостей; а також здібностей, навичок, вмінь, звичок, поведінки, що забезпечують реалізацію патріотичних ідей та почуттів у практичній діяльності. Тобто, предметом формування є патріотичні почуття, свідомість, відношення, оцінки, поведінка студента. Громадянин сьогодні – патріот в умовах сучасного суспільства – це людина, що оволоділа політичною, правовою культурою та культурою міжнародних відносин [191, 86].

Спробуємо визначити зміст патріотичного виховання студентів через більш конкретні завдання з урахуванням специфіки виховання майбутнього вчителя відповідно до таких напрямів:

Військово-патріотичне виховання включає: увічнення пам'яті воїнів, які загинули, захищаючи Вітчизну; розуміння кожним громадянином своєї ролі і місця в служінні Вітчизні, високою особистою відповідальністю за виконання вимог військової служби, переконаністю в необхідності формування потрібних якостей і навиків для виконання військового обов'язку в рядах Збройних сил України;

Виховання гордості за Україну: формування глибокої пошани і шанування символів України – Герба, Прапора, Гімну, іншої символіки і історичних святинь Вітчизни;

Виховання на прикладі соціально-ціннісного досвіду минулих поколінь, формуючи почуття гордості за своїх предків.

Вивчення національних традицій в побуті та внутрішньосімейних стосунках, навчанні і підходах до праці, методах творчості.

Пропаганда ідей і цінностей не лише українського патріотизму, але і місцевого або регіонального, такого, що характеризується прихильністю, любов'ю до рідного краю, міста, села, вулиці, підприємства, спортивної команди тощо.

Виховання готовності до гідного і самовідданого служіння суспільству і державі, до виконання обов'язків щодо захисту Вітчизни. Отже, позначений зміст патріотичного виховання відповідає двом з традиційних уявлень; зміст – це констатація основних напрямів виховання і система формування базових цінностей [191, 87].

Результативний компонент моделі патріотичного виховання.

Патріотична вихованість – це актуальний рівень розвитку внутрішньої культури студента, обумовлений засвоєнням ним досвіду пізнавальної діяльності, емоційно-ціннісних відносин і дієво-практичного досвіду, що виявляється в здатності і готовності реалізуватися як особистість та індивідуальність у служінні Вітчизні:

-засвоєння студентом досвіду пізнавальної діяльності передбачає сформованість патріотичних знань і уявлень;

-засвоєння студентом досвіду емоційно-ціннісних стосунків означає сформованість патріотичних почуттів, цінностей, переконань;

-засвоєння студентом дієво-практичного досвіду виявляється в реалізації патріотичних знань і уявлень, цінностей і переконань у патріотичній поведінці і діяльності.

Отже, патріотична вихованість розглядається нами як результат засвоєння студентом досвіду пізнавальної діяльності, емоційно-цінних відносин та дієво-практичного досвіду, які виявляються у здатності та готовності реалізуватися як особистість та індивідуальність у діяльності на благо Батьківщини.

У Проекті Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2013-2017 роки визначені проблеми, на розв'язання яких має бути спрямована виховна діяльність

навчальних закладів. Першочерговою, найважливішою проблемою є забезпечення рівних стартових можливостей кожній особистості для самовизначення та самоствердження через досягнення суб'єктивно привабливих і водночас соціально значущих цілей [146].

На сучасному етапі проблеми соціально-економічного становища українського суспільства, нівелювання традиційних моральних цінностей, пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства, зокрема через засоби масової інформації, невизначеність в оцінці подій історичного минулого українського народу негативно впливають на моральні та патріотичні переконання молоді.

Патріотичне виховання покликане дати новий імпульс духовному оздоровленню молоді, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав особистості. Воно має стимулювати розвиток суспільства, яке функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства права, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту людей [24, 1].

Актуальність патріотичного виховання зумовлюється процесом формування в Україні єдиної політичної нації. Патріотичне виховання молоді спрямоване на забезпечення цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. При цьому важливо, щоб об'єднання різних етносів і регіонів України задля національного відродження, розбудови й вдосконалення суверенної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей, які, в свою чергу, мають лежати в основі патріотичного виховання.

Виходячи з цього, патріотизм сьогодні є нагальною потребою і *держави*, оскільки високий рівень патріотизму молоді здатен забезпечити соціально-політичну стабільність та гідне місце країни в цивілізованому

світі; і *особистості*, яка своєю активною любов'ю для Батьківщини прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і *суспільства*, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі [24, 2].

Як і сам патріотизм, патріотичне виховання носить конкретно історичний характер. Патріотичне виховання молоді на сучасному етапі – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про своє благо і народне, готовності до розбудови демократії, виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, прагнення цілісності, незалежності України, сприяння єднанню українського народу, громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Однак, недостатнє нормативно-правове забезпечення та відсутність чіткої загальнодержавної системи діяльності в цій галузі потребує розробки соціальної програми, яка б визначила стратегічні напрямки патріотичного виховання молоді.

У документі визначені причини гострої постановки проблеми патріотичного виховання молоді, а саме: системна криза ідентичності, економічна дезінтеграція та соціальна диференціація суспільства. Девальвація духовних цінностей, зниження рівня суспільної відповідальності зумовили широке поширення у суспільній свідомості байдужості, егоїзму, індивідуалізму, цинізму, невмотивованої агресивності, неповажне ставлення до держави і соціальних інститутів.

Відсутність єдиної оцінки та трактування найважливіших історичних подій, великих наукових звершень, досягнень і військових перемог попередніх поколінь призводить до дефіциту загальновизнаних, позитивних, героїчних прикладів, якими має пишатися підрастаюче

покоління, це сприяє створенню системи переконань у тому, що бути патріотом своєї країни є життєво необхідним.

Важливість розв'язання проблеми програмним методом зумовлена її специфікою та загальнонаціональним масштабом. Зокрема, результативність патріотичного виховання молоді в Україні потребує коригування змісту освіти на загальнодержавному рівні, активізації масової патріотичної роботи, організованої і здійснюваної державними структурами, громадськими рухами і організаціями; стимулювання діяльності засобів масової інформації, наукових та інших установ та організацій, творчих спілок, спрямованої на розгляд і висвітлення проблем патріотичного виховання, на формування та розвиток особистості громадянина і захисника Вітчизни.

Визначення основних шляхів і способів розв'язання проблеми патріотичного виховання студентів передбачає реалізацію наступних напрямів діяльності:

- підвищення статусу патріотичного виховання в українському суспільстві та системі освіти;
- зміцнення й розвиток виховних функцій навчальних закладів, розширення складу суб'єктів патріотичного виховання, посилення координації їхніх зусиль;
- удосконалення системи патріотичного виховання молоді;
- використання національних традицій, сучасного світового та вітчизняного педагогічного досвіду та дослідження сучасної психолого-педагогічної науки у сфері патріотичного виховання;
- удосконалення інформаційного забезпечення патріотичного виховання молоді;
- формування науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання;
- посилення ролі родини у патріотичному вихованні;

- патріотичне виховання молоді шляхом проведення історико-патріотичних заходів;

- використання державних символів у патріотичному вихованні молоді.

Показники результативності патріотичного виховання:

1) *реалізаційно-цільовий*:

- програмний характер патріотичного виховання;
- лаконічність та реальність виконання завдань патріотичного виховання;

- цілеспрямованість і послідовність у досягненні результатів патріотичного виховання;

- системний характер організації патріотичного виховання як процесу;

- комплексний підхід у формуванні і розвитку патріотизму;
- диференційований підхід у формуванні і розвитку патріотизму;
- оптимізація змісту, форм, методів і засобів патріотичного виховання;

- визначення і обґрунтування напрямів удосконалення патріотичного виховання, підвищення його ефективності.

2) *практично-результативний*:

- кількість заходів з патріотичного виховання (велика, незначна, мінімальна);

- масштаб заходів з патріотичного виховання (великий, середній, малий);

- відсоток молоді, що бере участь у заходах з патріотичного виховання (максимальний, значний, мінімальний);

- представництво різноманітних категорій молоді, які беруть участь у заходах з патріотичного виховання (широка, обмежена, мінімальна);

- кількість суб'єктів (виконавців), які беруть участь у підготовці і проведенні основних заходів з патріотичного виховання (велика, незначна, мінімальна);
- арсенал використання форм, методів і засобів патріотичного виховання (великий, малий, мінімальний);
- взаємозв'язок заходів патріотичного виховання з іншими напрямками виховання;
- якісні показники: рівень підготовленості і результативності роботи з патріотичного виховання (високий, середній, низький);
- рівень підготовленості та професійної компетентності організаторів і керівників (суб'єктів) роботи з патріотичного виховання (високий, середній, низький);
- оцінка незалежними експертами результатів роботи з патріотичного виховання (в балах);
- ставлення учасників заходу з патріотичного виховання до результатів їх проведення (позитивне, негативне, байдуже).

Таким чином, розроблена модель патріотичного виховання включає взаємозалежні, взаємообумовлені блоки: цільовий, теоретико-методологічний, змістовий, операційно-технологічний; модель була покладена в основу реалізації формульованого етапу педагогічного експерименту (див. рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Модель патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету

3.2. Обґрунтування педагогічних умов патріотичного виховання майбутніх учителів

Нині в Україні все більшої актуальності набуває виховання у молодого покоління почуття патріотизму, що спричинене новими суспільно-політичними реаліями в нашій державі після Революції гідності; обставинами, пов'язаними з російською агресією.

Важливим чинником національно-патріотичного виховання є феномен Майдану – промовистого свідчення жертвності заради безумовного дотримання прав людини та поваги до людської гідності, відстоювання загальнонаціональних інтересів відмовою учасників від особистого заради досягнення спільної мети; багатомовністю, полірелігійністю. Зміст виховних заходів має позиціонувати Майдан як форму небаченого дотепер у світовій історії мирного колективного протесту українців у відповідь на порушення базових прав людини і громадянина з боку недемократичного політичного режиму в країні [181].

Таким чином, на сучасному етапі становлення й відродження України як суверенної європейської держави виникла необхідність створення принципово нової системи національно-патріотичного виховання майбутніх учителів, тобто необхідно визначити й реалізувати такі педагогічні умови, які б якнайкраще формували патріотичну вихованість студентів.

У філософському плані поняття «умова» є одним із провідних разом із такими, як «особистість», «діяльність», «матерія» і т. ін. «Умова» розглядається як категорія, яка відображає ставлення предмету до оточуючих його явищ, без яких цей предмет не може існувати й розвиватися [296, 531]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, поняття «умова» має багато значень, серед них можна виокремити такі: 1) необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь; 2) обставини, особливості реальної

дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; 3) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, дійсності [35, 1506].

Л. Виготський стверджував, що потрібно завчасно створювати умови, необхідні для розвитку відповідних якостей [36, 214].

Таким чином, «умова» – складова будь-якого процесу, зокрема і процесу формування патріотичної вихованості майбутніх учителів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету.

Для обґрунтування педагогічних умов, котрі будуть сприяти формуванню патріотичної вихованості студентів, ми повинні уточнити, як ми їх розуміємо.

Педагогічні умови – це структурна оболонка педагогічних моделей і технологій, завдяки яким реалізуються компоненти технології. Педагогічні умови віддзеркалюють структуру сформованості патріотичної вихованості майбутніх учителів економіки в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету і вміщують передбачені технологією формування патріотичної вихованості компоненти моделі або технології [70].

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що дослідники термін «педагогічна умова» розуміють як деяку обставину, що сприяє формуванню та розвитку педагогічних систем, явищ, процесів, якостей особистості [31; 121; 204].

А. Алексюк, А. Аюрзанайн, П. Підкасистий під педагогічними умовами розуміють чинники, що впливають на процес досягнення мети, при цьому поділяють їх на [204, 195].

а) *зовнішні*: позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;

б) *внутрішні* (індивідуальні): індивідуальні властивості студентів (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо).

О. Бражнич педагогічні умови визначає як сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [31, 176].

В. Манько педагогічні умови визначає як взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [175, 153–161].

Отже, дослідники визначають педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей, що забезпечують успішне вирішення поставлених завдань [204] або як функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу об'єктів (речей, їх станів, процесів, взаємодій) у різних проявах [31, 176].

Загальною рисою всіх означень цього поняття є направленість умов на вдосконалення взаємодії учасників педагогічного процесу при вирішенні конкретних дидактичних завдань. Таким чином, ми педагогічні умови визначаємо як сукупність факторів, які забезпечують організацію, регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети.

У нашому дослідженні під педагогічними умовами формування патріотичної вихованості майбутніх учителів ми будемо розуміти таку сукупність факторів, які ефективно впливатимуть на формування та розвиток усіх компонентів патріотизму у студентів як складової формування їх професійної компетентності.

Реалізуючи педагогічні умови, ми намагалися забезпечити організаційно-педагогічний і психолого-педагогічний супровід професійної підготовки майбутніх учителів; вдосконалити систему професійної підготовки педагогічних кадрів для роботи з патріотичного виховання; визначити форми й методи інформаційної підтримки процесу

формування патріотичної вихованості майбутніх учителів в реальних умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету.

Успіх та ефективність формування патріотичної вихованості майбутніх учителів залежить від сукупності адекватних принципів, функціональної спрямованості навчання та виховання, методів і прийомів, засобів та педагогічних умов, за яких буде організовано навчальний процес.

Питання визначення й обґрунтування педагогічних умов патріотичної вихованості молодого покоління розглядали у своїх роботах такі дослідники: О. Абрамчук (педагогічні умови патріотичного виховання студентів в технічних навчальних закладах), Т. Анікіна (педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства), Н. Волошина (педагогічні умови патріотизму сучасного українського суспільства), Т. Гавлітіна (педагогічні умови національно-патріотичного виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу), В. Коваль (педагогічні умови патріотичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в старших класах загальноосвітньої школи), В. Дзюба (педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх офіцерів), О. Даценко (педагогічні умови військово-патріотичного виховання в українських збройних формуваннях) та ін.).

Проаналізувавши досліджувану проблему, враховуючи дидактичні принципи, компоненти та різні підходи науковців до визначення педагогічних умов, ми виокремили педагогічні умови, що дозволять ефективно здійснити формування патріотичної вихованості майбутніх учителів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання; залучення студентської молоді до участі в соціально-значимих проектах патріотичного виховання; використання інноваційних методів і форм залучення майбутніх учителів до національно-культурної спадщини українського народу.

Розглянемо більш детально визначені педагогічні умови.

Педагогічна умова 1. Використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання студентів

Вибір першої педагогічної умови зумовлений тим, що патріотичне виховання студентів здійснюється, переважно, у процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної у професійній підготовці майбутнього вчителя шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів (на матеріалі української мови) та використання діалогових, активних методів навчання. Головним завданням було визначення збереження цінності образу рідного слова, яке здійснювалося завдяки включення в текстовий матеріал творів вітчизняних письменників: О. Олесь «О слово рідне...», О. Гончар «Собор», В. Стус «Ярій, душе», Л. Костенко «Біль єдиної зброї», що символізують важливі національні проблеми. Модернізація викладання української мови здійснювалася також шляхом переконування у дотриманні обов'язкового мовного режиму в межах освітньо-виховного середовища педагогічного університету.

Для формування патріотичної вихованості студентів весь освітньо-виховний процес педагогічного університету повинен бути насичений різними аспектами патріотичного виховання. І особлива роль тут належить предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме: українській мові, філософії, політології, історії, географії, літературі тощо.

Організація процесу навчання з урахуванням цілей і завдань патріотичного виховання вимагає оптимізації змісту навчальних програм, опанування викладачами всіма компонентами процесу навчання, розуміння ними того, що повинно відбиватися в робочих навчальних програмах і реалізовуватися в процесі засвоєння студентами знань, умінь і навиків з предмету на лекціях, семінарах, практичних заняттях і в процесі самоосвіти та самовиховання студентів.

Особистістю з чітко сформованими почуттями патріотизму є та людина, котра вільно володіє українською мовою або прагне її вивчити;

яка знає історію та історичне коріння нашої країни, рідного краю; бере участь у волонтерському русі; любить і оберігає природу; знає символіку України, з повагою ставиться до Державних Прапора й Герба України, із хвилюванням виконує Гімн.

У додатку до Наказу № 641 Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. зазначається, що з метою створення умов для реалізації кожної особистості та підтримки творчого, інтелектуального, духовного потенціалу нашої нації необхідно модернізувати систему викладання української мови, а саме: у навчально-виховній діяльності неухильно дотримуватися єдиного мовного режиму; формувати інформаційно й емоційно самобутній україномовний простір, який забезпечуватиме прилучення молоді до величезного мовного дивосвіту, до глобальних знань про рідну мову, її законів, системи її виражально-зображальних засобів; виховувати відповідальне ставлення до рідної мови, свідомого нею користування; сприяти вияву українського менталітету, способу самоусвідомлення і самоідентифікації, сприйняттю української мови як коду праісторичної пам'яті; плекати розвиток духовної, емоційно-естетичної, інтелектуальної сфери саме за допомогою української мови; через мовне посередництво долучати студентів до національної історії, до різних масивів національної культури, до глибинної сутності народного життя; здійснювати розвиток мовлення не тільки на заняттях з української мови і літератури, а й під час вивчення всіх інших дисциплін [181].

Завдяки рідній мові людина пізнає світ, формується як особистість, як громадянин України. Засвоєння рідної мови повинно здійснюватися через осмислення суті слів Україна, українець, Київська Русь, козак, Запорізька Січ, рідна мова, українська нація, що довгий час тлумачилися неправильно або ж зовсім вилучалися з ужитку.

Повернення генетичної пам'яті народу починається з вивчення рідної мови. Людина повинна усвідомлювати, що рідна мова – це те духовне багатство, яке треба розвивати й примножувати повсякчасно.

В. Сухомлинський зауважував: Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом зі звучанням рідного слова влити в душу відчуття краси й емоцій, які вклав народ у слово, творячи і відшліфовуючи його протягом століть [279, 283].

Рідна мова виконує насамперед дві соціальні функції – служить засобом розвитку особистості як передумови розвитку народу і використовується як засіб пізнання та комунікації. Розвиток людини відбувається в розумовому й емоційному планах. В обох випадках рідна мова має першорядне значення.

Мова, як писав О. Потебня, не лише одна зі стихій народності, але й найдосконаліша її подоба. І те, що відбувається в психіці народу, відбивається в його мові. Не випадково існує думка, що словниковий склад національної мови – це енциклопедія життя нації. Засвоюючи лексику рідної мови, людина пізнає духовні якості народу, риси його характеру, його душу, і все це вбирає в себе, воно стає її надбанням. Рідна мова є для людини генетичним кодом, що програмує її національну свідомість.

Друга сторона суспільної цінності мови – використання її як засобу пізнання й комунікації. Мову образно називають моделлю світу в його пізнаній частині. Саме цю функцію виконує рідна мова в період навчання дитини, в процесі формування світогляду молодого людини. Звернімося знову до творів В. Сухомлинського: чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливність до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова [279, 292]. Отже, рідна мова є важливим засобом пізнання дійсності. Людина повинна знати мову – її словник і граматичні правила – і навчитися вміло їх використовувати залежно від мети висловлювання і ситуації мовлення.

Відомо, що рідна мова формує розумові й емоційні якості людини. Вона, таким чином, є засобом не тільки розумового, а й емоційного спілкування. Під впливом почутого або прочитаного слова людина

виражає позитивні чи негативні емоції. За допомогою рідної мови відбувається художнє осмислення світу. Саме вона служить засобом створення такого виду мистецтва, як художня література, що теж є важливим засобом інтелектуального і духовного розвитку особистості. Поетичне слово рідної мови завжди було енергетичним джерелом виховання особистості. Тому й нині важко переоцінити його роль у цьому процесі. Однак найбільш важливим чинником у навчанні рідної мови є спілкування. На жаль, склалося так, що цілі покоління українців, особливо міських жителів, знаючи рідну мову, не спілкувалися нею. Створилася парадоксальна ситуація, коли українська мова стала «невигідною» її носіям. Останнім часом ситуація змінюється на краще, однак і зараз міські студенти часто «соромляться» спілкуватися рідною мовою. Тому вона мусить прийти в усі типи навчальних закладів, стати основою навчально-виховного процесу і посісти належне місце в житті кожної людини.

Навчання рідної мови має бути спрямоване на формування мовної особистості – людини, що є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок і дбає про красу й розвиток мови.

Основа формування мовної особистості – розвиток індивідуальних якостей мовотворчості, забезпечення вільного самовираження особистості, виховання патріота України. Ставлення до рідної мови, народу, країни є яскравим свідченням національної свідомості і рівня культури, цивілізованості людини. Тому в школах повинен панувати культ рідної мови як вияв патріотизму і віри в своє майбутнє.

Спілкування рідною мовою вимагає не тільки досконалих знань, але й уміння нею користуватися.

Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Мовну особистість покликані формувати всі навчальні заклади, що у своїй діяльності безпосередньо реалізують концепцію національної школи. Це – гімназії, ліцеї, інститути, університети тощо. Однак мусимо пам'ятати, що

мовна особистість, людина з високими інтелектуальними і моральними якостями формуватиметься тоді, коли базова освіта рідною мовою займе чільне місце в системі навчання й виховання.

Зростити патріотично виховану особистість – завдання не з легких, тому заняття повинні бути наповнені відповідним змістом, зорієнтовані на новизну інформації та різноманітні види пошукової, розвиваючої, творчої діяльності. Основними напрямками виховання патріотизму і громадянськості на заняттях з української мови та літератури є: виховання любові й пошани до рідної мови, прагнення зберегти її, бо як сказала Ліна Костенко «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову» [Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.facebook.com/LinaKostenkoUkr/posts/1494839614084444>]; фольклор; формування свідомості про значущість сім'ї, родини, роду; народознавство; формування знань з історії України, державні та національні символи; виховання любові до природи; проведення занять на інноваційній основі та ін.

У процесі викладання української мови найважливішим є процес формування любові й пошани до рідного слова. Ґрунтовне вивчення рідної мови можливе лише тоді, коли людина усвідомлює її як найдорожчий скарб, основою якого є історія народу й національна самосвідомість. У зміст дисципліни входять два типи навчального матеріалу, який використовується з цією метою: 1) загальні відомості про мову; 2) дидактичний матеріал, що застосовується з метою виховання: різні диктанти, вправи підручника, твори, письмові та усні перекази. Робота з формування патріотичної вихованості студентів проводиться в кожній групі, але тематика та об'єм навчального матеріалу на кожному курсі різний. Наприклад, на перших курсах йдеться про значення мови в житті суспільства, про те, як вона з'явилася, про поняття державності мови; на другому курсі ми розглядаємо процес розвитку української мови в ході становлення української держави, суспільства та його культури; функції

мови в житті людини; причини включення української мови до складу світових мов – політичних, наукових, культурно-історичних, лінгвістичних.

Для виховання любові до української мови ми проводили зі студентами такі заходи: «Шевченківське слово – актуальне нині», «Свято рідної мови», «Українські вечорниці», «Тиждень української мови», конкурс декламаторів, вечори українських прислів'їв, прикмет, загадок тощо.

Важливу роль у формуванні патріотичної вихованості студентів виконує філософія, у якій патріотизм розглядається як надважлива цінність особистості. Базисні положення теорії пізнання, положення про зв'язок об'єктивної та суб'єктивної дійсності, про особистість як суб'єкт пізнання є методологічною основою патріотичного виховання. Формування світогляду майбутніх учителів є підґрунтям для синтезу знань, які отримані в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін. У свідомості студентів формуються морально-патріотичні цінності.

Ще видатний український педагог В. Сухомлинський говорив: жити долею Вітчизни: з болем і гордістю, з хвилюванням і захопленням, з роздумами про особисту причетність до долі народу читати й перечитувати кожний рядок героїчної історії народу. Історія – це почуття, вічно жива сила, що створює громадянина. Я вважаю вихідним ідеалом те, щоб розум і душа кожного мого виховання тяглися до кожного рядка, до кожної книжки про Вітчизну [161, 357].

Пізнання кожним студентом національних філософських ідей, поглядів сприяє духовній цілісності особистості. Використовуючи скарби народної мудрості, осмислюючи життєвий досвід народу, а також свій власний, студент замислюється над проблемами мети, смислу життя і смерті шляхом досягнення поставлених цілей, засобами реалізації своїх планів, мрій.

Значний внесок у становленні патріотизму, відродженні духовності та традицій українського народу мають праці Т. Шевченка, Г. Сковороди, І. Франка, М. Драгоманова, Л. Українки та ін.

Велике значення у формуванні патріотизму молодого покоління має вивчення історії України, яка знайомить нас з минулим нашої держави, з видатними діячами, котрі зробили вагомий внесок у розвиток української науки, культури та мистецтва. Героїчна боротьба українського народу за свою незалежність виховує почуття національної гордості за минуле нашої держави. Відомі історичні події є зразками високого героїзму українців і вони є підтвердженням високого патріотизму, великої любові до України та свого народу. В процесі вивчення історії України у студентів слід виховувати не лише патріотизм, а й високий гуманізм і духовність, увагу й пошану до учасників війни. Ми зі студентами проводили наступну роботу: відвідували місця історичних подій; вивчали літературу та збирали документи, які дотичні до історії Поділля; організували фотовиставку пам'ятних місць Вінниччини; поповнювали експонатами історичний музей університету тощо.

Неабияке значення у формуванні патріотизму, національної самосвідомості має вивчення етики та естетики. Ще видатний український філософ Г. Сковорода стверджував, що ідеальним є суспільство, що в змозі забезпечити людині реалізацію її творчих і природних можливостей, а справжнім патріотом є той, хто своєю працею і вчинками робить все можливе для свого самовдосконалення, хто любить і шанує свій народ. Під час викладання цих дисциплін викладачі мають можливість для прищеплення студентам не лише морально-патріотичних ідей, але й для формування духовності й естетичного сприйняття навколишнього світу майбутніх учителів [Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>]. На нашу думку, викладачі курсу «Естетика» повинні на цікавих прикладах української літератури і мистецтва виховувати у студентів національну гідність і патріотизм.

Патріотизм у студентів можна виховувати також і на заняттях з іноземної мови, наприклад: виховання любові, чуйності, співчуття, толерантного ставлення до близьких людей («Моя сім'я», «Людина і суспільство»); формування громадянської позиції («Моя країна – Україна»); виховання бережного ставлення до природи («Захист довкілля»); вивчення проблем бідності, безробіття, хвороб («Проблеми сучасного суспільства»), формування у студентів негативного ставлення до тероризму, сепаратизму, насильства та ін.

Реалізацію першої педагогічної умови ми проводили за допомогою наступних методів і прийомів: (круглий стіл «Український етнос у часі і просторі»), формування україномовного виховного простору (свята «День Матері», «День Державного Прапора України», «День незалежності України», «День захисника України», «День річниці Майдану», «День Українського козацтва», «День української писемності та мови», «День Збройних Сил України», «День Соборності України», «День пам'яті Героїв Небесної Сотні», вечори «Ми діти твої, Україно!», «Живи та міцній, наша державо!», «Україна – незалежна держава!», «Україна – єдина для всіх!», «Великий Пророк, Великий Українець», «Барви української мови», «Наші славні герої»), здійснення студентами творчого продукту на основі української мови (конкурси «Козацькі забави», «Конкурс плакатів на патріотичну тематику», виставки «Українська геральдика і державна символіка», «Вінниччина у спогадах», «Українська вишиванка», «Подільський рушник», конференції «Україна – європейська держава», «ОУН та УПА в роки Другої світової війни», творчі зустрічі з публіцистами, письменниками та поетами Вінниччини), виховання відповідального ставлення до рідної мови у майбутніх вчителів (виховні заходи для учнів «Україно, мамина колиско!», «О слово рідне, що без тебе я...!», «Барви української мови», «Уклін Тарасові»). Окремим напрямом роботи було формування засобами змісту навчальних предметів якостей особистості, які відзначаються ціннісним ставленням до Батьківщини

(«Фольклор як духовна школа національного світорозуміння», «Мистецтво української діаспори», «Українське народознавство в іменах», «Сучасне українське виховання», «Ідеї побратимства в міфах»).

Отже, результати патріотичного виховання, в основу якого мають бути покладені принципи демократизму, гуманізму, толерантності, спадкоємності та наступності поколінь, залежать від умілого та творчого підходу професорсько-викладацького складу, від його професіоналізму, від найбільш ефективних методів і форм викладання соціально-гуманітарних дисциплін, від творчості й ініціативи у використанні інноваційних технологій в педагогічній діяльності. Використовуючи цікаві історичні приклади становлення нашої держави, українського козацтва, героїчності національно-визвольних рухів, сучасних досягнень у галузі літератури, науки, мистецтва і культури, в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін викладачі повинні демонструвати не лише славне минуле України, але й акцентувати увагу на тих помилках, котрі були допущені українцями в минулому та призвели до їхнього поневолення. Ми вважаємо, що уроки минулого формують такого громадянина, якому притаманні високі морально-духовні цінності, повага до історичних звичаїв і традицій народу, любов до Батьківщини та відповідальність за сьогодення й майбутнє України.

Педагогічна умова 2. Залучення студентської молоді до участі в соціально-значущих проектах патріотичного спрямування

Одним зі шляхів виховання патріотизму у студентів є проектна технологія. Проект (від лат. *projectus* – «кинутий вперед», «той, що видається наперед») – це обмежена у часі, цілеспрямована зміна окремої системи з визначеними вимогами до якості результатів, можливими межами використання засобів та ресурсів й специфічною організацією. Проект синтезує у собі риси наукового дослідження (аналізу, передбачення, прогнозування, моделювання, конструювання) та

управлінських функцій (цілепокладання, планування, мотивації, контролю) та одночасно не зводиться ні до жодного з перерахованих явищ [287, 488].

Соціально-значимий проект існує у двох формах: як складова частина програми, яка являє собою форму конкретизації та змістового наповнення пріоритетних напрямів розвитку соціокультурного життя; як самостійний варіант вирішення локальної проблеми, адресованої конкретній аудиторії.

Соціальний проект – це «мета проектної діяльності як виду соціальної творчості. Головною кінцевою стратегічною метою соціального проекту є створення оптимальної спільності організованих колективних відносин з досвідом об'єктивних умов та життєдіяльності різних соціальних груп» [265, 97].

Соціальні проекти серед молоді є продуктом інноваційним у молодіжному середовищі, спрямованим на вирішення певного конкретного завдання, на виявлення соціальних факторів, на застосування нових технологій, модернізуючих різноманітні форми молодіжної діяльності [265, 97]. Вони включають в себе проблеми соціального передбачення, прогнозування, планування, конструювання та моделювання. Соціально-значимий проект диктує потребу у груповій приналежності та має самоцінне значення, він моделює соціальні явища, виробляє дискусійні навички проектантів, розширює кругозір учасників у вирішенні молодіжних проблем.

Суб'єктами діяльності виступають викладачі, співробітники, аспіранти і студенти, що будують взаємовідношення на педагогіці співпраці, співтворчості і співуправління. Виховуюче середовище університету складається з декількох взаємозв'язаних компонентів: культурне середовище університету, медійне середовище, здоров'язберігаюче середовище, матеріально-технічна база. Управління і координацію діяльності всіх структурних підрозділів з виховання студентів здійснює чітко збудована «виховна вертикаль»:

Вчена рада (на чолі – ректор) – рада з виховної роботи (проректор) – управління по виховній роботі – декан/ заступник декана з виховної роботи – куратор. Усі компоненти системи взаємопов'язані і знаходяться в інноваційному режимі розвитку, що передбачає постійне оновлення і вдосконалення кожної складової.

Змістовим наповненням проектної діяльності стали соціально-політичні події, які відбуваються в Україні. Так, важливими чинниками патріотичного виховання студентів стали: феномени Майдану та Небесної сотні, які позиціонувалися у відповідних проектах як форма відстоювання загальнонаціональних інтересів, прав людини та поваги до людської гідності; героїчні вчинки українських військовослужбовців, волонтерів; персоналії учасників АТО та їх сімей, що сприяло вихованню позитивного ставлення до оборони країни, служби в Армії та виробленню активної суб'єктної позиції до подій на Сході України.

На формувальному етапі нашого дослідження студенти інституту філології й журналістики та інституту історії, етнології і права були залучені до участі у соціально-значимому проекті «Я – патріот України». Метою проекту є: впровадити нові ефективні форми роботи зі студентами з патріотичного виховання; посилити у майбутніх учителів національну гідність, особисті риси громадянина України; досягнути високої культури взаємин, набути соціального досвіду, фізичної досконалості, художньо-естетичної культури; прищепити майбутнім учителям кращі риси патріота України; сприяти розвитку фізичного та духовного стану, розвитку туризму та краєзнавства; виховати у студентів почуття гордості за свою державу; вивчати, узагальнювати і пропагувати кращий досвід патріотичного виховання студентської молоді.

Завданнями проекту були визначені такі: розробка презентацій і просвітницьких заходів; формування високих моральних цінностей, національної та етнічної самосвідомості; виховання любові до рідної землі, народу, країни; виховання шанобливого ставлення до державних символів

України, почуття громадянства; формування готовності до захисту рідної землі, забезпечення її суверенітету, недоторканості та територіальної цілісності; стимулювання у студентів патріотично-свідомого мислення та усвідомлення своєї ролі у розбудові держави; формування людської гідності й національної свідомості, толерантного ставлення до представників інших культур.

Основними напрямками соціально-значимого проекту ми визначили:

- студентська навчально-дослідна робота, яка полягає в оцінці соціальної значущості теми дослідження, у публічних виступах із результатами дослідження;

- участь студентів університету в різних заходах: концертах, присвячених Дню захисника Вітчизни, Дню Матері, Дню Перемоги та ін., зустрічах з ветеранами Великої Вітчизняної війни, з учасниками Майдану та з бійцями-героями АТО; конкурсах патріотичної пісні;

- участь студентів у військово-спортивних заходах, змаганнях;

- участь студентів у науково-практичних студентських конференціях, інтелектуальних вікторинах, круглих столах, присвяченим героїчним сторінкам історії України та сьогоденню.

У процесі дослідження були розроблені виховні проекти для студентів різних курсів. При цьому враховано одну з головних вимог принципу особистісно-орієнтованого підходу: опора на активність, творчу ініціативу, самостійність студентів. При цьому необхідно пам'ятати, що студент – не слухняний об'єкт виховних дій, а активний суб'єкт педагогічної взаємодії (різниця між викладачами і студентами полягає не в правах, а в обов'язках). Тому доцільно залучати студентський актив не лише до організації і проведення виховних справ, але й до планування позанавчальної роботи, до аналізу її результатів. Система виховних завдань і форм виховної роботи зі студентами різних курсів, які реалізуються у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського представлена у додатку М. Застосування

наведених форм і методів патріотичного виховання сприятиме формуванню у студентів когнітивного, мотиваційного та діяльнісного компонентів, що передбачають вироблення вмінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин, адекватної орієнтації, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізуватися тощо.

Під час роботи над проектом нами була поставлена мета: описати сучасні методи, прийоми та форми, які використовуються в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету з формування патріотичної вихованості майбутніх учителів у системі навчальної та позанавчальної діяльності викладачів. Описуючи систему роботи з патріотичного виховання студентів, ми дотримувалися поставлених завдань: обґрунтувати задачі та принципи патріотичного виховання; виявити методи й прийоми патріотичного виховання студентів; показати ефективні форми виховання патріотизму в педагогічному університеті.

На початку реалізації соціально-значимого проекту патріотичної спрямованості нами сумісно з викладачами університету, які були задіяні у проекті, було розроблено план основних заходів проекту, який складається з трьох етапів:

I етап – Підготовчий.

1. Організація творчих груп, в яку входять усі бажаючі студенти та викладачі університету.
2. Визначення цілей і завдань проекту.
3. Аналіз заходів, спрямованих на патріотичне виховання студентів університету.
4. Визначення основних напрямів навчально-дослідницької роботи.

Визначення основних напрямків: зі створення «Альбому Пам'яті»; із розширення волонтерського руху серед студентів університету.

II етап – Практичний.

1. Виконання науково-дослідних робіт студентами від керівництвом викладачів.

2. Участь у конференціях, конкурсах, інтелектуальних вікторинах.

- флеш-моб «Про все лише віршем»: Наприклад, студенти Інституту філології й журналістики провели флеш-моб під назвою «Про все лиш віршем...», присвячений до Міжнародного дня рідної мови. До організації акції також долучився профком університету [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://vspu.edu.ua/index.php?event=261>].

- науково-практичний круглий стіл «Українська нація: хто ми, звідки й куди йдемо?»: [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event]

- благодійна акція «Зігрій солдата»;

- всеукраїнське свято «День українського козацтва»:

Так, зокрема, 14 жовтня, у свято Покрови Пречистої Богородиці, студенти і викладачі університету відзначили День українського козацтва, аби вшанувати тих, хто протягом століть дбав про наше державотворення.

На славних прикладах козацтва здавна виховувались почуття національної самоповаги багатьох поколінь. Бути гідними нащадками мудрих і відважних предків вчиться й нинішня молодь [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

- виставка-ярмарок створених власноруч виробів на підтримку бійцям АТО: ЗА МИРНУ ЄДИНУ УКРАЇНУ! - під таким гаслом в навчальному закладі пройшов традиційний щорічний ярмарок. У зв'язку з подіями на сході України університетська Рада з виховної роботи вирішила змінити концепцію заходу й провести його у формі благодійної акції допомоги бійцям антитерористичної операції.

Митці вже двічі брали участь в аналогічних акціях і передали виручені кошти на потреби захисників Вітчизни [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event]

- виставка картин «Про гідність»: Зокрема, у Музейно-просвітницькому комплексі Вінницького педуніверситету відкрито виставку пастелей «Про гідність», присвячену подіям української Революції Гідності. Автор – Володимир Кравчук – випускник нашого «вишу». Художник вчителює у школі села Баранівці Житомирської області. Під час Майдану не міг залишатися байдужим, увесь час писав картини про ті буремні події. Щоденно митець отримував оригінальні нові сюжети. Олег Побережний презентував збірку власних віршів під назвою «Герої не вмирають». Книга складається з двох розділів: «Майдан» і «Війна» [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://vspu.edu.ua/index.php?event=316>].

- фотовернісаж «Герої серед нас»;

- арт-проект «Пам'ять серця» (конкурс інсценізованої патріотичної пісні): Так, 7 травня 2015 року, напередодні Дня пам'яті та примирення, в мистецькому центрі ВНЗ відбувся загальноуніверситетський концерт «Пісні, опалені війною». У рамках пам'ятних дат в інститутах та на факультеті проведено бесіди на теми: «Лист у минуле», «Війна не має забуття», виховні години «День пам'яті та надії», «Є пам'ять, якій не буде кінця», літературний вечір «Знов білим цвітом вкрилися сади, і знов приходить свято Перемоги...», круглі столи на теми: «Віддам життя заради Батьківщини!», «Героїв імена у пам'яті народу», а також ряд лекцій, серед яких - «Тільки пам'ять не сивіє», «Невідома війна»; фотовиставку «Травневий день Перемоги». Викладачі та студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського взяли активну участь у міських, обласних та всеукраїнських заходах щодо відзначення 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

- марш пам'яті Небесної сотні «Подвиг хоробрих – шлях до Свободи»: Так, 19 лютого студенти ВДПУ пройшли маршем пам'яті

Небесної сотні. У ці дні минулого року відбулися найбільш трагічні події української Революції гідності. Студенти Вінницького державного педагогічного університету зібралися біля воріт закладу і вирушили на Європейську площу.

Містом пройшло шість маршів, що злилися в студентське віче на Європейській площі. Під час маршу учасники вигукували патріотичні гасла. Студенти виконали гімн України, запалили лампадки та поклали свічки до пам'ятника Героям Небесної сотні. Так молодь вшанувала пам'ять тих, хто загинув за Україну. Активісти славили не лише героїв Майдану, а й бійців Східного фронту [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

- участь у всеукраїнській акції «Хвиля доброти»: так, 13 березня представниками Вінницького державного педагогічного університету було передано ліки для солдатів Української армії, які воюють на Сході України. На придбання медичних препаратів профком університету виділив 5100 грн. Для потреб бійців було закуплено знеболюючий препарат «Налбуфін» в ампулах.

Окрім того, студенти долучилися до акції допомоги вихованцям дитбудинків на окупованій території. Молодь зібрала іграшки та солодощі для дітей-сиріт з Донецької та Луганської областей.

Студентами Вінницького державного педагогічного університету спільно з профкомом було проведено благодійний ярмарок. Активні студенти зібрали 5942 гривні. На ці кошти було закуплено одноразовий посуд, необхідний солдатам української армії. При купівлі посуду необхідна сума виявилася трохи більшою за зібрану студентами. Продавець дізналася, що посуд потрібен для бійців АТО і додала 202 гривні з власної кишені. Студенти висловлюють слова вдячності небайдужій вінничанці.

Допомогу передали солдатам військової частини № 3008. 24 лютого авто з речами для української армії відправилося на Схід України, в зону

бойових дій [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

- виставка патріотичного плакату «Солдати України»;
- туристичний похід «Стежками народної пам'яті»;
- бесіда «У боротьбі ідей гинуть люди»: так, 27 квітня до Вінницького педуніверситету завітав психолог, капітан українського війська, боєць полку «Азов» Петро Українець, який розповів студентам-журналістам про інформаційну війну в сучасному суспільстві, зокрема наголосив на важливості психологічного й емоційного факторів. Психолог запевнив, що незважаючи на всі негаразди в нашій державі, українці – унікальна й сильна нація. Ми обов'язково вистоїмо. Потрібно лише вірити у власні сили, розуміти й допомагати один одному, усвідомити, що могутність – в єдності. Свого часу український літератор Юрій Яновський писав: «Тому роду не буде переводу, у якому браття милують згоду!» [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://vspu.edu.ua/index.php?event=293>].

- акція «Герої живуть поряд» (зустріч з ветеранами Великої вітчизняної війни, героями-афганцями, учасниками АТО): «*Валентинки для захисників України* Представниці прекрасної статі Вінницького державного педагогічного університету привітали бійців АТО з Днем Валентина. Усі «валентинки» були передані до Вінницької міської ради, звідки їх відправлять на передову. Сподіваємося, ці невеличкі щиросердні подарунки зігріють часточкою любові наших бійців [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

- участь у фестивалі української патріотичної пісні «Я вірю в твоє майбутнє, Україно!» Молодь отримала нагоду послухати ліричні пісні про любов до України та любов до матері. На сцені виконували, пісні видатних українських музикантів, танцювальні та інструментальні композиції. Присутні вшанували пам'ять усіх загиблих українців хвилиною мовчання. Студенти пообіцяли, що будуть любити своїх рідних,

свою державу і підтримувати українських воїнів не тільки на свято, а й щодня [Електроний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

3. Повідомлення про результати проведених заходів, результати науково-дослідних робіт і т. ін.

4. Публікація результатів навчально-дослідницької діяльності у спеціальних виданнях.

5. Підведення підсумків II етапу проекту.

III етап – Узагальнюючий.

1. Аналіз отриманих результатів й узагальнення досвіду для визначення подальших дій у сфері організації соціально-значимих проектів.

2. Публікація матеріалів проектної діяльності та методичних розробок викладачів.

3. Використання зібраного матеріалу в навчально-виховному процесі.

4. Узагальнення досвіду роботи.

IV етап – Інформаційно-просвітницький.

Розповсюдження у ЗМІ інформації про діяльність студентів і викладачів університету щодо реалізації проекту.

Результатом соціально-значимого проекту «Я – патріот України!» повинна стати: організація підвищення рівня розвитку студента, його навчальної мотивації й активної життєвої позиції; ефективність виховання у студентів пізнавального інтересу до рідного краю, до своєї держави, почуття патріотизму й гордості за Україну; забезпечення умов для самовираження й розвитку творчого потенціалу кожного студента, підвищення його суспільного й особистого статусу; забезпечення участі студентів у міських та університетських масових заходах патріотичного спрямування; надання волонтерської допомоги воїнам АТО, родинам, котрі змушені були покинути свої домівки у результаті анексії Росією

Криму та окупації окремих територій східної України; підведення підсумків, оформлення матеріалів із реалізації проекту та висвітлення його результатів на сайті університету.

Також на формувальному етапі дослідження реалізацію другої педагогічної умови ми здійснювали за допомогою наступних проектів: творчий («Молодь будує Україну»), пізнавальний («Моя держава – Україна», «Герої поруч нас»), дослідницький («Україна на планеті Земля»), культурологічний («А що робиш ти...»), інформаційний («Україна – козацький край»), практико-зорієнтований («Історія моєї родини – в історії рідного краю», «Запали свічку пам'яті»), соціальний («Зроби іграшку – допоможи Україні»), творчий («Я – українець!»), милосердя («Родина і Україна»), волонтерський («Волонтер і сучасність», «Моя допомога воїнам АТО») (додаток Н).

Творчий («Молодь будує Україну»)

Організатор: ВДПУ. Номінація: освіта дорослих та дітей, виховання, навчання. Соціальний запит: створення проектів, що дозволять зміцнити економічний стан у державі; засвоєння студентами основних ділових навичок, які би сприяли розвитку компетентнісних складових для професійної діяльності.

Завдання проекту: цей проект має на меті об'єднати молодих людей – майбутніх фахівців з метою розбудови держави, розвитку різних соціальних інститутів, підприємств, компаній. Студенти навчаються залучати клієнтів, створювати рекламні тексти, навчається працювати в команді, отримують навички ділової комунікації тощо.

Реалізація проекту: ознайомлення з діяльністю відомих компаній; створення перспективних соціально-значимих проектів; пошук спонсорів, меценатів; залучення громадськості для реалізації проектів; пошук нестандартних рішень та креативних ідей для розвитку проектів.

Результати проекту у практичній зорієнтованості ідей, у взаємодії команди – членів проекту та суспільних інститутів чи підприємств-

замовників. Цільова аудиторія – підприємці малого та середнього бізнесу з одного боку, молодь (студенти) – з іншого. Термін реалізації: довгостроковий.

Пізнавальний проект «Моя держава – Україна»

Організатор: ВДПУ. Номінація: Навчання, виховання, освіта та розвиток дітей та молоді. Соціальний запит: патріотичне виховання молоді. Завдання проекту: проект спрямований на вивчення та вшанування культурно-історичної спадщини українського народу, пропагування історії рідного краю, його культурного минулого і сьогодення, розвитку народного мистецтва, становлення почуття патріотизму та гідності.

Реалізація проекту: вивчення, примноження традицій українського народу; пропагування історії рідного краю, його культурного минулого і сьогодення; виховання любові України.

Результати проекту: участь у виховних заходах патріотичного спрямування; зустрічі з воїнами АТО; волонтерська діяльність.

Цільова аудиторія – громадські організації Вінниччини – студенти університету. Термін реалізації: довгостроковий.

Проект «Герої поруч нас»

Організатор: ВДПУ. Номінація: Навчання, виховання, освіта та розвиток дітей та молоді. Соціальний запит: патріотичне виховання молоді, краєзнавча робота. Завдання проекту: вивчення історії рідного краю, формування патріотичного світогляду, поваги до учасників АТО.

Реалізація проекту: ознайомлення студентів із завданнями проекту, планування роботи, розподіл завдань між учасниками проекту, збір інформації про героїв – учасників АТО та їх сімей.

Результати проекту: проведення семінарів, зустрічей, творчих вечорів та вечорів Пам'яті за участі учасників АТО, створення та залучення студентів до волонтерського руху. Цільова аудиторія – громадські організації Вінниччини – студенти університету. Термін реалізації: довгостроковий.

Культурологічний проект «А що робиш ти...»

Так, зокрема, це соціальний проект, присвячений 20-ій річниці незалежності України. Ідея - спонукати молодь до того, щоб вона не критикувала ні Радянський Союз, ні пережитки минулого, ні батьків, а могла критикувати тільки себе, і нарікати на те, що вона нічого не робить. Головний меседж – робити не тільки для себе, а й для когось. Авторами ідеї виступили голова студентського парламенту Вінниччини Дмитро Слободянюк та арт-директор одного із нічних клубів Вінниці Микола Кмітович [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

У межах іншого проекту «**Митці країни за вільну Україну**» музиканти міського естрадно-духового оркестру «ВінБенд» виступили у Вінницькому державному педагогічному університеті із благодійним концертом. Метою заходу став збір коштів на підтримку воїнів АТО і виховання у молоді почуття патріотизму. Купуючи вхідний квиток на концерт, студенти робили свій внесок у допомогу українським воякам. Спільними зусиллями вдалося зібрати 5 600 грн, які будуть використані для придбання необхідного бійцям АТО тепловізора [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

Інформаційний проект «Україна – козацький край»

Зокрема, 26 лютого у Вінницькому державному педагогічному університеті відбулося щорічне студентське свято мужності і краси «Козацька сила – в єдності». Під час свята в запеклій боротьбі зійшлися студенти Інституту історії, етнології і права, Інституту іноземних мов, природничо-географічного факультету, Інституту фізичного виховання і спорту, а також Інституту математики, фізики і технологічної освіти. У конкурсах брали участь не лише найсильніші, а й найбільш кмітливі студенти. Змагання розпочалися з привітання кожної команди. Студенти мали змогу проявити власну креативність: демонстрували українські народні танці, декламували вірші, вихвалялися козацьким бойовим

мистецтвом і навіть стрибали на імпровізованих конях [Електроний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

Соціальний проект «Зроби іграшку – допоможи Україні»

Організатор: ВДПУ. Номінація: благодійність. Соціальний запит: волонтерська діяльність. Завдання проекту: формування позитивних моральних якостей у молоді, виховання патріотизму, формування почуття важливості волонтерської діяльності, формування активної життєвої позиції.

Реалізація проекту: створити іграшки власними руками та провести ярмарку-продаж; на частину вилучених коштів придбати лікарські препарати та інші, необхідні учасникам АТО, речі.

Волонтери ГО «Народна перемога» за підтримки Вінницької міської ради та Сергія Моргунова 1 червня 2015 року на Європейській площі міста над Бугом за участю студентів ВДПУ в рамках проекту «MOLFAR. Магія волонтерства» провели свято «Територія дитинства». Учасниками заходу стали діти-сироти з Тиврівської і Стрижавської шкіл-інтернатів, діти переселенців, діти бійців АТО, хлопчики й дівчатка та їхні батьки із м. Вінниці й Вінницької області.

Над створенням ляльки-мотанки, оберегів із шовкових стрічок, бісеру, тканини працювали з малечею Інна Гуменюк, Юлія Федик, Олександра Кармазіна, Іванка Мотишена, а Катерина Гриньчак запропонувала майстер-клас із виготовлення листівок бійцям АТО технікою «квілінг».

Над створенням малюнків і написанням листів захисникам із дітками працювали Олександр Трофімчук, Юрій Філімончук, Іван Тищенко, Денис Додишев, Олександр Собко. Всі дитячі роботи будуть передані на передову у добровольчі батальйони АТО через волонтера-організатора свята Юлію Луківну Вотчер.

«Подяку з лінії вогню» Юлія Луківна Вотчер передала студентам групи ЗАТО інституту математики, фізики і технологічної освіти, які

протягом року разом із наставником О.Ю. Пінаєвою готують для воїнів АТО сухі борщі, домашню тушонку, сухарі, шиють білизну, балаклави, бандани, ноші, плетуть маскувальні сітки і відправляють усе це за призначенням через волонтерську організацію [Електронний ресурс. Режим доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

Творчий проект «Я – українець!»

Написання творчих робіт на патріотичну тематику, створення власних творчих проектів; написання віршів, створення відео та аудіо фільмів на патріотичну тематику. Участь у творчих конкурсах на патріотичну тематику.

Проект милосердя «Родина і Україна»

Організатор: ВДПУ. Номінація: благодійність.

Завдання проекту: допомога дітям, які проживають у дитячих будинках або постраждали внаслідок подій на Сході України.

Реалізація проекту: залучення студентів до волонтерського руху; ознайомлення студентів з планами щодо добродійної діяльності в межах завдань проекту; виховання у студентів таких рис, як чуйність, милосердя, доброта; сприяння у вирішенні термінових проблемних ситуацій щодо психологічної та моральної допомоги дітям, які потребують підтримки.

Волонтерський проект «Волонтер і сучасність»

Організатор: ВДПУ. Номінація: благодійність. Соціальний запит: волонтерська діяльність. Тип проекту: практично-зорієнтований. Завдання проекту: виховання у студентів таких моральних якостей, як доброта, сумління, милосердя, взаємодопомога, співчуття. Реалізація проекту: розвиток волонтерського руху; набуття студентами таких моральних якостей, як відповідальність, дисциплінованість, доброта, милосердя, чуйність, працелюбність.

Цільова аудиторія – громадські організації Вінниччини – студенти університету.

Термін реалізації: довгостроковий [Електронний ресурс. Режим

доступу: http://vspu.edu.ua/index.php?p=archive_event].

Проект «Моя допомога воїнам АТО»

Організатор: ВДПУ. Номінація: Підтримка та розвиток громадської діяльності. Соціальний запит: патріотичне виховання молоді. Завдання проекту: виховання патріота України; надання допомоги воїнам АТО; формування духовних цінностей українського патріота: національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу.

Реалізація проекту: ознайомлення студентів із проектом; планування роботи; практична діяльність (збір коштів, збір медичних препаратів та теплового одягу; пошиття спеціального захисного та маскувального одягу для воїнів, залучення активістів до роботи; випікання печива, виготовлення сухих борщів тощо).

Цільова аудиторія – студенти університету.

Термін реалізації: довгостроковий.

Педагогічна умова 3. Використання інноваційних методів і форм залучення майбутніх учителів до національно-культурної спадщини українського народу. Обґрунтування третьої педагогічної умови пов'язано з розумінням патріотичного виховання як складової національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадських обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу (Наказ МОН № 641 від 16.06.15 р.). Особливого значення це положення набуває стосовно патріотичного виховання майбутнього вчителя, який має здійснювати патріотичне виховання учнів. Реалізація цієї педагогічної умови відбувалася з максимальним використанням потенціалу творчих здібностей та інтересів студентів.

У Додатку до листа Міністерства освіти і науки України від

27.11.2014 № 1/9-614 зазначено, що з метою формування патріотичної вихованості молодого покоління навчальні заклади повинні «доцільно добирати і поєднувати різноманітні методи і форми патріотичного виховання, уникати формалізму й одноманітності, насичувати їх патріотичними емоціями та переживаннями, активно використовувати приклади мужності й звитяги захисників України як з історичного минулого, так і нинішніх воїнів-героїв, які боронять нашу державу від російської агресії» [79].

Ефективність формування патріотичної вихованості майбутніх учителів у загальноосвітньому середовищі значною мірою залежить від спрямування виховного процесу, від методів і форм його організації. Пріоритетна роль у патріотичному вихованні належить активним методам, які базуються на демократичній взаємодії, напружені на самостійне відшукування істини і сприяють формуванню самокритичності, творчості та ініціативи. Такими методами є: ситуаційно-рольові та імітаційні ігри, соціально-проектна діяльність, інтелектуальні аукціони, соціально-психологічні тренінги, мозкові атаки, проблемні соціальні та політичні ситуації, ситуації успіху, аналіз конфліктів і стилів поведінки, використання засобів комунікації, демократичний діалог, метод трибун, колективні творчі справи, використання інформаційних технологій. Також значну роль у патріотичному вихованні відіграють і традиційні методи, а саме: лекції, семінари, бесіди, диспути, робота з книгами та періодикою тощо. Наприклад, можна зі студентами провести бесіди на тему: «Моя рідна Україна», «Державна символіка України», «Патріотизм – актуальність сьогодення», «Мое ставлення до подій на Сході» та ін.

Як доведено результатами експериментального дослідження, проста трансляція знань або обробка окремих інтелектуальних умінь не лише не вичерпують можливого спектру методів патріотичного виховання, але й не повинні переважати. Найбільш адекватними з точки зору становлення патріотичних компетентностей і, відповідно, патріотичної вихованості, є

інноваційні методи, за допомогою яких відбувається взаємодія та співпраця всіх учасників освітньо-виховного процесу під час вирішення практичних і начальних задач. Саме активні й інноваційні методи створюють необхідні умови як для встановлення та вдосконалення патріотичної компетентності через залучення всіх учасників навчального процесу в усвідомлене проживання й переживання індивідуальної та колективної діяльності, так і для усвідомлення й прийняття ними патріотичних цінностей, для накопичення досвіду патріотичної діяльності.

Термін «інновація» у перекладі з латинської мови означає не «нове», а «в нове», що означає входження нового в деяку сферу, вживання у ній і породження змін у цій сфері. Відповідно, можна вважати, що під інновацією слід розуміти не предмет, а по-перше – процес «вживлення», впровадження, реалізації, по-друге – це діяльність із використання новацій у певній соціальній практиці.

Інноваційні процеси нині проникають в усі сфери освітньо-виховного простору. Не є виключенням і патріотичне виховання студентської молоді, ефективний результат якого переважно залежить від правильного підходу до нього. Тому «інноваціям» у системі патріотичного виховання приділяється велика увага.

На формувальному етапі нашого дослідження ми також користувалися інноваційними методами, а саме: ігрові технології (рольові, ситуаційні ігри); діалогові технології (дискусії, конференції); мозковий штурм; кейс-технології; засідання експертної групи (дебати, симпозіум); рефлексивні технології (есе). Розглянемо кожен із цих методів окремо.

Особливість використання на формувальному етапі ігрових технологій (рольові та ситуаційні ігри).

Використання ігрових технологій у навчально-виховному процесі розглядається багатьма дослідниками, оскільки вони впливають на

розвиток пізнавальної та творчої активності студентів, їхньої емоційно-вольової сфери, самореалізації.

Метод ігрових технологій є одним із ефективних засобів формування патріотичної вихованості, професійних мотивів, інтересів, потреб майбутніх учителів, а також засобом впливу на інтелектуальну й емоційну сферу студентів. До прикладу декілька ігор.

Рольова гра «Мозаїка» [119, 109-111] була побудована у нашому дослідженні на використанні технологій навчання у співпраці, орієнтована на діяльнісне засвоєння теоретичного матеріалу (поняття «патріот», «громадянин» та ін.). Зміст педагогічної діяльності при організації гри полягає в тому, щоб придумати мотивацію до даного виду роботи, забезпечити сприятливу атмосферу для колективної діяльності і підготувати навчальний матеріал (розбити його на частини, скласти питання для самоконтролю, продумати форму підсумкового контролю).

Спостереження довело, що в даній грі розвиваються цінні громадянські якості особистості – відповідальність, самостійність, ініціативність, комунікабельність, а також соціально значущі вміння й навички: працювати з інформацією, аргументувати свою точку зору, виступати перед слухачами, працювати в команді та ін.

Ми намагалися довести, що технологічну основу гри складають спільні дії всіх учасників навчально-виховного процесу, спрямовані на засвоєння інформації. Всі учасники поділялися на певну кількість груп (як правило, не більше 5) з однаковою кількістю учасників. Кожній групі пропонувався однаковий матеріал для вивчення, розбитий на фрагменти (їх кількість збігається з кількістю учасників у групі). Далі протягом 10 хвилин кожен учасник проводить індивідуальну роботу із запропонованою частиною матеріалу. Потім формувалися «експертні ради» з тих, хто працював з однаковими уривками, для уточнення змісту чи обговорення способів викладання вивченого матеріалу для решти учасників (5 – 7 хвилин). Після чого кожен повертався в групу (бажано не в свою), де

розповідав свою частину матеріалу в порядку його логічного слідування. Робота продовжувалася ще 20 – 25 хвилин. Завершувалися заняття рефлексією: визначається, чиє представлення матеріалу виявилось найбільш вдалим (доступним, яскравим, зрозумілим), з якими труднощами зіткнулися студенти при вивченні матеріалу.

Інтерактивна гра «Пожежник» [119, 50–53] використовувалась з метою збагачення мотиваційної сфери особистості майбутнього вчителя і включала в себе роботу з авторським текстом, який описує певну соціальну ситуацію. Ми переконалися, що безумовною перевагою гри є можливість її використання навіть на уроках літератури, іноземної мови при роботі з художніми текстами, що досить скорочує затрати часу, який спеціально відводиться на громадянсько-патріотичне виховання студентів. Діяльність студента в рамках даної гри припускає вибір соціальної ролі, з позиції якої буде відбуватися аналіз соціальної ситуації, самовизначення по відношенню до досвіду, що вивчається. Дана гра потребує від студента вміння продемонструвати свою позицію відносно аналізованої ситуації, впевнено аргументувати свою точку зору, але не вказувати прямо на ту роль, з позиції якої студент розглядає чужий досвід.

Ми намагалися у грі «Пожежник» створити умови, за яких активну позицію займали усі учасники гри, оскільки завданням слухачів є вгадування ролі. Цінність гри полягала в тому, що студенти активно залучали для аналізу твору (чи соціальної ситуації) власний досвід, а також інформацію, відому їм із різних галузей наукових знань (історії, культурології, основ права, психології, економіки і т. ін.). Це створювало умови для встановлення міжпредметних зв'язків і систематизації уявлень про сутність соціальної законослухняної поведінки в суспільстві. В ході гри учасникам пропонувалося висловитися про «побачене» у творі з позиції певної ролі (інспектора відділку освіти, вчителя-предметника, соціального педагога, психолога, учня, батьків, прибиральниці, кухаря, завгоспа, директора, заст. директора з виховної роботи, міністра освіти,

журналіста і т. ін.). Не дозволялося використовувати фрази: «Очима директора я побачив...», «Як інспектору відділу освіти, мені здалося...» і т. ін. Головна мета – не розкрити свою роль. У довільному порядку висловлювалися всі бажаючі. На виступ відводилося 3 – 5 хвилин. Після кожного виступу слухачі письмово фіксували роль ведучого і аргументували свою точку зору. По закінченні колективно визначалася роль кожного, хто виступав. Рефлексія результатів і самого процесу гри здійснювалася через обговорення питань: Чи вдалося вам «вжитися» у свою роль? Чому слухачам (не) вдалося вас упізнати? Що б ви змінили, якби прийшлося повторити гру? Більше позитивного чи негативного ви побачили у досвіді, який вивчали?

Гра «Бажано. Обов'язково. Не можна» [119, 55]. Дана гра дозволяє студентам проводити рефлексію індивідуального досвіду в громадянсько-правовій сфері, активізує процес усвідомлення власних прав, свобод і обов'язків як громадянина, працівника, сім'янина, споживача; розвиває критичне мислення, здібності до моделювання власної діяльності в певній ситуації, тим самим формуючи громадянські компетенції – потенціальні вміння, які можна використати в новій ситуації. Під час гри студентам пропонується дати розгорнуту відповідь на тему «В нашому університеті бажано:...», «В нашому університеті обов'язково:...», «В нашому університеті не можна:...» (замість поняття «університет» можна використовувати «країна», «держава», «регіон» тощо).

Одним із ефективних способів формування патріотичної вихованості використовувалася ділова гра. Доведено, що ділові ігри сприяють підвищенню мотивації до діяльності, розвитку самостійності й активності, комунікативного потенціалу, стимулюють формування конкретних практичних умінь і компетенцій. Моделюючи реальну діяльність, ділові ігри сприяють формуванню та збагаченню особистого потенціалу (сукупність теоретичних знань в громадянсько-патріотичній сфері, громадянсько-патріотичних якостей особистості, способів поведінки та діяльності), які

студенти зможуть реалізувати в майбутній практичній діяльності.

Ділова гра «Університет як держава». У нашому дослідженні вона сприяє усвідомленню студентами сутності понять права держава, права, обов'язки, соціальна поведінка. Ролі між учасниками розподіляються за бажанням: ректор університету, його заступники, викладачі та студенти (по 6 чоловік), батьки (3 – 4 чоловіка), техперсонал (можна вибрати роль прибиральниці, коменданта, завгоспа і т. ін.). Окрім того, визначається група спостерігачів-експертів (не більше 3 чоловік), котрі слідкують за процесом розвитку відносин у грі. Описання ролей дається в письмовій формі самими студентами. Вони повинні визначити свою позицію до майбутніх змін (прихильник, противник, байдужий спостерігач, ініціатор-активіст і т. ін.) та спосіб її заявлення (розмова в коридорі, по телефону, нарада педагогів, збори групи). При цьому визначаються наступні правила гри. В університеті оголошена підготовка до загальних зборів із участю студентів, педагогів, адміністрації, батьків, техперсоналу, присвячених створенню у навчальному закладі власної держави. Порядок денний зборів може включати такі питання: 1) оголосити університет «суверенною» державою, 2) вибрати символи, 3) визначити керівні органи, 4) розробити й затвердити статут університету, 5) визначити основні напрямки роботи. Серед педагогів і студентів визначилися ентузіасти, котрі активно пропагують проект, і противники, які вживають кроки до його заборони. В ході підготовки йде боротьба ідей: чи необхідно займатися реалізацією даного проекту. Стратегією гри виступає необхідність встановити сприятливий мікроклімат для введення у навчальному закладі відносин між учасниками навчально-виховного процесу, які б мали правову основу. Прийомом, актуалізуючим дослідницьку діяльність студентів, є створення групових та індивідуальних проектів із громадянської освіти.

У результаті, був зроблений висновок про те, що на заняттях із різних дисциплін можна проводити також рольові ігри, в яких студенти виступатимуть у ролі викладачів (учителів).

Ефективними у процесі роботи виявилися діалогові технології.

Прикладом реалізації даних технологій може бути практичне заняття на 3 курсі інституту філології й журналістики в межах курсу за вибором «Основи педагогічної майстерності». Аналіз діалогу показав, що особистісні якості студента набагато краще розкриваються, коли він знаходиться у невимушеній, демократичній обстановці, може висловити свою точку зору. В той же час враховуємо виховний аспект, який зреалізовувався на занятті: формування патріотичних знань і почуттів, допомога викладача студентам в усвідомленні інтересів, потреб суспільства й особистих інтересів, формування уявлень про єдність суспільного й особистого.

Пропонувалося на заняттях з української літератури проводити бесіду ***«Фольклор як духовна школа національного світорозуміння»*** за планом: 1.Український фольклор як потужний засіб пробудження і формування у студентів історичної пам'яті, національної свідомості і самосвідомості, гідності і честі. 2.Фольклор як духовна школа національного світосприймання і світорозуміння. 3. Фольклор як високе національне мистецтво виховання любові до рідної землі, Батьківщини.

Прикладом дискусії може бути «Патріотизм і сімейні традиції». Під час цієї дискусії студенти показали себе як самостійно мислячі особистості, здатні цікаво міркувати, продуктивно будувати діалог, узгоджувати позиції, розуміти себе й партнера у спілкуванні.

Ще одним видом діалогових техногій використовувалася конференція. Пропонуємо провести серед студентів старших курсів конференцію на теми Україна – європейська держава «ОУН та УПА в роки Другої світової війни», «Героїзм українців у творчості українських письменників».

З метою урізноманітнення виховної роботи, була використана конференція *«Україна – європейська держава»*. Захід на цю тему проводився у формі усного журналу. Педагог має виконувати функції

наукового керівника, організатора і рецензента матеріалів, з якими виступатимуть студенти. Вони готують окремі «сторінки», «рубрики» журналу з таких питань теми: 1. Національна самосвідомість українців: історичний екскурс. 2. Культура міжетнічного спілкування. 3. Національна ідея українського державотворення.

Конференція «ОУН та УПА в роки Другої світової війни»

На конференцію варто запросити ветеранів Другої світової війни. Студенти заздалегідь готують доповіді. Теми доповідей конференції: 1. 1939– 1941 рр. Проблема розколу. 2. Акт відновлення незалежності Української держави 30 червня 1941 р. і початок боротьби з німецькою окупацією. 3. Створення УПА і її дії.

Конференція на тему «Героїзм українців у творчості українських письменників».

План конференції: виголошення доповідей, обговорення, виступи запрошених, «круглий стіл».

Педагог звертає увагу студентів на художні засоби, якими народ висловлює тугу за Батьківщиною, утверджує героїзм у боротьбі з ворогами рідної землі. Звитяжні традиції нескореності ворогам, сила духу та сила волі до перемоги – пріоритетні для українського народу.

Разом із учасниками робочої групи розподілялися ролі між усіма присутніми студентами (по кілька студентів з кожної групи). При цьому ми враховуємо відповідальність п'ятикурсників, а також ініціативність, особисту зацікавленість. Учасники робочої групи на чолі із викладачем продумують сценарій, теми для виступів. Теми виступів повинні відобразити низку напрямків у творчості поетів і письменників, про яких піде мова, а також простимулювати рефлексійний та діяльнісний компоненти самосвідомості.

З метою вирішення третьої умови, використовувалися методи, які моделюють ситуацію, що спонукає до самостійного дослідження, акцентуючи увагу студентів на тих думках і почуттях, які формують

патріотизм. Зокрема:

1. «Акваріум». Група студентів поділялася на 2-4 підгрупи. Одна група розміщувалася в центрі, утворивши внутрішнє коло. Учасники групи починали обговорювати запропоновану викладачем проблему. Усі інші студенти мовчки спостерігали за обговоренням. Групі, що працює «в акваріумі», потрібно було: озвучити ситуацію; обговорити її, використовуючи метод дискусії; дійти спільного рішення.

На роботу давалося 3-5 хв. Після обговорення, група займала місце у зовнішньому колі, а викладач ставив запитання: – Чи погоджуєтесь ви з думкою групи? Чи була ця думка достатньо аргументована, доведена? Який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

Після цього місце в «Акваріумі» займала інша група і обговорювала наступну ситуацію (проблему). Всі групи по черзі мали побувати в «акваріумі» [Електронний ресурс. Режим доступу : http://pidruchniki.com/18740414/pedagogika/metod_kolo_idey].

2. «За – проти» – це метод, що використовувався для демонстрації різноманітних поглядів на проблему, що вивчається. Розглядаючи протилежні позиції з дискусійної проблеми, студенти знайомляться з альтернативними поглядами, на практиці вчаться захищати свою власну позицію, вислуховують інших.

3. «Займи позицію» – метод, котрий допомагає проводити дискусію зі спірної, суперечливої теми. Він дає можливість висловитися кожному студентові, продемонструвати різні погляди та думки з обраної теми, обґрунтувати свою позицію або перейти на іншу позицію в будь-який час, якщо вас переконали, та назвати більш переконливі аргументи.

Порядок проведення передбачав такі етапи:

1. Викладач називає тему та пропонує студентам висловити свою думку з досліджуваної теми.

2. Найбільш чітко виражені позиції (думки) записують на 2-5 плакатах.

3. Студентові потрібно стати в певну групу біля того плакату, на якому записана позиція, що збігається з його точкою зору.

4. Студенти готуються до обґрунтування своєї позиції.

5. Якщо після обговорення дискусійного питання студент змінив свою точку зору, він може перейти в іншу групу й пояснити причину свого переходу, а також назвати найбільш переконливу ідею або аргумент протилежної сторони (іншої групи).

4. Метод евристичних, або «ключових» питань, ми вважали різновидом групової роботи, де студентам пропонували розглянути будь-яке запитання з різних точок зору. При цьому необхідно систематизувати найбільш значимі питання, які виникають при вивченні події або явища.

5. «Обери позицію». Був визначений також порядок проведення: пропонувалося проблемне питання, дві протилежні думки щодо його розв'язання і три позиції: «так» (за першу думку), «ні» (за другу думку), «не знаю, не визначив власної позиції». Студенти групи обирали певну позицію, формували три групи, обговорювали правильність своєї думки. Хтось зі студентів від кожної групи аргументував свою позицію, після чого відбувалося колективне обговорення та розв'язання проблеми.

6. Метод «Прес» був спрямований на розвиток вміння обирати, формулювати та аргументувати свою думку з певного дискусійного питання у стислій формі, виразно, лаконічно. Метод «Прес» складається з чотирьох етапів:

- висловлювання своєї точки зору («Я вважаю, що...»);
- обґрунтування своєї думки («Зважаючи на те, що...»);
- аргументи для підтвердження своєї точки зору («...наприклад...»);
- узагальнення, висновки («Отже...»).

7. Кейс-стаді (Case-studi) або метод конкретних ситуацій (від англ. *Case* – випадок, ситуація) – метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, заснований на навчанні шляхом розв'язання конкретних задач – ситуацій (розв'язання кейсів). Цей метод є розробкою Гарвардського

університету. Безпосередньою метою цього методу було сумісними зусиллями групи студентів проаналізувати ситуацію – case, яка виникла в конкретному питанні, і виробити практичне рішення; закінчення процесу – оцінювання запропонованих алгоритмів і вибір найкращого в контексті поставленої проблеми.

В якості ілюстрації реалізації методу кейс-стаді запропонувалося наступне. Студентам пропонується кейс, фіксує ситуацію, коли класний керівник проводить «Годину спілкування» в 10-му класі, яка присвячена проблемам патріотизму. Вчитель на уроці наводить приклад інформації, висвітленої на українському та російському телебаченні (наприклад, про події на Сході). Питання «Як ви оцінюєте правдивість інформації?» Серед старшокласників розгорілася дискусія, в якій вони зайняли позицію, що не відповідає негативній оцінці телебачення Росії.

8. Метод мозкового штурму. Це найбільш відомий і широко використовуваний метод вироблення нових ідей і творчого розв'язання проблем. Він являє собою неструктурований процес генерування можливих ідей із поставленої проблеми, яка спонтанно пропонується студентам. Підготовка до «мозкового штурму» починається з формулювання проблеми, яка не повинна бути занадто загальною (це може призвести до розкиду ідей, і щось конкретне отримати буде складно), занадто вузькою (оскільки це буде стримувати ініціативу учасників). Потім необхідно підібрати учасників «атаки», їх повинно бути 6 – 10 осіб. Будь-які висловлювання чи ідеї в ході «атаки» – навіть безглузді – слід записувати, щоб до них можна було повернутися ще раз, а учасників обговорення попередити, що критикувати один одного чи висловлювати якісь негативні оцінки забороняється.

Усі записані ідеї розглядалися групою експертів. Після «затвердження» рішення «генератори ідей» поділяються на «противників» і «прибічників» з метою виявлення слабких місць і виправлення їх.

Мозковий штурм доцільний і при переході від механічного запам'ятовування до змістового. Найефективніший він під час практичних занять і групових консультацій на етапі пізнання об'єкта, що вивчається, або на етапі формування нових понять про об'єкт вивчення.

9. Засідання експертної групи. Дана форма припускала роботу в одній аудиторії кількох груп експертів із завчасно призначеним головою. Проблема обговорюється в групі, а потім члени експертних груп коротко виступають перед аудиторією. Прикладом для засідання експертної групи може бути наступна: «Аналіз відповідей студентів на питання анкети «Патріотизм у розумінні сучасної молоді» (Дод.А).

У такій формі роботи як *симпозіум*, учасники виступають із завчасно підготовленими повідомленнями, які відображають їхню точку зору з даної проблеми, і відповідають на питання аудиторії. Приклади тематики повідомлень: «Реалізація технологій патріотичного виховання школярів у позаурочній діяльності», «Робота музею Великої Вітчизняної війни» та ін.

Форма *дебатів* припускає обговорення заявленої проблеми, із регламентованим часом виступаючого, із наявністю опонентів, при цьому питання й коментарі від кожної групи чергуються. Прикладом може бути тема «Що важливіше для патріота: любов до України чи гордість за її звершення?»

До засобів виховання патріотичної активності майбутнього вчителя в педагогічному університеті були віднесені:

- виховний потенціал навчального процесу;
- традиції вузу, факультету, групи;
- науково-дослідна діяльність студентів;
- педагогічна практика;
- студентське самоврядування;
- культурно-масова і творча діяльність студентів;
- спортивно-оздоровча робота.

У системі виховання студентів ВДПУ гармонійно поєднуються масові (лекції, свята, фестивалі, зустрічі, презентації, змагання і т. ін.); групові (усні журнали, виставки, бесіди, круглі столи, майстер-класи, творчі об'єднання, збірні команди) і індивідуальні (педагогічна практика, індивідуальні бесіди, конкурси, конференції і т. ін.) форми виховної дії направлені на створення умов для самореалізації студентів у різних видах діяльності при індивідуальному підході до кожного.

Учасники виховної діяльності використовують широкий спектр методів: безпосередня і опосередкована вербальна дія (навчальні заняття, диспути, дискусії, круглі столи, бесіди, зустрічі), дія засобів масової інформації, творів науки, літератури і мистецтва (Газета «Педагог», інформаційні стенди, стінгазети, бібліотека), форми безпосередньої виховної дії в процесі спілкування вихователя і виховуваного (індивідуальні бесіди); безпосередня емпірично-наочна інформаційна дія вихователя на свідомість і поведінку студента, форми стосунків, способи спілкування і діяльності, особистий приклад; опосередкована дія через вимоги, норми, умови, які виходять з організованої певним чином діяльності, ситуацій, обставин або з волі вихователя. Вибір форм і методів виховання диктується конкретними цілями і завданнями виховання.

Включення майбутніх вчителів до практичної діяльності на ранніх етапах їх професійної підготовки робить позитивний вплив для розвитку організаторських, комунікативних здібностей і громадянської активності. Значна частина студентів, включених у різні види соціальних практик, і тих, що пройшли суспільно-педагогічну практику, продемонструвала тенденцію в розвитку громадянських якостей особистості.

Для формування у майбутнього вчителя громадянської активності, етичної самосвідомості, стійкої системи цінностей необхідне, на нашу думку, включення студентів педагогічного університету в різні види соціальної і педагогічної практик, міра складності яких зростає з кожним роком навчання. На 1 курсі – участь у діяльності педагогічного загону,

клубу естетичного виховання, спортивного клубу, волонтерського руху; на 2 курсі додається суспільно-педагогічна практика; на 3 курсі – практика в літніх оздоровчих таборах; на 4 курсі – педагогічна практика і робота вожатими в цілорічних оздоровчих таборах; на 5 курсі – педагогічна практика.

Результативність патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління дітей, підлітків, юнацтва, молоді. Чим доросліші вихованці, тим більші їхні можливості до критично-творчого мислення, самоактивності, творчості, самостійності, до усвідомлення власних світоглядних орієнтацій, які є основою життєвого вибору, громадянського самовизначення [24, 27].

Останні роки є особливими щодо організації та проведення виховної роботи серед студентів: студенти гинули на Майдані, багато молоді загинуло й поранено на Сході нашої держави; деякі студенти втратили батьків, тому освітньо-виховним закладам необхідно переглянути практику виховної роботи.

Робота з формування патріотичної вихованості майбутніх учителів повинна проводитися комплексно, в єдності всіх його компонентів. Вона має стати засобом відродження національної культури, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, людяність, почуття власної та національної гідності.

3.3. Методика проведення експериментального дослідження та результати формувального етапу експериментального дослідження

Для здійснення експериментального дослідження перевірки педагогічних умов із формування патріотичної вихованості майбутніх учителів ми визначили структуру та зміст нашого експерименту на основі аналізу літературних джерел і даних із практики патріотичного виховання [2, 12, 28, 48, 51, 58, 59, 72, 81, 82, 114, 131, 139, 154, 182, 201, 209, 225, 263].

Основні етапи підготовки і проведення формувального педагогічного експерименту в рамках дослідження мали певні особливості.

1. *Діагностичний етап* (аналіз протиріч) відрізняється комплексністю. Виявляються всі основні протиріччя існуючої практики освіти з патріотичного виховання студентів вищого навчального закладу у процесі вивчення навчальних дисциплін, ці протиріччя аналізуються з точки зору їх значущості для розвитку освітньої практики. Вони вивчаються з точки зору їх значення для розвитку поглядів на процес патріотичного виховання.

В ході дослідження, аналізуючи сучасне патріотичне виховання студентів у вищому навчальному закладі, виявлені такі протиріччя: а) в організаційному плані: між необхідністю формування патріотичних якостей студентів у процесі викладання навчальних дисциплін гуманітарного та соціально-педагогічного циклів і відсутністю можливостей у змістовому плані; між вимогами до сучасної підготовки фахівців, до формування у них необхідних патріотичних якостей і реальними можливостями вищого навчального закладу із реалізації даних вимог; між необхідністю комплексно-системного підходу до патріотичного виховання у процесі викладання навчальних дисциплін і дезінтеграційними процесами у виховній роботі вищого навчального закладу; між декларованим різноманіттям концепцій, програм із патріотичного виховання молоді і реально вжитими заходами з їх реалізації; б) в методичному плані: протиріччя між можливостями змісту кожної гуманітарної дисципліни, орієнтованої на формування патріотичних якостей у студентів і методикою реалізації даного змісту; між цілями патріотичного виховання студентів у процесі вивчення кожної дисципліни і конкретними шляхами із реалізації цих цілей і досягненню бажаного результату; між важливістю, необхідністю формування високих патріотичних якостей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного і соціально-педагогічного циклів і готовністю

професорсько-викладацького складу й адміністрації вищого навчального закладу вирішувати ці завдання; між необхідністю об'єднання зусиль адміністрації, професорсько-викладацького складу для патріотичного виховання студентів і дискретним, неузгодженим характером роботи; між закоренілими традиційними підходами і необхідністю впровадження інноваційних виховних методик, котрі значно підвищують ефективність патріотичного виховання студентської молоді в процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Крім того, у дослідженні були проаналізовані протиріччя суб'єктивного плану: а) характерні для діяльності педагогів: між важливими завданнями патріотичного виховання і мотивацією, усвідомленістю цих завдань із боку педагогів; між складністю процесу патріотичного виховання і методичною підготовленістю до вирішення цих складних завдань; б) характерні для навчально-виховної діяльності студентів: між вимогами до них у плані формування якостей громадянина, патріота й усвідомленістю цих вимог; між необхідністю самовдосконалення та саморозвитку патріотичних якостей й усвідомленістю цих вимог; між вимогами до професійного рівня підготовленості студента, його світогляду, впевненістю й особистою позицією, ставленням студентських груп до процесу навчання і виховання.

2. *Прогностичний етап* є етапом проектування патріотичного виховання студентів вищого навчального закладу і включає в себе: а) управління переведення протиріччя патріотичного виховання в проблему, уточнення проблематики експериментальної роботи; б) формулювання завдань проектування; в) організацію управління проектуванням; г) оформлення експериментального проекту у вигляді формульованого експерименту.

3. *Експериментальний етап* роботи включає в себе: а) виділення з проекту тематики експериментування; б) організацію та обладнання локальних експериментальних майданчиків; в) розробку методики

експерименту й вивчення результатів; г) організацію управління експериментом; д) вивчення результатів; е) підготовку рекомендацій із реалізації та впровадження цільової програми патріотичного виховання.

Для підвищення ефективності громадянсько-патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету була розроблена експериментальна авторська програма, котра створювалась із урахуванням особливостей протікання виховного процесу в педагогічному вищому навчальному закладі взагалі, а в експериментальних групах інституту філології й журналістики та інституту історії, етнології і права на основі наявного досвіду, накопиченого освітніми установами Вінниці та області і комплексу інноваційних методик із формування у студентів високої громадянської та патріотичної свідомості.

Метою експериментальної роботи стало формування у студентів експериментальних груп педагогічного університету громадянської позиції і громадянської відповідальності, цінностей громадянина і патріота, розвитку почуття обов'язку перед Батьківщиною, готовності до її захисту, готовності до громадянсько-патріотичної самореалізації, готовності до здійснення патріотичного виховання учнів. У результаті необхідно було сформувати громадянсько-патріотичну самосвідомість студента, котра визначає його вчинки та соціальну активність діяльності, направленої на укріплення громадянських ідеалів і моральних цінностей.

Завдання щодо патріотичного виховання у експериментальних групах вирішувались відповідно до університетської навчальної програми з усіх дисциплін гуманітарного та соціально-педагогічного циклів, в усіх видах навчально-пізнавальної та дозвільної діяльності, і в масштабах інститутів, факультетів, кафедр та інших підрозділів університету. Вказані завдання в експериментальних групах вирішувалися в межах традиційних і додатково із використанням інноваційних та особистісно-орієнтованих технологій навчання. В організації та проведенні роботи зі студентами з

патріотичного виховання на рівні всього університету, як правило, використовувалися різні форми навчально-пізнавальної діяльності студентів, в якій безумовно проявлялися різні аспекти становлення їхньої особистості як громадянина і патріота. У процесі експериментальної роботи було виділено три групи форм і навчально-пізнавальної діяльності з установкою на більш цілеспрямоване патріотичне виховання студентів експериментальних груп.

Першу групу склали методи і форми навчально-виховного процесу, які сприяли формуванню в особистості студента свідомості й самосвідомості громадянина та патріота, допомагали їм усвідомлювати життєві цінності, оволодівати правовими знаннями, розвивати у студентів позицію громадянина і патріота. Дану групу склали обов'язкові форми і методи навчальної діяльності: лекції, семінари, практичні заняття, спецкурси, факультативи, а також вечори питань і відповідей, круглі столи, прес-конференції, зустрічі з учасниками АТО.

Під час вивчення педагогічних дисциплін особлива увага приділялася співвідношенню лекційних і практичних, семінарських занять. Відмовившись від традиційного переважання лекцій, ми більшу частину навчального часу приділяли семінарським і практичним заняттям, причому лекційні заняття відбувалися на основі проблемного викладання матеріалу, частина часу відводилася на виступи самих студентів із повідомленнями з теми лекції. Семінарські заняття проводилися в різних формах (власне семінар, педагогічне лото, педагогічний волейбол, прес-конференція, круглий стіл, спортклуб і т. ін.). Невід'ємним елементом семінарських занять було розв'язання педагогічних завдань, аналіз і постановка педагогічних ситуацій за вибором викладача і підготовлених самими студентами. Практичні заняття проводилися як в університеті так і в базових школах. В університеті студенти аналізували навчально-методичну літературу, програвали мікро-ситуації, пов'язані з навчанням і вихованням студентів з урахуванням специфіки факультетів. Аналіз даних

щодо вивчення мотивів діяльності студентів у процесі підготовки вказує на рух у групах пізнавальних і соціальних мотивів. Студенти старших курсів краще усвідомлюють значимість даної підготовки для успішної педагогічної діяльності в майбутньому, для виконання патріотичного обов'язку в процесі трудової діяльності. Необхідність комплексної організації діяльності студентів у процесі педагогічної підготовки відзначається дослідниками як необхідна умова її підготовки. Це зумовлює взаємопов'язане вивчення педагогічної теорії та шкільної практики на всіх етапах підготовки. Поділяючи таку точку зору, ми вважаємо необхідною умовою ефективності підготовки майбутніх учителів до патріотичного виховання учнів поєднання навчально-пізнавальної, навчально-практичної і самостійної практичної діяльності студентів. Поєднання даних видів діяльності в процесі підготовки майбутніх учителів до патріотичного виховання учнів зумовлює синтез пізнавальної і практичної діяльності студентів, взаємозв'язок теоретичних знань і практичних умінь. Дане положення впливає з інтегративно-діяльнісного підходу і реалізується в сукупності заходів із організації діяльності студентів. Засвоєння педагогічної теорії відбувається в процесі навчальних занять (лекції, семінари) під керівництвом викладача і самостійної роботи студентів (підготовка до виступів на лекціях, написання рефератів, курсових і дипломних робіт). Важливим при цьому є забезпечення майбутніх учителів цілісною системою знань, необхідних для розглядуваного напрямку виховної роботи, що досягається певною послідовністю вивчення матеріалу. На початковому етапі підготовки відбувається формування першочергових уявлень про педагогічну професію, професійну діяльність учителя, ролі педагогічної теорії в шкільній практиці. На другому етапі відбувається формування предметної системи знань, засвоєння основних педагогічних теорій, понять, закономірностей і принципів цілісного педагогічного процесу, змісту і методів навчання й виховання студентів. На цьому етапі студенти отримують знання про

патріотичне виховання, його особливості і ролі в загальній системі навчально-виховної роботи в школі. На заключному етапі підготовки у майбутніх учителів формується комплексна система знань на основі міжпредметних зв'язків із дисциплінами психолого-педагогічного, загальнокультурного і спеціального циклів, поглиблююся знання про специфіку патріотичного виховання, його зміст, форми, методи і засоби, засвоюються поняття, значущі для даного напрямку виховної роботи.

Очевидно, що великі можливості формування у студентів патріотичності закладені у загальногуманітарних та соціально-педагогічних навчальних курсах: «Історія України», «Філософія», «Культурологія», «Правознавство», «Психологія», «Педагогіка», «Українська мова», «Українська література» та ін. Як показала практика, особливого значення при цьому мають навчальні дисципліни «Психологія» і «Педагогіка». Вони дозволяють студентам звернутися до історії педагогічного та психологічного досвіду українського та інших народів, виявити позачасові традиції у філософії патріотизму.

Відповідно до виокремлених основних патріотичних якостей, необхідних для студентів вищого навчального закладу, було розроблено систему ознак, котрі дозволяють проводити їхнє дослідження в ході формувального експерименту. До основних патріотичних якостей студентів необхідно віднести: патріотичну свідомість (показники – рівень уявлень про поняття «патріотизм», «патріотичний обов'язок і відповідальність», «патріотична поведінка»), вірність Україні, Конституції (показники – знання Конституційних положень, основних законів держави; рівень готовності дотримання конституційних вимог); гордість за належність до України (показники – оцінка місця і ролі України в історії світових цивілізацій, в сучасному світі; прагнення до творчої праці як у державній, так і недержавній сфері); активна громадянська позиція (показники – ставлення до політичних подій у світі і до подій внутрішньополітичного життя (особливо, оцінки тероризму, сепаратизму),

ставлення до подій у Криму і на Сході нашої держави); прояв інтересу до історичного минулого України (показники – знання важливих подій, дат української історії – особливості їх загальнонаукової особистісної оцінки); формування негативного ставлення до антисоціальних проявів у сучасному суспільстві (показники – особистісні оцінки наркоманії, алкоголізму, куріння, ставлення до криміналізації суспільного життя); впевненість у необхідності захисту національної безпеки України (показники – впевненість у соціальній необхідності проходження військової служби, усвідомлена громадянська відповідальність із виконання обов’язку щодо захисту України, готовність до виконання громадянського обов’язку щодо подолань наслідків екологічних катастроф, дій у надзвичайних ситуаціях); готовність до участі у патріотичному вихованні учнів.

Реалізована в дослідно-експериментальній роботі програма дозволила значно змінити на краще рівень патріотичної вихованості студентів. Результати розподілу студентів за рівнями розвитку патріотичної вихованості за кожним критерієм окремо, а також за всіма трьома критеріями показано в таблицях 3.1 – 3.3.

Таблиця 3.1.

Узагальнені результати ціннісно-патріотичного світогляду студентів після формувального експерименту

Групи	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	Патріотично-світоглядні знання	39	18,9	41	19,5	129	61,6
	Ціннісно-патріотична свідомість	51	24,6	76	36,4	82	39
	Володіння українською мовою, повага до неї	41	19,5	47	22,7	121	57,8
	Загальний показник	44	21	55	26,2	110	52,8
ЕГ	Патріотично-світоглядні знання	80	39,4	59	28,9	64	31,7
	Ціннісно-патріотична	86	42,6	75	36,7	42	20,7

	свідомість						
	Володіння українською мовою, повага до неї	66	32,5	95	46,6	42	20,9
	Загальний показник	78	38,2	78	38,2	47	23,6

Із таблиці 3.5. одержимо

$$\bar{x}_{КГ} = 1,64, \quad \bar{x}_{ЕГ} = 2,13.$$

Бачимо, що в експериментальній групі середній рівень сформованості показників ціннісно-патріотичного світогляду є значно вищим, ніж у студентів контрольної групи.

Таблиця 3.2.

Узагальнені результати патріотично-спрямованої активності студентів після формувального експерименту

Групи	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	Мотивація патріотизму	63	30	71	34	39	36
	Активна суб'єктно-патріотична позиція	75	36	84	40,4	50	23,6
	Толерантне ставлення до представників різних культур	36	17	53	25,5	120	57,5
	Загальний показник	57	27,2	70	33,3	82	39
ЕГ	Мотивація патріотизму	97	47,7	90	44,4	16	7,9
	Активна суб'єктно-патріотична позиція	108	53,3	81	40	14	6,7
	Толерантне ставлення до представників різних культур	90	44,4	104	51,1	9	4,5
	Загальний показник	99	48,9	90	44,4	14	6,7

Із таблиці 3.6. одержимо

$$\bar{x}_{КГ} = 1,89, \quad \bar{x}_{ЕГ} = 2,42.$$

Порівнюючи результати констатувального етапу та результати після формувального експерименту, бачимо, що у студентів ЕГ суттєво збільшився показник активної патріотичної позиції, особливо щодо політичних подій, які відбуваються нині в нашій країні.

Таблиця 3.3.

Результати обробки даних щодо рівня готовності студентів до патріотично-професійної діяльності після формувального експерименту

Групи	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	Здатність до патріотичної самореалізації	49	23,4	50	23,8	110	52,8
	Готовність до здійснення патріотичного виховання учнів	13	6,4	48	23	148	70,6
	Загальний показник	31	14,9	49	23,4	129	61,7
ЕГ	Здатність до патріотичної самореалізації	91	44,6	90	44,4	22	11
	Готовність до здійснення патріотичного виховання учнів	90	44,4	90	44,4	23	11,2
	Загальний показник	90	44,5	90	44,4	23	11,1

Спостереження за динамікою успішності студентів КГ та ЕГ показали, що під час формувального експерименту в останніх значно підвищилася пізнавальна активність, відповідальність у роботі. Зокрема, збільшився відсоток студентів, готових до патріотичної саморегуляції та здійснення патріотичного виховання підрастаючого покоління.

Наочно зобразимо ці результати у вигляді графіків

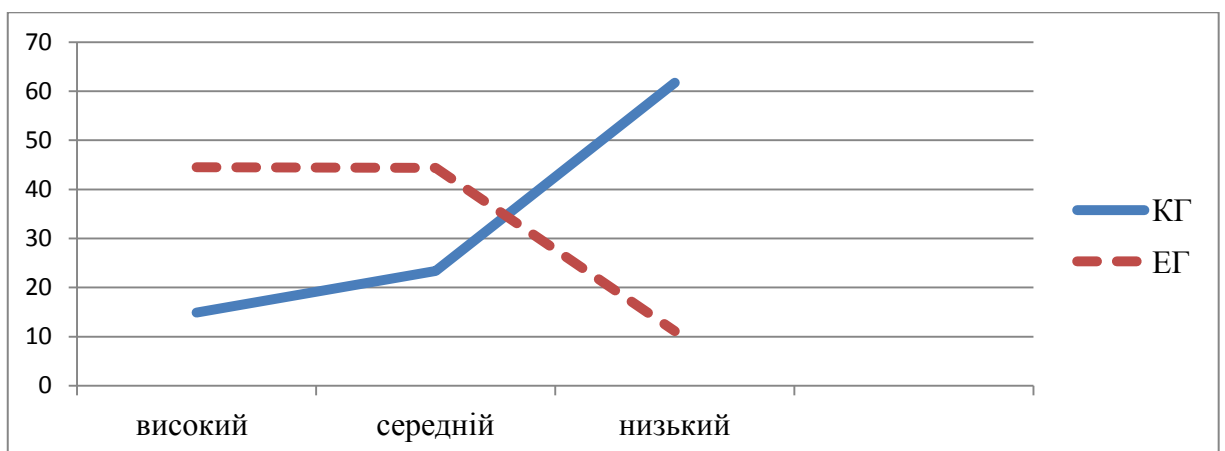

Рис. 3.2. Динаміка рівнів готовності студентів до патріотично-професійної діяльності

Проведене дослідження показало, що семінарські заняття з курсів «Педагогіка» і «Психологія» сприяють ціннісному осмисленню студентами педагогічного університету історії педагогічних і психологічних ідей, виділенню загального й часткового в уявленнях про норми, цілі та цінності, що лежать в основі виховних концепцій у вітчизняній та зарубіжній педагогіці і психології. У зв'язку з цим було розроблено і впроваджено у практику Вінницького державного педагогічного університету семінар «Проблеми формування самосвідомості громадянина і патріота в теорії і практиці». Студентам ставилися наступні цілі: виявити значення і мету громадянсько-патріотичного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці; визначити характер взаємовідносин держави і системи виховання молоді в Україні (у правовому та історично-педагогічному аспектах); розкрити протиріччя між продекларованими цілями і цінностями в державній політиці та дійсним станом справ у вихованні молоді в минулому і нині; здійснити оцінку емоційно-ціннісного ставлення педагогів минулого до Вітчизни; відібрати те цінне в досвіді, що збереглося і може бути використане в сучасному вихованні молоді.

Результати складання іспитів (середній якісний показник) студентами КГ та ЕГ із деяких дисциплін гуманітарного та соціально-педагогічного циклів підтвердили доцільність впровадженої нами методики.

Таблиця 3.4.

Дисципліна	Якісні показники складання іспитів (%)			
	КГ		ЕГ	
	$x_{КГ}$	$(x_{КГ} - \bar{x}_{КГ})^2$	$x_{ЕГ}$	$(x_{ЕГ} - \bar{x}_{ЕГ})^2$
Історія України	61	64	77	64
Філософія	65	16	79	36
Соціологія	68	1	83	144
Педагогіка	72	9	92	49
Психологія	78	81	95	100
Українська мова	75	36	88	9

Українська література	79	100	90	25
Культурологія	65	16	86	1
Правознавство	57	144	79	36
	$\bar{x}_{КГ}=69$	$\Sigma=467$	$\bar{x}_{ЕГ}=85$	$\Sigma=464$

Для оцінки результативності експериментальної методики використовуємо критерій Стюдента, спостережуване значення якого знаходимо за формулою:

$$t_{cn} = \frac{\bar{x}_{ЕГ} - \bar{x}_{КГ}}{\sqrt{\frac{(\sum(x_{КГ} - \bar{x}_{КГ})^2 + \sum(x_{ЕГ} - \bar{x}_{ЕГ})^2)(n_1 + n_2)}{(n_1 + n_2 - 2) \cdot n_1 \cdot n_2}}}$$

Для нашого випадку $n_1=n_2=9$, а тому $t_{cn} = \frac{85 - 69}{\sqrt{\frac{931 \cdot 18}{16 \cdot 9 \cdot 9}}} = 4,46$.

Критичне значення критерію $t_{кр}(k, \alpha) = 2,12$, де $k = n_1 + n_2 - 2 = 16$ і $\alpha = 0,05$. Так як $t_{кр} < t_{cn}$, то ми приймаємо гіпотезу про результативність запропонованої нами методики, тобто після формувального експерименту у студентів ЕГ значно покращилась патріотична вихованість.

Визначення рівня сформованості патріотичної вихованості майбутніх учителів дозволив підвищити ефективність підготовки, своєчасно коригувати його, враховуючи індивідуальні особливості студентів на різних етапах підготовки, що сприяло досягненню загальної мети підготовки. Реалізація умов, котрі сприяють формуванню патріотичної вихованості студентів, забезпечила ефективність функціонування системи підготовки, що знайшло відображення в підвищенні рівня патріотичності майбутніх учителів. Як показують дані, на початковому етапі підготовки студенти з низьким рівнем готовності в ЕГ та КГ склали 83,5% та 84,6%, відповідно. На заключному етапі підготовки в ЕГ студенти з низьким рівнем готовності склали 11,1%, а в КГ – 61,7%, студенти з високим рівнем готовності в ЕГ склали більшість – 44,5%, а в КГ – 14,9%. Ці дані

вимірювань свідчать про ефективність функціонування запропонованої нами системи і підтверджують правильність висунутої нами гіпотези.

Результати, наведені у попередніх таблицях свідчать, що за усіма трьома критеріями в ЕГ значно збільшився високий та середній рівень патріотичних якостей у студентів. За допомогою методів математичної статистики доведемо, що цей результат не є випадковим, а є результатом впровадженої нами методики. Для зручності обчислень дані вимірювань за трьома критеріями об'єднаємо в одну таблицю (табл. 3.5.)

Таблиця 3.5.

Узагальнені результати діагностики патріотичної вихованості студентів за всіма критеріями після формувального експерименту

Групи	Критерії	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	Ціннісно-патріотичний світогляд	44	21	55	26,2	110	52,8
	Патріотично-спрямована активність	57	27,7	70	33,3	82	39
	Патріотично-професійна діяльність	31	14,9	49	23,4	129	61,7
	Загальний показник	44	21,3	58	27,7	107	51
ЕГ	Ціннісно-патріотичний світогляд	78	38,2	78	38,2	47	23,6
	Патріотично-спрямована активність	99	48,9	90	44,4	14	6,7
	Патріотично-професійна діяльність	90	44,4	90	44,5	23	11,1
	Загальний показник	89	44,5	86	42,2	28	13,3

$$\bar{x}_{КГ} = 1,7, \quad \bar{x}_{ЕГ} = 2,3.$$

$$\text{Різниця } \Delta\bar{x} = \bar{x}_{ЕГ} - \bar{x}_{КГ} = 2,3 - 1,7 = 0,6.$$

Висуваємо нульову гіпотезу: «відмінність між КГ та ЕГ є випадковою». Використовуємо критерій однорідності χ^2 , емпіричне значення якого $\chi^2_{\text{емп}}$ рівне:

$$\chi_{\text{емт}}^2 = 209 \cdot 203 \left[\left(\frac{44}{209} - \frac{89}{203} \right)^2 \div 133 + \left(\frac{58}{209} - \frac{86}{203} \right)^2 \div 144 + \left(\frac{107}{209} - \frac{28}{203} \right)^2 \div 135 \right] = 63,6.$$

Критичне значення критерію $\chi_{\text{кр}}^2(2; 0,05) = 5,99$ знаходимо за таблицями [Воловик] для рівня значущості $\alpha = 0,05$ і ступенів свободи $k=L-1=3-1=2$. Так як $\chi_{\text{емт}}^2 > \chi_{\text{кр}}^2$, то нульову гіпотезу необхідно відхилити, а прийняти протилежну гіпотезу про те, що відмінність між КГ та ЕГ не є випадковою, а спричинена нашою методикою. Отже, достовірність відмінностей характеристик експериментальних і контрольних груп після завершення експерименту складає 95%.

Також на даному етапі дослідження для більш повного підтвердження значущості та ефективності запровадженої нами методики із формування патріотичної вихованості студентів педагогічного університету, ми порівняли експериментальну та контрольну групи до та після експерименту.

Таблиця 3.6.

Динаміка рівнів сформованості патріотичної вихованості студентів ЕГ до та після експерименту

Рівні	ЕГ		Динаміка	КГ		Динаміка
	До експер.	Після експер.		До експер.	Після експер.	
Високий	19,2	44,5	+25,3	19,4	21,3	+1,9
Середній	22,8	42,2	+19,4	25	27,7	+2,7
Низький	58	13,3	-44,7	55,6	51	-4,6

Із таблиці бачимо, що в експериментальній групі кількість респондентів із високим рівнем збільшилася на 25,3%, на 19,4% – з середнім рівнем; досить суттєво зменшилась кількість студентів із низьким рівнем сформованості патріотичної вихованості, на 44,7%.

В той же час у студентів контрольної групи також відбулися зміни, але вони не є досить значними. Так, лише на 1,9% збільшилася кількість респондентів із високим рівнем, на 2,7% – із середнім.

Зобразимо результати, подані у таблиці 3.6 у вигляді наступних діаграм.

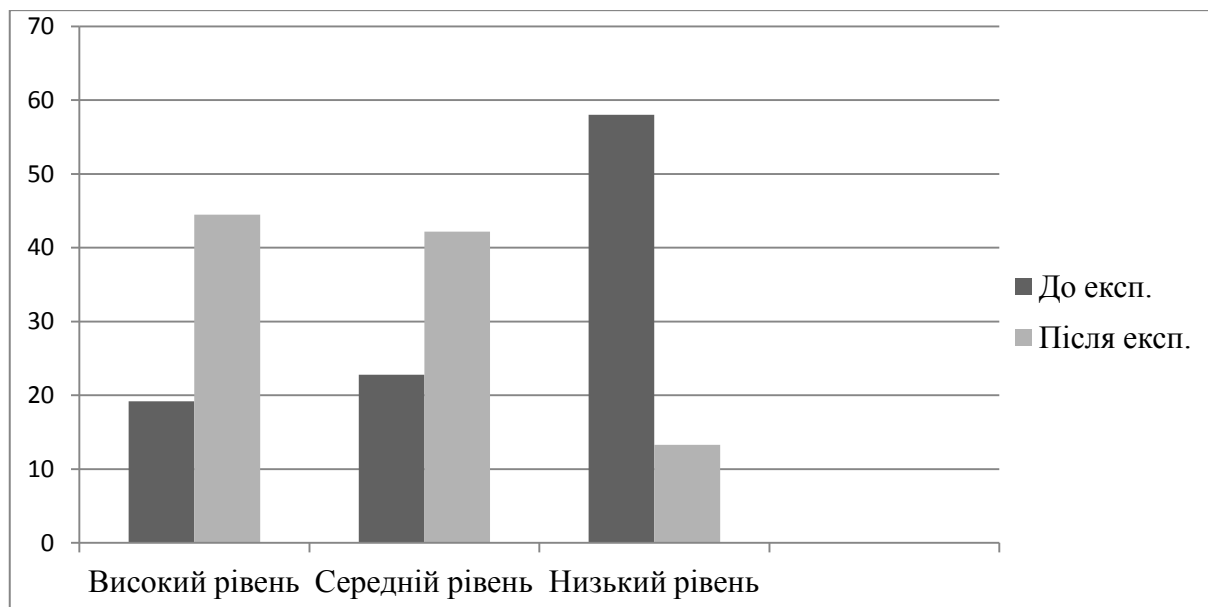

Рис. 3.3. Динаміка формування патріотичної вихованості студентів ЕГ до та після експерименту

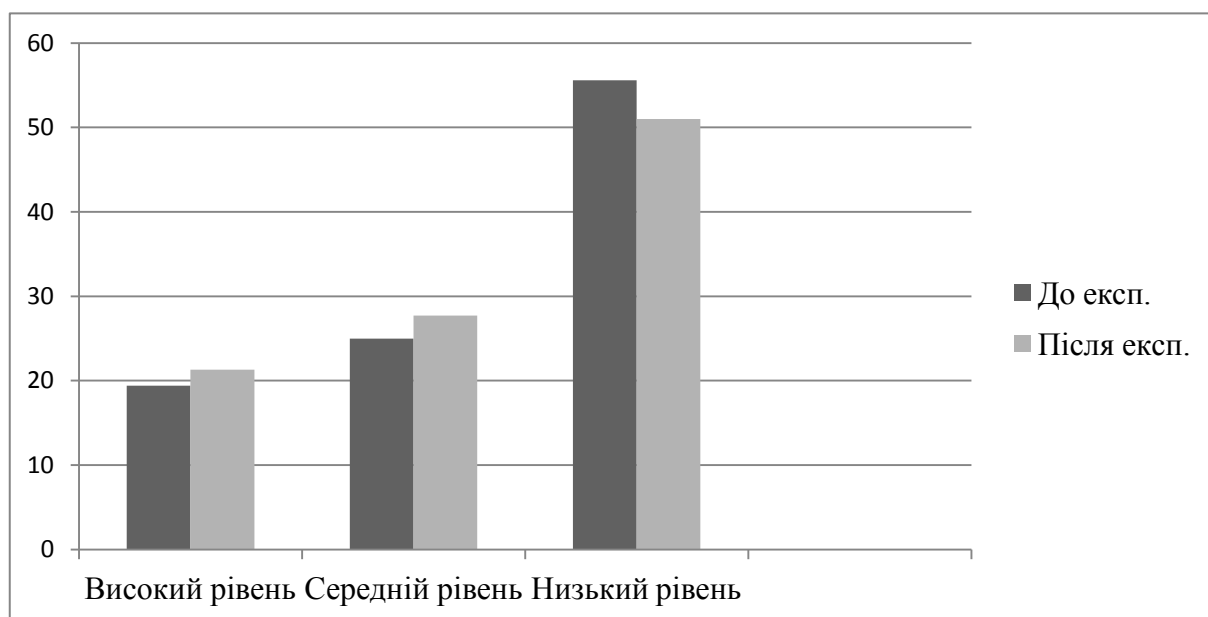

Рис. 3.4. Динаміка формування патріотичної вихованості студентів КГ до та після експерименту

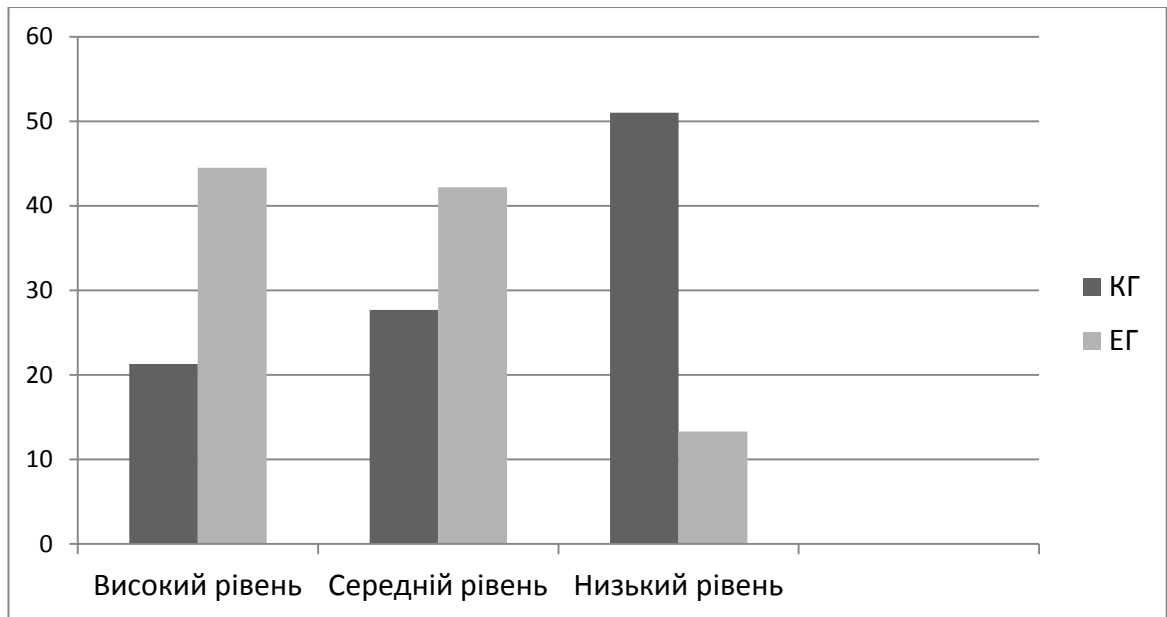

Рис. 3.5. Динаміка формування патріотичної вихованості студентів ЕГ та КГ після експерименту

Із даних діаграм чітко видно, що після впровадження дослідно-експериментальної методики у студентів значно збільшився високий та середній рівні патріотичної вихованості, в той же час відсоток студентів із низьким рівнем набагато зменшився (на 44,7%).

Досвід патріотичного виховання студентів показав, що даний процес залежить від дотримання низки педагогічних закономірностей: а) в ході експерименту при реалізації комплексно-цільової програми було виявлено залежності процесу патріотичного виховання від ефективності роботи професорсько-викладацького складу, котра зумовлена рівнем умінь і навиків із підготовки та використання практичних ситуацій, прикладів, фактів посилення світоглядних основ навчального матеріалу; створенням на заняттях відповідних психолого-педагогічних умов: використанням педагогічних можливостей усіх викладачів з метою ефективного виховного впливу; б) ефективність формування патріотичних якостей у процесі викладання дисциплін гуманітарного і соціально-педагогічного циклів зумовлена необхідністю збільшення різноманітності форм: впливу

на патріотичну свідомість студентів особливо таких заходів, як запрошення на заняття представників державних установ, ветеранів.

Таким чином, експеримент показав, що для посилення патріотичної спрямованості в освітньо-виховному середовищі педагогічних університетів, необхідно вирішити низку навчально-виховних завдань: більш чітко виділити напрямки патріотичного виховання серед інших видів і надати йому необхідний статус; створити педагогічні умови для його проведення; враховувати у змісті дисциплін специфіку факторів, котрі впливають на процес патріотичного виховання; підвищити роль викладача в даній діяльності; залучити з метою патріотичного виховання засоби і технології художнього мистецтва та творчості. На основі вирішення цих завдань стане можливою реалізація сучасних моделей патріотичного виховання студентів, в тому числі представленої роботи.

Результати довели, що успіх у формуванні патріотичності і вихованості у студентів педагогічних університетів визначається такими умовами: науковим забезпеченням цілеспрямованого підходу до вирішення проблеми патріотичного виховання; виділенням у дисциплінах гуманітарного та соціально-педагогічного циклів спеціальних тем, питань, проблем, ситуацій, котрі чинять ефективний вплив на формування у студентів патріотичної свідомості; включенням кожного студента в активну діяльність із вивчення, аналізу, осмислення історичного минулого України, як її героїчних, так і драматичних етапів і періодів; формуванням у студентів умінь і навиків публічного висловлювання своїх поглядів, позицій із питань історичного минулого і сучасного стану країни; підвищенням практичної спрямованості усіх видів навчальних занять, їх ролі в формуванні у студентів діалектичного мислення, стійких світоглядних основ державності та патріотизму; забезпеченням комплексного підходу, єдності й узгодженості дій викладачів, кафедральних колективів із питань патріотичного виховання студентів; широким впровадженням у практику навчально-виховного процесу

активних методів навчання студентів (діалоговий і проблемний методи, дискусії, функціонально-діяльнісні ігри, вирішення ситуаційних задач та ін.); формуванням у студентів усвідомленого й зацікавленого ставлення до вивчення історичного минулого країни та сучасних проблем і тенденцій у розвитку нашого суспільства; матеріальним і моральним стимулюванням активної діяльності студентів у навчально-виховному процесі; високою педагогічною культурою викладачів вищого навчального закладу.

В ході експерименту сформувалися такі патріотичні якості, як впевненість; патріотична свідомість; принциповість, цілеспрямованість; інтерес до історії країни; інтерес до сучасного соціально-політичного життя України; бажання працювати за обраною спеціальністю. Дослідно-експериментальна робота підтвердила положення про те, що ефективність процесу патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету значно зростає, якщо увагу акцентувати на реалізації комплексного підходу у формуванні цілісної особистості студента, особливо при вихованні його у громадянському, державному, ідейному, політичному, правовому і моральному відношенні.

Головним підсумком дослідно-експериментальної роботи є інтенсивний розвиток патріотичних якостей у студентів експериментальних груп, внаслідок комплексної, цілеспрямованої виховної діяльності.

Висновки до третього розділу

Модель патріотичного виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету містить такі блоки: цільовий, теоретико-методологічний, змістовий, операційно-технологічний та результативний.

Цільовий блок моделі патріотичного виховання студентів є системоутворювальним та визначає функціонування всіх інших

компонентів. Теоретико-методологічний блок розробленої моделі патріотичного виховання студентів складають такі підходи: гносеологічний, аксіологічний, середовищний, герменевтичний, системний, діяльнісний, антропологічний, культурологічний та ін. Змістовий блок патріотичного виховання складають наукові факти, поняття, ідеали, патріотичні почуття, морально-патріотичні якості, а також здібності, звички поведінки, котрі забезпечують реалізацію патріотичних ідей у практичній діяльності. Операційно-технологічний блок побудовано на реалізації комплексу педагогічних умов патріотичного виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету, що були визначені та обґрунтовані на основі аналізу констатувального етапу експерименту, зокрема: використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання студентів; залучення студентської молоді до участі в соціально-значимих проектах патріотичного спрямування; активне вивчення майбутніми учителями національно-культурної спадщини українського народу.

Вибір першої педагогічної умови зумовлений тим, що патріотичне виховання студентів здійснюється, переважно, у процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної у професійній підготовці майбутнього вчителя шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів та використання активних методів навчання. Головним завданням було визначено збереження цінності Образу рідного слова, що здійснювалося завдяки включенню в текстовий матеріал творів вітчизняних письменників.

У виборі другої педагогічної умови ми виходили з того, що педагогічний університет має стати освітньо-виховним середовищем становлення патріота України, який може брати на себе відповідальність, брати участь у розбудові країни як незалежної та демократичної держави, сприяти єдності та соборності країни у процесі організації соціально-значимої діяльності. Головним шляхом здійснення цього підходу була

обрана проектна технологія. Змістовим наповненням проектної діяльності стали соціально-політичні події, які відбуваються в Україні. Так, важливими чинниками патріотичного виховання студентів стали: феномени Майдану та Небесної сотні, які позиціонувалися у відповідних проектах як форма відстоювання загальнонаціональних інтересів, прав людини та поваги до людської гідності; героїчні вчинки українських військовослужбовців, волонтерів; персоналії учасників АТО та їх сімей, що сприяло вихованню позитивного ставлення до оборони країни, служби в Армії та виробленню активної позиції до подій на Сході України.

Обґрунтування третьої педагогічної умови пов'язано з розумінням патріотичного виховання як складової національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадських обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу. Особливого значення це положення набуває стосовно патріотичного виховання майбутнього вчителя, який має здійснювати патріотичне виховання учнів. Реалізація цієї педагогічної умови відбувалася з максимальним використанням потенціалу творчих здібностей та інтересів студентів.

Результати засвідчили суттєву позитивну динаміку рівнів патріотичної вихованості студентів та підтвердили ефективність реалізації запропонованих педагогічних умов патріотичного виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету.

ВИСНОВКИ

1. Патріотичне виховання студентів педагогічного університету розуміється як педагогічний процес становлення особистості громадянина і патріота своєї Батьківщини на основі прийняття демократичних цінностей, додержання закону, норм права, загальнолюдської моралі й участі майбутнього вчителя в демократичних процесах, формування мовленнєвої культури та підготовки їх до здійснення патріотичного виховання учнів. Патріотичне виховання передбачає формування у студентів патріотичної свідомості, ціннісного ставлення до українського народу, Батьківщини, держави, нації, активної суб'єктної позиції щодо сучасних політичних подій в Україні, діяльності, спрямованої на становлення України як правової, демократичної держави та здатності до формування у молодого покоління високої патріотичної вихованості. Важливою складовою патріотичного виховання в сучасних умовах є військово-патріотичне виховання, зміст якого визначається національними інтересами, а основним завданням є формування готовності студентської молоді до участі у боротьбі із зовнішньою загрозою, служби у Збройних Силах України та волонтерській діяльності.

Патріотична вихованість майбутнього вчителя розглядається як інтегральна цінність та духовно-моральна якість особистості, що виявляється в почутті любові до України, до її мови і традицій народу, у відчутті духовного зв'язку з ним, у моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати, у вільному національному самовизначенні особистості, здатної до успадкування культурних надбань українського народу та свідомого збереження та примноження національних духовних цінностей, здатності до діяльності з розбудови держави, готовності до здійснення патріотичного виховання школярів.

2. Освітньо-виховне середовище педагогічного університету як засіб патріотичного виховання студентів – це цілісна інноваційна комунікативно-технологічна система, яка характеризується педагогічно

доцільною цілеспрямованістю, ціннісною орієнтованістю, відкритістю до суспільства та його проблем, постійним розвитком та самоорганізацією, яка є важливим фактором професійного становлення студентської молоді та її особистісного розвитку.

Освітньо-виховне середовище виконує такі завдання: орієнтація на створення гуманістичного інтерактивного середовища, спрямованого на максимальний розвиток особистісного потенціалу кожного студента; забезпечення взаємозв'язку виховного процесу із навчальною та науковою роботою; максимальне використання виховного потенціалу навчальних предметів; розробка та реалізація патріотично зорієнтованого змісту спільної діяльності викладачів та студентів.

Сутнісними характеристиками освітньо-виховного середовища педагогічного університету як педагогічної системи є: багатофакторність, довготривалість, перспективність, комплексність, ступеневість.

3. Структура патріотичної вихованості майбутніх учителів містить такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний. Критеріями сформованості кожного компонента відповідно визначені: ціннісно-патріотичний світогляд із показниками: патріотично-світоглядні знання, переконання, ідеали; ціннісно-патріотична свідомість; володіння рідною мовою, повага до неї; патріотично-спрямована активність з показниками: мотивація патріотизму; активна суб'єктно-патріотична позиція; толерантне ставлення до представників різних культур; патріотично-професійна діяльність за показниками: здатність до патріотичної самореалізації; готовність до здійснення патріотичного виховання учнів.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури охарактеризовано три рівні патріотичної вихованості майбутніх учителів (високий, середній, низький).

4. Модель організації патріотичного виховання майбутніх вчителів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету містить блоки з урахуванням вікових особливостей та специфіки

професійної підготовки студентів університету у межах цілісного педагогічного процесу: цільовий блок, теоретико-методологічний блок, змістовий блок, операційно-технологічний та результативний, які перебувають у структурно-функціональній взаємодії.

Ефективне патріотичне виховання студентів педагогічного університету можливе за таких педагогічних умов: використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання студентів; залучення студентської молоді до участі в соціально-значимих проектах патріотичного спрямування; активне вивчення майбутніми учителями національно-культурної спадщини українського народу. Зазначені педагогічні умови діють в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету в комплексі.

Реалізація педагогічних умов включала таке методичне забезпечення та відповідні форми виховної роботи: щодо першої педагогічної умови – використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання студентів – круглі столи, конкурси, виставки, конференції, творчі зустрічі тощо. До другої педагогічної умови – залучення студентської молоді до участі в соціально-значимих проектах патріотичного спрямування – різноманітні види проектів: творчі, ігрові, пізнавальні, дослідницькі, культурологічні, інформаційні, практико-зорієнтовані, соціальні, волонтерські. До третьої – активне вивчення майбутніми учителями національно-культурної спадщини українського народу – інтелектуальні ігри, дискусії, диспути, прес-конференції, засідання круглого столу, тематичні діалоги, ділові ігри, інтерактивні методи: «Мікрофон», «Акваріум», «Асоціації», «За-проти», «Займи позицію», метод «Ключових питань», метод «Прес», Кейс-стаді, мозковий штурм та ін. Різноманітними були форми виховання: індивідуальні, групові, масові; традиційні й інноваційні; монологічні й діалогічні; словесно-логічні і спільно-трудова тощо.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту свідчать, що переважна більшість студентів як контрольної, так і експериментальної груп мають низький рівень патріотичної вихованості (55,4% та 60% відповідно). Середній рівень виявлено у 25,5% студентів контрольної групи та 22,2% – експериментальної групи. Високий рівень патріотичної вихованості наявний у 19,1% респондентів контрольної групи та 17,8% експериментальної групи.

Ефективність реалізації педагогічних умов визначалася на підставі аналізу результатів формувального етапу експерименту, які засвідчили, що в експериментальній групі кількість респондентів із високим рівнем збільшилася на 25,3%, на 19,4% – з середнім рівнем; суттєво зменшилась кількість студентів із низьким рівнем патріотичної вихованості, на 44,7%. В той же час у студентів контрольної групи також відбулися зміни, але вони не є досить значними. Так, лише на 1,9% збільшилася кількість респондентів із високим рівнем, на 2,7% – із середнім.

Виконане дослідження не претендує на вичерпне розкриття усіх аспектів означеної проблеми. Подальшого вивчення та розробки потребують інноваційні та інформаційні технології забезпечення патріотичного виховання студентської молоді, дослідження зарубіжного досвіду патріотичного виховання молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В. Лінгвосоціокультурні чинники у патріотичному вихованні студентів вищих технічних навчальних закладів / О. В. Абрамчук // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т «ХПІ». – Х., 2001. – Вип. 5. – С. 354-368.
2. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук / О. В. Абрамчук. – Тернопіль, 2006. – 254 с.
3. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : [монографія] / О. Абрамчук, М. Фіцула. – Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2008. – 137 с.
4. Абрамчук О. В. Поєднання морального та патріотичного виховання студентів на заняттях з ділового українського мовлення / О. В. Абрамчук, Т. Ю. Іванець // Проблеми гуманізму і освіти : зб. матеріалів наук. метод. конф., м. Вінниця, 21–22 трав. 2002 р. – Вінниця, 2002. – Т. 2. – С. 264-266.
5. Агаддулін Р. Р. Позанавчальна виховна робота у ВНЗ: досвід формування полікультурної компетенції сучасного вчителя / Р. Р. Агаддулін // Педагогіка та психологія. – 2007. – № 3. – С. 64-72.
6. Акімова О. В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Акімова ; Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – 43 с.
7. Акімова О. В. Формування творчого мислення майбутнього вчителя : монографія / О. В. Акімова. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – 350 с.

8. Алчевська Христина // Енциклопедія історії України : у 5 т. / гол. ред. В. А. Смолій. – К., 2003. – Т. 1. – С. 69.
9. Ананченко Т. П. Українська література як засіб виховання патріотизму студентів-медиків: (з досвіду викладання елективного курсу) / Т. П. Ананченко // Громадянський патріотизм і проблеми викладання україністики у вузах Одещини : матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 2-3 листоп. 2000 р. – Одеса, 2001. – С. 28-31.
10. Ананьєв Б. Г. Вибрані психологічні праці : в 2-х т. – М.: Педагогіка, 1980. – Т. 1. – 230 с. ; Т.2. – 288 с.
11. Андрущенко В. Характер особистості: гармонія національних і загальнолюдських цінностей / В. Андрущенко, Ю. Руденко // Освіта. – 2008. – № 53 (24–31 груд.). – С. 10-11.
12. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. О. Анікіна ; АПН України ; Інститут педагогіки. – К., 1993. – 19 с.
13. Антонєць М. В. О.Сухомлинський про вікові особливості і громадянське виховання підлітків / М. Антонєць // Рідна школа – 2007. – № 9. – С. 17-19.
14. Антонова О. Є. Розумове виховання / О. Є. Антонова // Практикум з педагогіки / ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченко. – К. : ІСДО, 1996. – С. 202-222.
15. Артюхіна А. И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен : монографія / А. И. Артюхіна. – Волгоград : Изд-во ВолГМУ, 2006 – 237 с.
16. Афанасьєв А. Виховне середовище в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення / А. Афанасьєв // Рідна школа. – 2008. – № 6. – С. 23-26.
17. Афанасьєв А. Проблема формування ідеалів патріотичного виховання та ціннісних орієнтацій студентів на сучасному етапі / А. Афанасьєв, Н. Іщук // Рідна школа. – 2009. – № 12. – С. 18-21.

- 18.Баженов В. Г. Виховання патріотизму майбутніх керівників / В. Г. Баженов, О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський // Вестн. Харк. гос. политехн. ун-та. – Х., 1998. – Вип. 22. – С. 100-104.
- 19.Безкоровайна О. Самоствердження особистості: постановка проблеми у контексті освітніх виховних технологій / О. Безкоровайна // Директор школи, ліцею, гімназії – 2008. – № 3. – С. 42-48.
- 20.Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
- 21.Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
- 22.Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України / І. Бех, К. Чорна. – Київ, 2014. – 48 с.
- 23.Бех І. Д. Патріотичне виховання дітей та молоді / І. Бех, К. Чорна // Позашкілля. – 2011. – № 10. – С. 9-16.
- 24.Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. – Київ, 2014. – 29 с.
- 25.Биков В. Ю. Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище / В. Ю. Биков // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2008. – № 2. – С. 116-123.
- 26.Білоус В. С. Патріотизм / В. С. Білоус // Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004. – С. 477.
- 27.Блонский П. П. Избранные психологические произведения / П. П. Блонский. – М. : Просвещение, 1964. – 547 с.
- 28.Богульський А. Патріотичне виховання студентів юридичного факультету – складова становлення громадянина-патріота / А. Богульський // Рідна школа. – 2004. – № 12. – С. 74-75.
- 29.Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К., 1996. – 230 с.
- 30.Бондаренко Ю. Урок літератури в системі національного виховання / Ю. Бондаренко // Рідна школа. – 1998. – № 9. – С. 22-26.

- 31.Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. Г. Бражнич. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.
- 32.Братко М. В. Сутнісний зміст поняття «освітнє середовище вищого навчального закладу» / М. В. Братко // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка : фахове видання Київського університету імені Бориса Грінченка. – 2012. – № 18 [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http:// pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/14#.VaaCA7U6A3D](http://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/14#.VaaCA7U6A3D)
- 33.Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко ; Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенка. – 4-е вид. – Львів : Камула, 2006. – 278 с.
- 34.Вдовенко Н. Національна культура як необхідна складова багатогалузевої системи патріотичного виховання студентів / Н. Вдовенко // Коледжанин. – 2004. – № 4. – С. 18-21.
- 35.Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
- 36.Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді:сучасні аспекти розвитку : монографія / Поліна Василівна Вербицька. – К. : Генеза, 2009. – 384 с.
- 37.Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
- 38.Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
- 39.Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О. Вишневський – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – 566 с.

40. Вишняк М. Патріотичне виховання учнів за допомогою української мови та літератури / М. Вишняк // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 25-28.
41. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник для підготовки магістрів та аспірантів і перепідготовки викладачів вузів. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2004. – 383 с.
42. Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді : монографія / кол. авт. : М. Михальченко (керівник), Т. Андрущенко, В. Баранівський, О. Бульвінська та ін. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 320 с.
43. Вищі навчальні заклади України. [Ч. 1] / МОН України ; за ред. І. О. Вакарчука; [упоряд. : В. Д. Шинкарук, Я. Я. Болюбаш, С. І. Бондаренко та ін.]. – К. : Інтас, 2008. – 518 с.
44. Власенко О. Особливості формування освітньо-виховних систем / О. Власенко // Тенденції модернізації національних освітніх систем : збірник наук. пр. / за ред. О. С. Березюк, О. М. Власенко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 158 с.
45. Вовк Л. Освітній процес і становлення національної самосвідомості (історико-педагогічний аспект) / Л. Вовк // Наукові записки: матеріали звітно-наукової конференції УДПУ імені М. П. Драгоманова за 1992 рік. – К., 1993. – С. 112-114.
46. Вознюк Л. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів музики до виховання підлітків засобами дзвонарства / Л. Вознюк // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 5. Ч. 2. – 291 с.
47. Воловик П. М. Теорія ймовірностей і математична статистика в педагогіці / П. М. Воловик – К. : Рад. школа, 1969. – 224 с.

48. Волошина Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філософ. наук / Н. М. Волошина. – К., 2010. – 23 с.
49. Воспитательная деятельность педагога : учеб. пособие / под общ. ред. В. А. Слостенина и И. А. Колесниковой. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 336 с.
50. Всеукраїнський конкурс методичних моделей виховного процесу в освітніх закладах «Виховати особистість» : умови проведення // Рідна школа. – 2010. – № 6. – С. 75-77.
51. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Гавлітіна Тетяна Миколаївна ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2007. – 20 с.
52. Гавлітіна Т. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : навч.-метод. посіб. / Т. Гавлітіна. – Рівне : Волинські обереги, 2007. – 220 с.
53. Гаврилин А.В. Воспитательное пространство: основные характеристики / О.В. Гаврилин // Стратегия воспитания в образовательной системе России: подходы и проблемы / Под ред. проф. И.О. Зимней. – М: Агентство «Издательский сервис», 2004. – С. 260-266.
54. Галів М. Порівняльний аналіз поглядів учених-педагогів Наддніпрянської та Західної України на виховання характеру людини (друга половина ХІХ ст. – поч. ХХ ст.) / М. Галів // Педагогічна думка. – 2008. – № 2. – С. 53-57.
55. Галузьяк В.М. Педагогіка : навчальний посібник / В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, В.І. Шахов. – Вінниця : РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. – 200 с. – 167 с.
56. Гарнійчук В. Форми та методи виховання патріотизму старших підлітків у позаурочній діяльності / В. Гарнійчук // Історія в школі. – 2009. – № 1-2. – С. 18-22.

57. Гарнійчук, В. Дискусія як один з методів виховання патріотизму старших підлітків / В. Гарнійчук // Історія в школі. – 2009. – № 3. – С. 27-30.
58. Гевко О. І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.07 / Гевко Оксана Іванівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.
59. Герасимчук В. І. Патріотичне виховання студентської молоді в українських і польських вищих закладах освіти (Порівняльний аналіз) : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01 / Герасимчук Валентина Іванівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1998. – 17 с.
60. Голубченко В. Ю. Патріотичне виховання студентів засобами краєзнавства у процесі їх підготовки до професії вчителя / В. Ю. Голубченко // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр СумДПУ ім. А. С. Макаренка у 2006 р. / [ред. кол. : Н. І. Кириленко, О. В. Багацька, А. В. Гончаренко та ін.]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 148.
61. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави / В. Гонський // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 9-14.
62. Гонтар О. В. Виховання патріотизму на заняттях з українознавчих дисциплін у вищій школі / О. В. Гонтар // Збірник наукових праць НДІ українознавства. – К., 2004. – Т. 3: Українознавство в розбудові громадянського суспільства в Україні. – С. 153-157.
63. Гонтаровська Н. Створення освітнього середовища як необхідна умова морального духовного розвитку особистості / Н. Гонтаровська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 5/6. – С. 144-146.

64. Гончаренко С. Український педагогічний словник. / С. Гончаренко – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
65. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський. – К., 1991. – 240 с.
66. Грушевський М. С. Звідки пішло українство... / М. С. Грушевський // Великий Українець. – К., 1992. – С. 90.
67. Грушевський М. Вільна Україна / М. С. Грушевський // Великий Українець. – К., 1992. – С. 109.
68. Гуманітарна педагогічна парадигма вищої освіти : монографія / АПН України ; Інститут вищої освіти, Відділ території і методології гуманітарної освіти ; [ред. кол.: В. Кремень, В. Андрущенко, В. Луговий та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 332 с.
69. Гуревич Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах : монографія / Р. С. Гуревич ; за ред. С. У. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1998. – 229 с.
70. Гуцан Т. Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників [Електронний ресурс] / Гуцан Тетяна Григорівна. – Режим доступу : <http://intkonf.org>.
71. Данилюк А. Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / А. Я. Данилюк. – М. : РГБ, 2003. – 347 с.
72. Даценко О. М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Даценко Олександр Миколайович ; Національна академія оборони України. – К., 2002. – 18 с.
73. Дем'янюк Т. Методика виховання в сучасній школі : навчальний посібник / Т. Д. Дем'янюк ; М-во освіти і науки України ; Наук.-метод. центр серед. освіти. – К., 2000. – 286 с.

74. Депенчук Л. Історіософія та соціальна філософія Михайла Драгоманова / Л. Депенчук, М. Лук. – К. : Український Центр духовної культури. – 1999. – 210 с.
75. Дерев'янку Н. Формування громадянської культури особистості школяра : навч.-метод. посіб. / Н. Дерев'янку, В. Костів ; за ред. В. Костіва. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2011. – 352 с.
76. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика : монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький, 2002. – 334 с.
77. Дідовець М. Коли бракує концепції національного виховання / М. Дідовець // Віче. – 2005. – № 2. – С. 30-32.
78. Дічек Н. Своєрідність концепції виховання громадянина за спадщиною В. О. Сухомлинського / Н. Дічек // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С. 14-16.
79. Діяльність інституту наставників академічних груп студентів як важлива структурна ланка у виховній системі вищого навчального закладу // Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – К., 2003. – Розд. III. – С. 66-100.
80. Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції : [монографія] / О. Джус. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 260 с.
81. Дзюба В. М. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 20.02.22 / Дзюба Василь Маркович ; Національна академія прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2002. – 21 с.
82. Долецька С. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Долецька С. – Луганськ, 2011. – 20 с.
83. Домбровський Л. Ф. Національні свята і пам'ятні дати – важливий засіб виховання патріотизму та національної свідомості студентів / Л. Ф. Домбровський, А. І. Домбровський // Громадянський патріотизм і

- проблеми викладання україністики у вузах Одещини : матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 2-3 листоп. 2000 р. – Одеса, 2001. – С. 102-106.
84. До питання національно-патріотичного виховання у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Збірник матеріалів II Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський і сучасність». – Чернігів, 1995. – Вип. 2. – С. 8-13.
85. Дроб'язко П. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. Дроб'язко. – К. : Видавничий центр «Академія», 1997. – 184 с.
86. Драгоманов М. П. Заздрі боги / М. П. Драгоманов. – К., 1906. – 105 с.
87. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов. – Львів, 1892. – 210 с.
88. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики : монографія / О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 564 с.
89. Дубина М. М. Патріотичне виховання молоді / М. Дубина, Ю. Руденко // Освіта України. – 2006. – № 8. – С. 15.
90. Дубина М. Виховання учнів і студентів Українського патріотизму / М. Дубина, Ю. Руденко. – К. : ТОВ «Експрес-Поліграф», 2010. – 400 с.
91. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
92. Енциклопедія Українознавства : У 11 т. / під ред. проф. В. Кубійовича. – Львів, 2000. – Т. 9. – 3390 с.
93. Євтух М. Б. Українська етнопедагогіка в навчально-виховному процесі як проблема вищої педагогічної освіти України / М. Б. Євтух, Т. Д. Тхоржевська // Вища і середня педагогічна освіта : науково-методичний збірник. – К. : Вища школа, 1993. – С. 45-50.
94. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – 2-е вид., стереотипне. – К. : МАУП, 2003. – 232 с.
95. Жадько В. А. Про національно-патріотичне виховання студентської молоді / В. А. Жадько, П. О. Бідзіля // Матеріали VI Міжнародної

- науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді «Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян», 18-19 жовтня 2012 р. – Запоріжжя : «Акцент» – С. 262-270.
96. Жаровська О. П. Духовні цінності у системі патріотичного виховання молоді на принципах християнської моралі / О. П. Жаровська // Збірник матеріалів регіональної наукової конференції «Виховання молоді на принципах християнської моралі». – Вінниця, 2015. – С. 114 с.
97. Жаровська О. П. Модель патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету / О. П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – Вип. 44. – С. 117-121.
98. Жаровська О. П. Національна свідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / О. П. Жаровська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 233-242.
99. Жаровська О. П. Освітньо-виховне середовище педагогічного університету як необхідна умова патріотичного виховання студентів / О. П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. – Вип. 42. Ч. 2. – С. 121-127.
100. Жаровська О. П. Освітнє середовище педагогічного університету як чинник патріотичного виховання молоді / О. П. Жаровська // Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Вінниця, 26-27 листопада 2014 р.). – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. – С. 50-53.

101. Жаровська О. П. Патріотизм в системі цінностей студентів педагогічних університетів / О. П. Жаровська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. – Вип. 40 – С. 241-247.
102. Жаровська О. П. Патріотизм у системі цінностей сучасної молоді / О. П. Жаровська // Сучасна наука: тенденції розвитку : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. 20 травня 2014 р. : збірник наукових праць. В 2-х т. Т. I. – Краснодар, 2014. – 190 с. – С. 90-92.
103. Жаровська О. П. Патріотичне виховання молоді засобами масової інформації / О. П. Жаровська // Intellectual Archive Bulletin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.intellectualarchive.com/getfile.php?file=ihLoh88ebIZ&orig_file=Olena%20Zharovska%20-%20%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%8F.pdf
104. Жаровська О. П. Роль засобів масової інформації у патріотичному вихованні майбутніх журналістів / О. П. Жаровська // Журналістика й мистецтво слова. – Вінниця, 2014. – С. 23-27.
105. Жаровська О. П. Соціально-педагогічні фактори патріотичного виховання в освітній системі педагогічного університету / О. П. Жаровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apriori-journal.ru/journal-gumanitarnie-nauki/arc-number/?number=11&years=2014>
Електронний науковий журнал APRIORI. Серія: Гуманітарні науки
106. Жаровська О. П. Сутність та особливості патріотичного виховання студентів в освітньому середовищі педагогічного університету / О. П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія :

- Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. – Вип. 41 – С. 117-121.
107. Жаровська О. П. Сучасні підходи до формування патріотизму у студентської молоді / О. П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. – Вип. 40. – С.107–111.
108. Жаровська О. П. Ціннісно-орієнтаційна складова патріотичного виховання студентів педагогічного університету / О. П. Жаровська // International Scientific Journal EURO-AMERICAN SCIENTIFIC COOPERATION : research articles / responsible editors : S. Tonkyh, N. Pryhodko, A. Mintz. – Hamilton, Canada : «Accent Graphics Communications», 2014. – Vol. 5. – P. 61-68.
109. Жаровська О. П. Формування виховного середовища педагогічного університету як фактор патріотичного виховання молоді / О. П. Жаровська // Педагогика. Осуществление научных исследований и реализации проектов = Pedagogika. Realizacja badań i projektów. // Вестник. Наука и практика = Zwiastować. Nauki i praktuki. – Kraków, 2015. – С. 23-27.
110. Зарванський В. М. Національний патріотизм і проблеми оновлення суспільства / В. М. Зарванський // Питання соц.-політ. наук. – К, 1991. – Вип. 82. – С. 44-49.
111. Зеленов Є. Педагогічні основи планетарного виховання студентської молоді / Є. Зеленов // Вища школа. – 2008. – № 12. – С. 62-78.
112. Зимняя И. А. Стратегический подход к воспитанию. Характеристика и компонентный состав общей стратегии воспитания / И. А. Зимняя // Общая стратегия воспитания в образовательной системе России. – М., 2001. – С. 254.

113. Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.07 – теорія і методика виховання / Зубцова Юлія Євгенівна. – К., 2012. – 21 с.
114. Зязюн Л. Концептуально-методологічні підходи до процесу виховання в освітній системі України / Л. Зязюн // Вища освіта України. – 2009. – № 2. – С. 65-74.
115. Зязюн Л. Психокогнітивні конструктивістські теорії виховання особистості / Л. Зязюн // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 97-104.
116. Івашковський В. Виховні засади розвитку особистості патріота України / В. Івашковський // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С. 36-38.
117. Иконникова С. Н. Молодежь как социальная категория / С. Н. Иконникова, И. С.Кон. – М., 1970. – 14 с.
118. Инновационные методы в гражданском образовании / В. В. Величко, Д. В. Карпиевич, Е. Ф. Карпиевич, Л. Г. Кирилук. – Минск : Медисонт, 1999. – 168 с.
119. Ипполитова Н. В. Теория и практика подготовки будущих учителей к патриотическому воспитанию учащихся / Н. В. Ипполитова : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – М., 2000. – 38 с.
120. Ипполитова Н. В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза: личностный аспект : монография / Н. В. Ипполитова, М. А. Колесников, Е. А. Соколова.– Шадринск : Исеть, 2006. – 236 с.
121. Кант И. Трактаты и письма/ И. Кант. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
122. Капська А. Й. Виховання громадянина-патріота / А. Й. Капська // Соціалізація особистості : зб. наук. ст. / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 1998. – С. 4-21.

123. Караван Ю. В. Єдине інформаційно-освітнє середовище як важливий елемент якості підготовки фахівців / Ю. В. Караван. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer26/56.pdf>.
124. Кардонська А. Патріотичне виховання засобами народознавства / А. Кардонська // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 14. – С. 19-21.
125. Карнаух А. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі / А. Карнаух // Людина і політика. – 2008. – № 5. – С. 134-139.
126. Карпач Н. І. Особливості розвитку молодіжної участі у волонтерській діяльності / Н. І. Карпач, С. П. Олешак // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 351-360.
127. Карпенчук С. Г. Переконання. Навіювання. Метод прикладу / С. Г. Карпенчук // Теорія і методика виховання. – К. : Вища школа, 2005. – С. 135-140.
128. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – 339 с.
129. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.07 / Качур Мирослава Михайлівна ; Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2010. – 20 с.
130. Каюков В. І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Каюков Василь Іванович ; Кіровоградський держ. педагогічний ін-т ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 1996. – 24 с.
131. Кендзьор П. Метод проектів як важливий засіб громадянського виховання учнівської молоді / Петро Кендзьор // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2003. – № 1. – С. 203-210.

132. Кириченко О. В. Національно-патріотичне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, на традиціях українського козацтва у процесі підготовки до захисту Вітчизни / О. В. Кириченко // Управління школою. – 2007. – № 27. – С. 17-21
133. Кіндрат В. К. Патріотизм В. О. Сухомлинського / В. К. Кіндрат // Зб. матеріалів III Всеукраїнських пед. чит. «Василь Сухомлинський і сучасність».– Умань, 1996. – Вип. 3. – С.29-31.
134. Кічук Н. В. Компетентність саморозвитку майбутнього фахівця: особистісно-орієнтовані технології формування у вищій школі / Н. В. Кічук // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту. Педагогічні науки. – Миколаїв, 2006. – Вип. 12. Т. 1. – С. 80-87.
135. Коберник О. Управління виховним процесом на засадах психолого-педагогічного проектування / О. Коберник // Рідна школа. – 2004. – № 5. – С. 22-25.
136. Коваленко О. М. Теоретична модель виховної роботи у вищому навчальному закладі в умовах загрози світової екологічної катастрофи / О. М. Коваленко, В. О. Коваленко // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3. – С. 55-64.
137. Кобзар Б. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків / Б. Кобзар, Є. Поствойтов. – К. : Стилос, 1997. – 312 с.
138. Коваль В. О. Патріотичне виховання учнів у процесі вивчення української літератури в старших класах загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.02 / Коваль Валентина Олександрівна ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 16 с.
139. Коваль Г. В. Формування патріотизму – важливий чинник соціалізації молоді України на сучасному етапі політичного процесу : дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.02 / Г. В. Коваль ; Микол. держ. гум. ун-т ім. П. Могили. – Миколаїв, 2007. – 208 арк.

140. Кодекс цінностей сучасного виховання за (О. Вишневським) / О. Т. Губко // Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Домчук. – К., 2003. – С. 224-227.
141. Козак О. До питання про світогляд І.Огієнка // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. – Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С. 106-107.
142. Козаченко О. Пошуки нових форм виховної роботи : [виховання студентської молоді] / О. Козаченко // Освіта. Технікуми. Коледжі. – 2005. – № 2. – С. 70-72.
143. Коменський Я. Вибрані педагогічні твори. Велика дидактика / Я. Коменський ; [під ред. А. А. Красновського]. – К. : Рад. шк., 1970. – Т.1. – 246 с.
144. Кононенко П. Українське козацтво: шляхи розвитку, традиції виховання молоді: Козацька педагогіка / П. Кононенко, Ю. Єлісовенко, Ю. Руденко // Освіта. – 2002. – № 41. – С. 2-3.
145. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 роки [Електронний ресурс] : схвалено рішенням колегії М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 31.05.2012 № 6/1-21. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua//about-ministry/collegium-of-the-ministry/119/122/>. – Назва з екрану.
146. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068->
147. Коркішко О. Використання педагогічних технологій патріотичного виховання в позаурочній роботі сучасної школи / О. Коркішко // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 48-50.

148. Коркішко О. Становлення патріотичного виховання в 19-20 ст. (Історичний аспект) / О. Коркішко // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 60-62.
149. Корнілова Л. Л. Інноваційні системи виховання майбутніх фахівців. Ще раз про метод проектів / Л. Л. Корнілова // Все для вчителя. – 2010. – № 15. – С. 23-28.
150. Костів В. Проблема мети і змісту національного виховання молоді: історія та сучасність / В. Костів // Українське народознавство і проблеми національного виховання. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 20-25.
151. Кострюков С. Загальнолюдські та національні культурні цінності: проблеми єдності / С. Кострюков // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 75-83.
152. Костюк Г. С. Вікова психологія / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1976. – 266 с.
153. Красильников Ю. С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Красильников Юрій Семенович ; Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. – К., 2002. – 20 с.
154. Кузь В. Нова освітня парадигма – нові освітні технології / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2. – С. 28-35.
155. Кулігіна Н. Ф. Проект «Патріотичне виховання як складник загального виховного процесу» / Н. Ф. Кулігіна // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – № 13. – С. 8-10.
156. Кульчицький В. Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект) / В. Й. Кульчицький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота. – 2013. – № 30. – С. 76-78.

157. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури / О. М. Куцевол. – Вінниця : Глобус-прес, 2006. – 348 с.
158. Кух А. М. Освітнє середовище в структурі інноваційної системи фахової підготовки майбутніх учителів фізики / А. М. Кух // Предметні дидактики в контексті формування компетентнісно-світоглядних професійних якостей майбутнього фахівця (ч. 2.). – 2008. – С. 73-76. – Режим доступу до журн. // www.mvf.kam-pod.org/zbirniku/Zbirnyk14/e-book/2-07-Kuhh.pdf.
159. Ларисова И. А. Педагогически комфортная среда как средство формирования творческой самореализации подростков во внеурочной деятельности / И. А. Ларисова // *Фундаментальные исследования*. – 2011. – № 12. – С. 493–497.
160. Лановик Б. Д. Історія України : навч. посібник / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2003. – 733 с.
161. Левківський К. Роль традицій у національно-патріотичному вихованні курсантсько-студентської молоді / К. Левківський, В. Ряшко // *Вища школа*. – 2011. – № 11. – С. 15-28.
162. Левченко Т. І. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах : [монографія] / Т. І. Левченко. – Вінниця : Вид-во «Нова Книга», 2002. – 512 с.
163. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х т. Т. I. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – 392 с.
164. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 № 1/9-412 «Про проведення Уроків мужності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
165. Лист Міністерства освіти і науки України від 25.07.2014 № 1/9-376 «Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у

- навчальних закладах у 2014/2015 навчальному році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
166. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / В.І.Лозова, Г.В.Троцько. – Харків: “ОВС”, 2002. – 400 с.
167. Лонгвиновська Т. Вплив освітньо-виховного середовища ВНЗ на виховання соціальної спрямованості молоді / Т. Логвиновська // Наукові записки. – Херсон, 2012. – № 131. – С. 121-124.
168. Лузан Л. Академічна група в контексті проблем виховання студентської молоді / Л. Лузан, І. Зайцева // Освіта і управління. – 2002. – № 1. – С. 151-156.
169. Мазаракі А. Навчання і виховання – органічно єдиний процес / А. Мазаракі // Вища школа. – 2004. – № 5/6. – С. 3-30.
170. Малик Н. Г. Нові форми та методи проведення уроків патріотичного виховання / Н. Г. Малик // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2011. – № 8. – С. 20-22.
171. Макар Л. М. Сутність освітнього середовища в педагогічному процесі / Л. М. Макар // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах – К, 2013 – Вип. 30 (83). – С. 229-236.
172. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания / А. С. Макаренко // Сочинения / А. С.Макаренко. – М., 1951. – Т. 5 : Общие вопросы теории педагогики. Воспитание в советской школе. – С. 105 – 224.
173. Максютов А. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Андрій Олексійович Максютов. – Умань, 2013. – 19 с.
174. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. / Національного педагогічного

- університету ім. М. Драгоманова. – К. : Логос, 2000. – Вип. 2. – С. 153–161.
175. Мартинюк І. Національна система виховання: шляхи реалізації / І. Мартинюк // Рідна школа. – 1994. – № 3–4. – С. 13-17.
176. Матящук В. Сучасне патріотичне виховання: стан проблеми та перспективи розвитку / В. Матящук // Педагогічна думка. – 2009. – № 3. – С. 48-54.
177. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : [навч. посіб.] / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
178. Мелешко В. Середовищний підхід: досвід експериментальної роботи у сільській школі / В. Мелешко // Рідна шк. – 2008. – № 1/2. – С. 24-27.
179. Методичні рекомендації до планування виховної роботи з студентами у вищих навчальних закладах освіти III–IV рівнів акредитації : (№ 1/9 – 303 від 03.08.98 р.) // Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – К., 2003. – С. 167-171.
180. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
181. Мірошніченко В. І. Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. Мірошніченко. – К. : Інститут проблем виховання НАПН України, 2012. – 40 с.
182. Мірошніченко В. І. Виховні можливості військових традицій / В. І. Мірошніченко // Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: орієнтири та напрями сучасної освіти : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Ч. 3. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – С. 195-200.

183. Мірошніченко В. І. Вплив родини на патріотичне виховання молоді / В. І. Мірошніченко // Збірник наукових праць. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2008. – № 43. Ч. II. – С. 132-135.
184. Мірошніченко В. І. Генеза патріотичного виховання в період становлення української нації / В. І. Мірошніченко // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. Вип. 149. – Черкаси, 2009. – С. 72-76.
185. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. І. Мірошніченко. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.
186. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : [навч. посіб.] / Н. Є. Мойсеюк. – К. : ВАТ «КДНК», 2001. – 608 с.
187. Мороз Л. До концепції морального виховання молоді / Л. Мороз, Б. Воронкова // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 94-100.
188. Мороз Л. В. Організаційно-педагогічні умови формування готовності викладачів до виховної роботи у вищих навчальних закладах (формувальний експеримент) / Л. В. Мороз // Проблеми освіти : науковий збірник / [ред. кол. : С. М. Ніколаєнко, В. Д. Шинкарук, К. М. Левківський та ін.]. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2007. – Вип. 53. – С. 88-98.
189. Москалець В. Родина як осередок етнічного самовідтворення формування національної самосвідомості українця / В. Москалець // Вісн. Прикарпат. ун-ту [ім. В. Стефаника]. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 6. – С. 89-92.
190. Мусина В. Е. Патриотическое воспитание школьников : учебно-методическое пособие / Валентина Егоровна Мусина. – Белгород : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – 156 с.
191. Мясичев В. Н. Психология отношений: избранные психологические труды / В. Н. Мясичев ; под ред. А. А. Бодалева. – М. : Институт

- практической психологии ; Воронеж : Изд-во Воронеж. обл. типографии комитета по печати и массовой информации Воронежской области, 1995. – 45 с.
192. Набока Л. В. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді / Л. В. Набока // Виховна робота в школі. – 2007. – № 9. – С. 27-29.
193. Навозняк Л. Л. Соціологічні віхи процесу формування духовності в школах України : [від часів Київської Русі до початку ХХІ століття] / Л. Л. Навозняк // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 2. – С. 88-94.
194. Надольний І. Динаміка соціальних змін і розвиток національної самосвідомості особистості / І. Надольний // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 1999 – № 3 – С. 19-22.
195. Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.10.2014 № 1232 «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
196. Науменко А. О. Національно-патріотичне виховання в Армії Української Республіки періоду Директорії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Науменко Андрій Олегович ; Національна академія оборони України. – К., 2004. – 20 с.
197. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: схвалено Указом Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013 // Класний керівник. – 2013. – № 23/24. – С. 9-23.
198. Невмержицький О. Реалії виховної роботи в сучасному вищому навчальному закладі у світлі Болонського процесу / О. Невмержицький // Освіта. – 2004. – № 31. – С. 2.
199. Ничкало Н. Г. Українські концепції професійної освіти: тенденції і перспективи / Н. Г. Ничкало // Науковий вісник Миколаївського державного університету : [зб. наук, праць]. – Вип. 23: педагогічні

- науки. – Т. 1 / за заг. ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. – Миколаїв : МДУ, 2008. – С. 15-25.
200. Одарченко В. І. Виховання національної гідності у студентської молоді засобами українського народного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. І. Одарченко ; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди. – Харків, 2010. – 21 с.
201. Олійник О. Шляхи формування національної свідомості у майбутніх учителів / О. Олійник // Рідна школа. – 2004. – № 7/8. – С. 29-31.
202. Опалко Н. І. Деякі аспекти національно-патріотичного виховання студентів / Н. І. Опалко // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі: аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників : збірник. – К., 1999. – Т. 14. – С. 351-354.
203. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. / А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий, [та ін.]. – К. : ІСДО, 1993. – 336 с.
204. Ордіна Л. Л. Культуротворче середовище навчального закладу як педагогічний феномен / Л. Л. Ордіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти : збірник / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 7 (12) : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти», 22-24 квітня 2009 р. : до 175-річчя Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – С. 14-19.
205. Оржеховська, В. М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В. М. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 29-33.
206. Оришко С. П. Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних

- закладів : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.07 / Оришко Світлана Петрівна ; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2010. – 20 с.
207. Орієнтовна тематика виховних заходів // Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – К., 2003. – С. 221-224.
208. Орієнтовний план організаційно-виховної роботи наставника зі студентами академічної групи I курсу // Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – К., 2003. – С. 217-219.
209. Орлова Н. Формування патріотичних та громадських почуттів учнів : на матеріалі педагогічної спадщини О. Захаренка / Н. Орлова // Рідна школа. – 2006. – № 3. – С. 39-40.
210. Оршанський Л. В. Креативне інформаційно-освітнє середовище як чинник саморозвитку особистості / Л. В. Оршанський // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / редкол. : І. Я. Зязюн (голова) та ін. – К. ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – Вип. 23. – С.86-92.
211. Особистісно-орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах : колективна монографія / АПН України, Інститут вищої освіти ; за заг. ред. : В. П. Андрущенко, В. І. Лугового. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 254 с.
212. Павленко М. С. Патріотичне виховання молодших школярів на матеріалах творчості Павла Тичини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Павленко Марина Степанівна ; Інститут проблем виховання АПН України. – Умань, 2001. – 20 с.
213. Патріотизм : філософський словник / за ред. В. І Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 1986. – 358 с.

214. Патріотизм – основа духовного становлення громадянина : інформаційні списки л-ри / Нац. б-ка України для дітей ; уклад. : Л. І. Литвинець ; ред. : Н. М. Скоморовська. – К., 2005. – 12с.
215. Патриотизм // Словарь философских терминов. – М., 2005. – С. 408.
216. Патріотичне й інтернаціональне виховання // Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2007. – С. 272-273.
217. Патріотичне виховання учнів засобами туристсько-краєзнавчої роботи / уклад. О. Панкрат'єв, О. Мацевич, Т. Сідельнікова та ін. – Луганськ : Знання, 2008. – 164 с.
218. Пащенко Д. Патріотичне й національне виховання – складові становлення громадянина / Д. Пащенко // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9-14.
219. Педагогічний словник для молодих батьків / АПН України. Ін-т проблем виховання, Держ. центр соц. служб для молоді; Авт. колектив: Т. Ф. Алексєєнко, Л. В. Артемова, Н. І. Баглаєва. – К., 2002. – 244 с.
220. Педагогічна система А. С. Макаренка і актуальні питання виховання молоді : [підбір наукових статей] // Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка / [гол. ред. кол. : В. О. Пащенко, А. М. Бойко, М. В. Гриньова та ін.]. – Полтава : Видавництво «АСМІ», 2008. – Вип. 5. – С. 3-165. – (Педагогічні науки).
221. Педагогічний словник / під ред. М. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
222. Петровский А. В. Общая психология : учебник для студентов высших педагогических учебных заведений / А. В. Петровский, М. Г. Ярошеевский, А. В. Брушлинский, В. А. Петровский. – М. : Издательский центр Академия, 1998. – 512 с.

223. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : [монографія] / Р. Петронговський / за ред. М. Левківського. – Житомир : Полісся, 2003. – 192 с.
224. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Р. Р. Петронговський. – К., 2002. – 21 с.
225. Пелех Л. Р. Формування особистості майбутнього вчителя у системі масових виховних заходів вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. Р. Пелех. – К., 2001. – 20 с.
226. Підборський Ю. Г. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя до морального виховання підлітків на основі використання українських народних традицій в позаурочний час / Ю. Г. Підборський // Теоретичні питання освіти та виховання : зб. наук. пр. Київ. держ. лінгв. ун-ту. – К., 2001. – Вип. 16. – С. 144-146.
227. Побережна Л. Культурне середовище вищого навчального закладу як простір формування стилю і способу життя студентів / Л. Л. Побережна // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – К., 2007. – № 3, ч. 1. – С. 99-101.
228. Погрібний А. Борис Грінченко в літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття / А. Погрібний. – К, 1990.
229. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
230. Положення про Громадську раду з національно-патріотичного виховання при Міністерстві освіти і науки України : затверджено наказом М-ва освіти і науки України від 24 листоп. 2009 р. № 1058 // Основи захисту Вітчизни. – 2010. – № 2. – С. 24.

231. Положення про Центр патріотичного виховання : Наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 17.09.2009 № 3272 // Основи захисту Вітчизни. – 2010. – № 2. – С. 7-11.
232. Приходченко К. І. Інноваційні технологічні системи сформованості творчого освітньо-виховного середовища / К. І. Приходченко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 3. – С. 186-191.
233. Приходченко К. Підхід до організації навчально-виховного процесу з погляду середовища: теоретичний аспект / К. Приходченко // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3. – С. 17-31.
234. Приходченко К. Середовищний підхід до навчання та виховання молоді / К. Приходченко // Шлях освіти. – 2010. – № 3. – С. 22-27.
235. Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку патріотично-військову гру «Сокіл» («Джура») : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.06.2012 № 687 // Директор школи (Шкільний світ). – 2012. – № 22. – С. 40-43.
236. Про проведення Всеукраїнської військово-патріотичної спортивної гри «Зірниця» : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства оборони, Товариства сприяння обороні (ДТСААФ) від 23.03.2011 № 252/157/32 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2011. – № 10. – С. 22-30.
237. Про Програму патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України та План заходів Естафети Перемоги на 2013-2015 роки : Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України від 21 жовт. 2013 № 1453/716/997 // Заступник директора школи. – 2013. – № 11. – С. 70-79.
238. Проектна діяльність у школі / [упоряд. М. Голубенко]. – К. : Шк. Світ, 2007. – 128 с.

239. Професійна підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності : збірник наукових статей /за заг. ред. І. Капської. – К. : ІЗМН, 1996. – 96 с.
240. Решетняк В. Ф. Сутнісна визначеність деяких аспектів патріотичного виховання / В. Ф. Решетняк // Виховання національної свідомості особистості : метод. рекомендації / за ред. Д. О. Тхоржевського. – Глухів, 2001. – С. 20–24.
241. Роджерс К. О становлении личностью. Психотерапия глазами психотерапевта / К. Роджерс. – К. : PSYLIB, 2004 – 314 с.
242. Романовська М. Б. Метод проектів у виховному процесі / М. Б. Романовська. – [Х.] : Ранок, [2007]. – 159 с.
243. Роль освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=14243&chapter=1>
244. Руденко Ю. Ідеологія патріотизму і державотворення як основа духовності учнів / Ю. Руденко, В. Руденко // Рідна школа. – 1999. – № 10. – С. 8 – 10.
245. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. – К. : Видництво імені Олени Теліги. – 2003. – 328 с.
246. Русова С. Суспільні питання виховання / С. Русова // Життя і знання. – 1929. – Ч.6 (18). – С. 161-163.
247. Ряшко В. Національно-патріотичне виховання курсантів і студентів ВНЗ МВС у процесі викладання соціально-гуманітарних наук / В. І. Ряшко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : vuzlib.com/continent/view/2144/122/
248. Савченко О. Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В.О. Сухомлинським / О. Я. Савченко // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Вип. 8. Педагогічні науки. – Миколаїв, 2005. – Ч. I. – С. 4-9.

249. Селиванова Н.Л. Воспитательная система и воспитательное пространство – эффективные механизмы воспитания личности / Н. Л. Селиванова // Стратегия воспитания в образовательной системе России: подходы и проблемы / Под ред. проф. И.А. Зимней. – М.: Агентство «Издательский сервис», 2004. с. 242-259.
250. Сергієнко В. Проблеми виховання студентської молоді / В. Сергієнко, В. Костін // Вища школа. – 2010. – № 7/8. – С. 75-79.
251. Серeda В. А. Внеучебная воспитательная деятельность и формирование профессиональной мобильности студентов / В. А. Серeda, И. А. Степнова // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 10. – С. 80-84.
252. Серeda В. А. Инновационный подход в воспитательной работе со студентами в педагогическом вузе / В. А. Серeda, А. С. Белкин // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 6. – С. 81-83.
253. Серeda В. А. Патриотическое воспитание студентов педагогических вузов во внеучебной деятельности : автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. А. Серeda. – Екатеринбург, 2007. – 21 с.
254. Серeda I. B. Організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів гуманітарних факультетів університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / I. B. Серeda. – Херсон, 2005. – 21 с.
255. Сыsoева Н. А. Воспитание патриотизма будущего учителя средствами народной педагогики: допрофессиональный этап образования автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. А. Сыsoева. – Волгоград. – 2006. – 32 с.
256. Скульський Р. П. Особливості виховної роботи в національному вищому навчальному закладі / Р. П. Скульський // Проблеми освіти : науково-методичний збірник / ред. кол. : М. З. Згуровський (гол. ред.) [та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 97-101.
257. Скульський Р. Пріоритетні цінності у вихованні майбутніх учителів / Р. Скульський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 166-170.

258. Скуратівський В. Патріотизм / В. Скуратівський // Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. – С. 471-472.
259. Слостенин В. Педагогіка. / В. Слостенин, І. Ісаєв, Е. Шиянов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krotov.info/lib-sek/slso/71-slas0.html>.
260. Сметанський М. Змістові характеристики виховання як педагогічної категорії / М. Сметанський // Шлях освіти. – 2005. – № 3. – С.5-9.
261. Сметанський М. Деякі аспекти поліпшення якості педагогічної освіти майбутніх учителів / М. Сметанський // Вища освіта України. – 2008. – № 1. – С. 103-109.
262. Снопко Н. М. Психологические механизмы и педагогические основы патриотического воспитания в системе профессионального образования : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук / Снопко Наталья Михайловна. – М., 2007 – 34 с.
263. Сокольников Ю. П. Системный подход в исследовании воспитания / Ю. П. Сокольников. – Москва : Прометей, 1993. – С. 55.
264. Сорокопуд Ю. В. Педагогіка вищої школи / Ю. В. Сорокопуд. – Ростов н/Д : Фенікс, 2011. – С. 274.
265. Сорочинська В. Є. Соціально-педагогічні основи організації превентивної виховної роботи зі студентською молоддю / В. Є. Сорочинська // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2008. – № 3. – С. 105-111.
266. Сохань П. Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу / П. Сохань. – К., 1994. – 288 с.
267. Сохань Л. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / Л. Сохань ; ред. Л. В. Сохань [та ін.] ; Науково-методичний центр середньої освіти. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.

268. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання : посібник / М. Стельмахович. – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 1996. – 179 с.
269. Ступарик Б. Громадянське виховання сучасної молоді / Б. Ступарик // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. III. – Івано-Франківськ : Плай, 2000 – С. 3-14.
270. Ступок О. П. Педагогічні погляди А. В. Духновича / О. П. Ступок // Совецкая педагогика. – 2003. – № 5. – С. 68-77.
271. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. ... канд. пед. наук / Стьопіна Олена Геннадіївна. — Луганськ – 2007 – 23 с.
272. Стьопіна О. Г. Етапи та структура виховання патріотизму як духовно – моральної якості у студентів вищих навчальних закладів / О. Г. Стьопіна // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2004. – Вип. 4. – С. 233-246.
273. Стьопіна О.Г. Сучасні вітчизняні концепції патріотичного виховання студентської молоді: критичний аналіз / О. Г. Стьопіна // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти : матеріали Четвертих ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. – С. 340-343.
274. Стьопіна О. Г. Патріотизм як духовно-моральна якість студентів вищих навчальних закладів / О. Г. Стьопіна // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. – Слов'янськ : СДПУ, 2006. – Вип. XXX. – С. 46.
275. Стьопіна О.Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Стьопіна Олена Геннадіївна. – Луганськ, 2007. – 21 с.
276. Стьопіна О. Патріотичне виховання: теорія та практика / О. Стьопіна // Шкільний світ. – 2007. – № 42. – С. 6-8.

277. Сухомлинська О. Програма національного виховання в умовах освітніх модернізаційних змін / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 4-8.
278. Сухомлинський В. О. Народження громадянина: вибрані твори у 5 т. / В. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 283-567.
279. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М. : Политиздат, 1982. – С. 83-87.
280. Тарасенко Г. С. Формування в учнів естетичного ставлення до природи в контексті середовищного підходу до освітнього процесу в школі 1 ступеня / Г. С. Тарасенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ Нілан ЛТД, 2014. – Вип. 41 – с. 144-150.
281. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості : навч. посіб. / Р. О. Захарченко, В. П. Москалець, Ю. Д. Руденко та ін. ; Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1998. – 150 с.
282. Терещенко Ю. Поняття «Педагогіка вищої школи»: філософське бачення сутнісного / Ю. Терещенко // Вища освіта України. – 2006. – № 4. – С. 53-57.
283. Тимошенко О. Метод проектів як складова частина національно-патріотичного виховання / О. Тимошенко // Директор школи. – 2008. – № 8. – С. 10.
284. Тимчик М. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. Тимчик. – К., 2012. – 19 с.
285. Ткаченко В. Патріотизм / В. Ткаченко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 633-634.
286. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноживана лексика / за заг. ред. В. Калашника. – Х. : ФОРМ Співак, 2009. – 960 с.

287. Томенко Н. Современный украинский патриотизм, или как объединить Украину // Правительство. Курьер. – 2005. – № 130 (16 июля). – С. 4-9.
288. Указ Президента України від 13.11.2014 № 872 «Про День Гідності та Свободи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U806_14.html
289. Указ Президента України від 13.11.2014 № 871 «Про День Соборності України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U806_14.html
290. Указ Президента України від 14.10.2014 № 806 «Про День захисника України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U806_14.html
291. Указ Президента України від 24.09.2014 № 744 «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U806_14.html
292. Український патріотизм – фактордержавності, стабільності, добробуту / ред. : Г. І. Гончарук. – Одеса : Астропринт, 2002. – 304 с.
293. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
294. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К. Д. Ушинський. – К., 1093. – Т.1 : Теоретичні проблеми педагогіки. – С. 43-103.
295. Філософія / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, В. І. Ярошовець. – К. : ЦУЛ, 2010. – 648 с.
296. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Гол. ред. Укр. рад. енциклопедії, 1973. – 599 с.
297. Франко І. Я. Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції «Правди») / І. Я. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / редкол. :

- Є. П. Кирилюк (голова) та ін.; АН УРСР, ін-т філософії, ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.
298. Франко І. Публіцистика. Вибрані статті / І. Франко. – К. : Наука, 1953. – 158 с.
299. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фром. – СПб. : Азбука, 2002. – 224 с.
300. Футулуйчук В. М. Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Футулуйчук Василь Миколайович ; Державний ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 1999. – 18 с.
301. Цимбалару А. Д. Особливості формування варіативних моделей освітнього простору у вітчизняній початковій школі / А. Д. Цимбалару // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 10. – С. 513-518. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/peddysk_2011_10_126.pdf
302. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С.66-96.
303. Чепурна Н. Інноваційна модель патріотичного виховання / Н. Чепурна, Т. Горлач // Освіта України. – 2010. – № 33/34. – С. 7.
304. Чорна К. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді / К. Чорна // Шлях освіти. – 2008. – № 3. – С. 5-11.
305. Шаповалова Н. Патріотичне виховання студентів педагогічного коледжу з використанням засобів ІКТ / Н. Шаповалова // Рідна школа. – 2011. – № 11. – С. 64-67.
306. Шацкий С. Т. Работа для будущего / С. Т. Шацкий. – М. : Просвещение, 1989. – 223 с.
307. Шевченко Г. П. Духовні основи патріотичного виховання : монографія / Г. П. Шевченко, С. С. Рашидова ; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ : Ноулідж, 2012. – 197 с.
308. Шевченко Г. П. Духовно-культурні цінності виховання людини : монографія / Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, Є. А. Зеленов та ін. – Луганськ : Вид. «Ноулідж НОЛІДЖ». 2013. – 332 с.

309. Шестопалюк О. В. Громадянське виховання майбутніх учителів: теоретичні і методичні елементи : монографія / О. В. Шестопалюк. – Вінниця : Консоль, 2008. – 260 с.
310. Шестопалюк О. В. Розвиток громадянської компетентності майбутніх учителів : монографія / О. В. Шестопалюк – Вінниця : Консоль, 2009. – 312 с.
311. Шоробура І. М. Особливості громадянського виховання студентів [Електронний ресурс] / І. М. Шоробура // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип.14. – С. 465-469. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/peddysk_2013_14_99.pdf.
312. Щербань П. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді / П. Щербань // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 62-67.
313. Юрченко В. Підготовка вчителя національної школи: етнопсихологічний і соціальний ракурс / В. Юрченко // Освіта і управління. – 2004. – № 2. – С. 103-112.
314. Яким Ярема / Упоряд., ред. і прим. С.Яреми. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім.І.Франка, 2003. — 244 с. — (Українська педагогічна думка Галичини в іменах ; Вип.1).
315. Якобсон П. М. Психология чувств и мотивации : Избранные психологические труды / П. М. Якобсон ; под ред. [и с предисл.] Е. М. Борисовой ; Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. – М. : Ин-т практ. психологии Воронеж НПО «МОДЭК»,1998. – 304 с.
316. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології : историческая литература / В. Янів ; упор. М. Шафовал. – 2-е вид., переробл. і доп. – К. : Знання, 2006. – 341 с.
317. Ярмаченко М. Д. Педагогіка / М. Д. Ярмаченко. – К. : Вища школа, 1986. – 544 с.

318. Ярошинська О. Середовищний підхід в професійній освіті: теоретичні засади та перспективи впровадження / О. Ярошинська // Проблеми підготовки сучасного вчителя – 2011. – № 4 (Ч. 1). – С. 104-110.
319. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 366 с.
320. Яців Я. М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919–1939рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Я. М Яців ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.
321. Яцюк М. В. Патріотичне виховання студентської молоді: основні завдання / М. В. Яцюк, Л. М. Жванко, Г. Г. Фесенко // Наукова стаття. Харківська національна академія міського господарства. – Х., 2013.
322. Adler A. Socialinterest a challenge to mankind / A. Adler. – New York, Capricorn Books, 1964.
323. Arato A. The Rise, Decline and Reconstruction of the concept Civil Society, and the Directions for future reseach IPSA Congress / A. Arato. – Berlin, 1994.
324. Kelli G. A. The psychology of personal constructs / G. A. Kelli.– New York : Norton, 1995. – Vol. 1.
325. Cottier S. B. Structured groups for facilitating development / S. B. Cottier, I. E. Knott. – New York : Human Sciences Press, 1997.
326. Smith A. D. National Identity / A. D. Smith. – L., 1991. – P. 14.
327. Weiner R. Social Rigtlis Membersip Conferencies and Chimern of Sociatist Civil Society IPSA Congress Paper / R. Weiner. – Berlin, 1994.

Інтернет-ресурси з питань патріотичного виховання

- Інститут проблем виховання НАПН України. – Режим доступу: ipv.org.ua/publications/zbirnuk.html/
- Педагогіка вищої школи. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/18740414/pedagogika/metod_kolo_idey
- Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи. – Режим доступу: psuua.com.ua
- Український інститут національної пам'яті. – Режим доступу: memory.gov.ua/publication
- Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка uisr.org.ua
- Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського nuou.org.ua/nauka/naukovi-publikatsii.html
- Рада Європи (посібник «Демократичне управління школою») http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Resources/EDCPACK_EN.asp
- Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (методичний посібник «Роль педагога в посиленні патріотичного виховання») moippro.mk.ua/index.php/vihovna-robota
- Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників (досвід роботи педагогічних працівників Черкащини та методичні брошури з патріотичного виховання дітей та учнівської молоді) <http://library.ippro.com.ua>
- Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді ukrjuntur.org.ua
- Ліга старшокласників Черкащини liga.ed-sp.net
- Пластовий портал plast.org.ua
- Благодійний фонд «Героїка» <http://geroika.org.ua/>
- Всеукраїнська громадська організація «Закінчимо війну» <http://stop-war.org.ua/rekom.php>; http://stop-war.org.ua/view_news14.php?id=61
- Історична правда istpravda.com.ua
- Лікбез likbez.org.ua
- Пам'ятаємо загиблих memorybook.org.ua
- Центр досліджень визвольного руху cdvr.org.ua
- <http://www.dilovamova.com/index.php?holiday=13&page=10&year=2015>
- Документальний серіал «Наша Скриня» www.fayloobmennik.net/3781087

Додаток А

Анкета №1

«Патріотизм у розумінні сучасної молоді»

Шановний респонденте!

З метою визначення ставлення молоді до власної країни, суспільства просимо Вас щиро відповісти на нескладні питання.

1. Наскільки, на Вашу думку, розвинена національна ідея в українській державі?

- національна ідея відіграє провідну роль у побудові держави;
- національна ідея не відіграє ніякої ролі ні для держави, ні для мене особисто;
- національна ідея відіграє певну роль, але ця роль не є ключовою для важливих змін у державі; о національної ідеї немає.

2. Чи впливає знання історичного минулого на подальше життя держави та її населення?

- так, історичне минуле дуже важливе, вивчати і знати його необхідно кожному;
- кожен сам обирає, наскільки важливе для нього знання історичної спадщини;
- історичне минуле не важливе, потрібно жити майбутнім;
- історичне минуле країни треба обов'язково пам'ятати, проте воно не відіграє ніякої ролі в подальшому розвитку держави.

3. Які заходи, на Вашу думку, повинна вжити держава, аби підтримати патріотичний дух молоді?

Ваша відповідь: _____

4. Які риси характеру Ви вважаєте необхідними для виховання патріотизму серед молоді: - відчуття пошани до своєї країни;

- інтерес до історичного минулого;
- високий рівень ерудиції;
- інтелігентність;
- активність у громадському житті країни;
- інше _____

5. Як саме Ви проводите свій вільний час?

- відвідую історичні, літературні, художні музеї, виставки;
- відвідую бібліотеки та обираю книги, які представляють історичне минуле нашого народу та його героїв;
- відвідую театри та переглядаю кінофільми на історично-патріотичні теми;
- частіше за все проводжу вільний час вдома за телевізором та комп'ютером;
- надаю перевагу компанії друзів;
- інше _____

6. Чи відчуваєте Ви відсутність моральних цінностей в українській молоді?

- так

- ні

7. Якщо відчуваєте, то в чому саме?

Ваша відповідь _____

8. Чи вважаєте Ви, що молоді люди, які вживають алкоголь або наркотики, не можуть бути патріотами:

- так;

- ні;

- інше _____

9. Які політичні, соціально-побутові ситуації впливають на рівень Вашого патріотизму:

- загально-політична атмосфера в суспільстві:

- можливість вибору навчального закладу;

- наявність, відсутність роботи;

- житлові умови;

- задоволення права на відпочинок;

- інше _____

Анкета №2

«Патріотизм у розумінні молоді»

Проводиться соціологічне дослідження на одну з актуальних проблем молоді України на тему «Патріотизм у розумінні молоді». Вчитайтесь, будь - ласка в зміст кожного питання і оберіть той варіант відповіді, який найбільше відповідає ваші точці зору. Анкета анонімна, її не потрібно підписувати. Ваші відповіді будуть враховуватись тільки в узагальненому вигляді.

1. Чи вважаєте себе українцем?

a) Так

b) Ні

c) Мені байдуже

d) Інша відповідь _____

2. Чи хотіли б ви жити за кордоном?

a) Так

b) Ні

c) Мені байдуже де жити

d) Інша відповідь _____

3. Чи пишаєтесь, що вас називають українцем(кою)?

a) Так

b) Ні

c) Мені байдуже

d) Інша відповідь _____

4. Що для вас означає бути патріотом?

a) Жити в та народитись в Україні

b) Спілкуватись українською мовою

c) Наслідувати традиції

d) Працювати на добробут своєї держави

- e) Інша відповідь _____
5. Чи любите свою державу?
- a) Так
 - b) Ні
 - c) Мені байдуже
 - d) Інша відповідь _____
6. Ви вільно володієте Українською мовою?
- a) Та
 - b) Ні
 - c) Важко відповісти
 - d) Інша відповідь _____
7. Яка з мов є для вас «солов'їною»?
- a) Російська
 - b) Молдавська
 - c) Англійська
 - d) Українська
 - e) Інша відповідь _____
8. Що ви робите для того, щоб бути патріотом своєї держави?
- a) Живете в Україні, і боретесь за її добробут всіма можливими методами
 - b) Розмовляєте українською і наслідуєте традиції, беретесь за будь - яку можливість повпливати на поліпшення добробуту держави
 - c) Я живу в своє задоволення і що робиться з державою мені не важливо
 - d) Інша відповідь _____
9. Чому ви б надали перевагу?
- a) Працювати за кордоном
 - b) Працювати в Україні
 - c) Працювати в Україні з хорошою заробітною платою
 - d) Мені байдуже де працювати, головне щоб я був забезпечений
 - e) Інша відповідь _____
10. Вкажіть ваш вік
- a) 19
 - b) 20
 - c) 21
 - d) 22
 - e) 23
11. Вкажіть вашу стать
- a) Чоловіча
 - b) Жіноча

Додаток Б

Анкета «Патріот»

I. Чи вважаєте Ви себе патріотом?

1. Так.
2. Ні.
3. Частково.
4. Не знаю.

II. Хто на Ваш погляд більшою мірою вплинув на формування ваших патріотичних поглядів:

1. Школа.
2. Оточуючі люди, друзі.
3. Батьки.
4. Органи влади.
5. ЗМІ.

III. Як Ви для себе визначаєте поняття «патріотизм»?

III.1. За якими ознаками або висловлюваннями Ви визначаєте для себе поняття «патріотизм»?

1. Національна самосвідомість, гордість за належність до своєї нації, народу.
2. Непримиримість до представників інших націй і народів.
3. Інтернаціоналізм, готовність до співпраці з представниками інших націй і народів в інтересах своєї країни.
4. Безкорислива любов і служіння Батьківщині, готовність до самопожертви заради її блага або спасіння.
5. Любов до рідного дому, міста, країни, вірність національній культурі, традиціям, устрою життя.
6. Намагання працювати для процвітання України, для того, щоб держава, в якій ти живеш, була авторитетною, міцною і поважаною у світі.
7. Патріотизм нині не актуальний, не сучасний, не для сучасної молоді;
8. Патріотизм це лише романтичний образ, літературна вигадка.
9. Інше _____

III. 2. Якщо ви не змогли визначити для себе поняття «патріотизм», то в чому причина Вашого нерозуміння?

1. Немає бажання.
2. Немає можливості.
3. Вважаю це неактуальним.

IV. Перед вами список індивідуально–психологічних характеристик і життєвих цінностей людини.

1. Визначіть для себе ті якості і цінності, якими повинен володіти патріот (потрібне підкресліть).

2. Визначіть за 10-бальною шкалою, на скільки ці якості і цінності сформовані у Вас.

- активне діяльне життя _____

- життєва мудрість _____
 - здоров'я (фізичне і психічне) _____
 - цікава робота _____
 - краса природи і мистецтва _____
 - любов (духовна і фізична) _____
 - матеріальне забезпечення життя _____
 - наявність добрих і вірних друзів _____
 - суспільне визнання _____
 - пізнання (освіта, кругозір) _____
 - продуктивне життя _____
 - розвиток (постійне духовне і фізичне вдосконалення) _____
 - розваги _____
 - свобода (самостійність, незалежність в судження і вчинках) _____
 - щасливе сімейне життя _____
 - щасті інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому) _____
 - творчість (можливість творчої діяльності) _____
 - впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч) _____
-
- охайність _____
 - вихованість (гарні манери) _____
 - високі запити (високі вимоги до життя) _____
 - життєрадісність _____
 - старанність _____
 - незалежність _____
 - непримиримість до недоліків у себе та інших _____
 - освіченість _____
 - відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово) _____
 - раціоналізм (вміння розумно і логічно мислити, приймати обдумані раціональні рішення) _____
 - самоконтроль (стриманість, самодисципліна) _____
 - сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів _____
 - тверда воля (вміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами) _____
 - терпимість (до поглядів і думки інших, вміння прощати іншим їх помилки) _____
 - широта поглядів (вміння зрозуміти іншу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички) _____
 - чесність (правдивість, щирість) _____
 - ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі) _____
 - чуйність (турботливість) _____

V. Відмітьте, що у вашій компанії, колективі, колі ваших знайомих цінується більше?

1. Вміння цінувати справжню дружбу.

2. Готовність допомогти один одному у складний час.
3. Взаєморозуміння.
4. Чесність, порядність, принциповість.
5. Приємна зовнішність.
6. Гарні манери.
7. Вміння модно одягатися.
8. Сила волі.
9. Сміливість.
10. Рішучість.
11. Інтерес, знання літератури, мистецтва, музики.
12. Інтерес до політики.
13. Наявність фірмових речей, дисків і т. ін.
14. Наявність грошей на різні витрати.
15. Здібності.

VI. Із запропонованих варіантів відповідей, виберіть ту, яка найбільшою мірою виражає вашу точку зору:

1. Я люблю, коли інші люди мене цінують.
2. Я відчуваю задоволення від добре виконаної роботи.
3. Я люблю приємно проводити час із друзями.

VII. Закінчіть речення.

1. Кожен із нас вірить...
2. Кожен із нас має...
3. Кожен із нас готовий...
4. Подвиги героїв змусили нас замислитися...
5. Захищати свою Батьківщину можна не лише з автоматом у руках, але і...
6. Коли я замислююся про майбутнє своєї країни, то...
7. Бути гідним громадянином своєї країни означає бути...

VIII. Ваше ставлення до подій листопада 2013 р.

1. Мені байдуже.
2. Приймав безпосередню участь у цих подіях.
3. Не знаю.
4. Дуже хотілося б бути у центрі тих подій, але не було можливості.

IX. Ваше ставлення до подій на Сході України.

1. Позитивне.
2. Негативне.
3. Не знаю.

Аналіз та інтерпретація анкети «Патріот»

I. На питання «**Чи вважаєте ви себе патріотом?**» отримані такі відповіді:

Відповідь	Так	Ні	Частково	Не знаю
%	50,8	10,6	20,2	18,4

Таким чином, більше половини респондентів вважають себе патріотами; сумніваються або частково – 38,6%; сумним є той факт, що 10,6% студентів не вважають себе патріотами.

II. На питання **«Хто на Ваш погляд більшою мірою вплинув на формування ваших патріотичних поглядів»** отримані наступні результати:

Школа – 33,6%.

Батьки – 16,7%.

Оточуючі люди, друзі – 21,4%.

Органи влади – 0%.

ЗМІ – 28,3%

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що найбільший вплив на формування патріотичної вихованості має школа та ЗМІ, трохи менший вплив мають оточуючі люди та батьки. Відповідь «органи влади» обраною не була, що може бути важливим при оцінці представників влади на формування світогляду молоді.

III. На питання **«Як Ви для себе визначаєте поняття «патріотизм»?** респонденти виділили наступні категорії:

- Любити й поважати свою Батьківщину – 78%;
- Любити народ – 7%, місто – 2%, природу 3%;
- Почуття обов'язку перед державою, самопожертва заради неї – 10%;

Розглядаючи питання в сукупності з питаннями самовизначення поняття «патріотизм» і «за якими ознаками чи висловлюваннями ви визначаєте для себе патріотизм» можна побачити, що ті, хто визначив патріотизм через самопожертву й почуття обов'язку перед державою на перше питання відповідали, як правило, не знаю, частково.

IV. На питання, **«За якими ознаками визначається поняття патріотизму»**, ми отримали наступний розподіл:

1. національна самосвідомість, гордість за належність до своєї нації, народу -25%;
2. непримиримість до представників інших націй і народів -0%;
3. інтернаціоналізм, готовність до співпраці – 3%;
4. бескорна любов до своєї Батьківщини, готовність до самопожертви заради її блага або спасіння -22%
5. любов до рідного дому, міста... -32%
6. бажання працювати для процвітання Батьківщини. – 18%;
7. не актуально для сучасної молоді – 4%;

Таким чином, найбільшого значення надається таким складови, як: любов до рідного дому, національній самосвідомості, безкорисливій любові і самопожертві. І, якщо перша і друга складові достатньо адекватні, то останню з *психологічної* точки зору можна віднести до вікової інфантильності, *демонстративності*, *юнацького максималізму*. Намагання працювати на благо своєї країни можна розцінювати і як

адекватне розуміння повсякденного патріотизму, і як інфантилізм, в залежності від того, що вкладалося в дану фразу респондентом.

V. На питання про те, **які якості мають бути у патріота**, і, прохання визначити наскільки ці якості розвинені у самого респондента були отримані наступні результати:

1. Найбільшого значення респонденти надають впевненості у собі – 35%. Рівень розвину тості якості в середньому -8,2; медіана проходить по 9 балам (тобто половина респондентів дала більш високу оцінку -10, половина оцінила його розвиток менше ніж 9).

2. Другий за значенням рядок зайняли воля і чесність, відзначені 23% респондентів в кожному випадку. Розвиток волі в середньому визначають на 8,4, медіана - 9; чесність - 8,5, медіана - 9.

3. Третій рядок займають активна життєва позиція, вміння здійснювати самоконтроль (складова волі), сміливість (також складова волі), чуйність. Вольові якості, як і раніше, отримали високу оцінку; активна життєва позиція – 19% респондентів, її розвиток було в середньому оцінено в 7,8, медіана проходить по 8 балам. Можна припустити деяку незадоволеність своєю активністю на фоні раніше описаних факторів, за якимим достатньо висока самооцінка. Чуйність – 18% респондентів, середня - 8,3; медіана -10 (досить високі показники).

4. Більше половини респондентів також відзначали такі якості як здоров'я, любов, наявність друзів (емоційна підтримка?, опора?, совість?), бажання до пізнання (освіченість), свободу, щасливе сімейне життя, вихованість, життєрадісність, незалежність, відповідальність, терпимість. Деякі протиріччя отриманих даних можуть слугувати гарною основою для глибоких бесід про патріотизм зі студентами.

5. В характеристику патріотизму не ввійшли, або отримали одиничну оцінку -матеріальне забезпечення, суспільне визнання, продуктивне життя, розваги, акуратність, високі життєві запити, непримиримість до інших.

На останні два запитання анкети про ставлення студентів до подій на Майдані та до подій на Сході були отримані наступні результати: більшість студентів виявили бажання знаходитися на Майдані – 56%, приймали безпосередню участь у тих подіях – 12%, решті студентів було складно відповісти. Про події на Сході усі однозначно висловили своє негативне ставлення

Загальний висновок. Підводячи загальний підсумок анкети, можна зауважити найбільшу значущість другої її частини, так як вона дозволяє поставити перед студентами важливі для особистісного розвитку питання, створити діалогове середовище, зрозуміти глибинні та поверхневі думки студентів, намітити програму розвитку їхньої патріотичної вихованості.

Додаток В

Вимірювання толерантних установок у сфері міжнаціональних відносин (Собкін В.С., Адамчук Д.В)

Вам пропонується пройти тест, що стосується міжнаціональної толерантності.

Переконливо просимо Вас, відповідаючи на питання тесту, ні з ким не обговорювати Вашу думку.

Це важливо, тому, що нас цікавить саме Ваша особиста точка зору.

1. Яке Ваше ставлення до власної національності?

- я відчуваю гордість від того, що належу до цієї національності;
- для мене моя національність не має особливого значення;
- я відчуваю внутрішній дискомфорт від того, що належу до даної національності;
- я віддаю перевагу (воліла) б народитися людиною іншої національності;
- інше (напишіть) _____

2. Чи вважаєте Ви для себе за можливе вступ у шлюб з представниками іншої національності?

- ні, тому що це неминуче викличе конфлікти в сім'ї;
- ні, тому що я не можу порушити сімейні традиції;
- ні, оскільки я не хочу, щоб мої діти зіткнулися з проблемою вибору національності;
- ні, оскільки я хочу, щоб мої діти були тієї ж національності, що і я;
- так, тому що я не хочу, щоб дружина або чоловік був (а) моєї національності;
- для мене національність чоловіка / дружини не буде мати значення ;
- інше (напишіть) _____

3. Що ви відчуваєте при знайомстві з людиною іншої національності:

- роздратування;
- недовіру;
- інтерес;
- повагу;
- нічого особливого;
- це залежить від національності.

4. Як ви ставитеся до того, що представники національних менших, що проживають в Україні, відзначають свої національні свята?

- всі народи повинні мати можливість відзначати свої національні свята, проживаючи в Україні?
- мені байдуже;
- мене неприємно (дратує), що інші національні меншини відзначають свої національні свята в Україні;
- інші нацменшини не повинні відзначати в Україні свої національні свята.

5. Чи схильні ви пояснювати виникнення конфліктів при спілкуванні національністю співрозмовника?

- ні, ніколи;
- так, але не стану використовувати це як аргумент у суперечці;
- так, і буду використовувати це як аргумент у суперечці.

6. Як ви ставитеся до існування національних шкіл в Україні?

- це абсолютно необхідно, тому що дозволить представникам різних національностей зберегти культуру і традиції свого народу;
- це необхідно, оскільки дозволить всім бажаючим, незалежно від національної приналежності, дізнатися про історію і культуру інших народів;
- це не потрібно, оскільки веде до ізоляції представників різних національностей і загострить міжнаціональні відносини;
- це не потрібно, оскільки всі повинні вчитися в загальноосвітніх школах;
- це необхідно, оскільки національні меншини мають бути ізольовані;
- інше (напишіть)

7. Як Ви вважаєте, в чому причини негативного ставлення до людей, що приїжджають жити, наприклад, до Києва?

- вони погіршують криміногенну ситуацію в місті;
- вони не платять податки і живуть за наш рахунок;
- вони займають наші робочі місця;
- вони вирішують свої проблеми за наш рахунок;
- вони погано ставляться до українців;
- вони мають відразливу зовнішність ;
- вони мають агресивний характер;
- вони належать до інших національностей;
- вони мають інше віросповідання;
- вони повинні жити у себе на батьківщині;
- в існуючих забобонах;
- інше (напишіть)

- реальних причин нема;
- я не помічав (ла) негативного ставлення до них.

8. Як Ви ставитеся до того, що в українській армії служать представники різних національностей?

- позитивно, тому що всі громадяни нашої країни, незалежно від національності, за законом зобов'язані проходити службу в армії;
- позитивно, оскільки спільна служба в армії з представниками інших національностей сприяє міжнаціональному взаєморозумінню і дружбі;
- позитивно, оскільки не тільки українці повинні захищати народи, що проживають на території України;
- негативно, тому що вони знижують боєдатність української армії;
- негативно, тому що це створює конфлікти на національному ґрунті серед військовослужбовців;

·- мені байдуже.

9. Чи вважаєте Ви, що в Україні необхідно ввести обмеження за національною ознакою?

- так, на здобуття вищої освіти;
- так, на певну професійну діяльність;
- так, на зайняття керівних посад;
- так, на зайняття політичною діяльністю;
- так, на діяльність у сфері ЗМІ;
- так, на діяльність у сфері культури;
- так, на отримання українського громадянства;
- так, інше (напишіть) _____
- ні, я вважаю, що обмеження за національною ознакою неприпустимі;
- мені це байдуже.

10. Як ви оцінюєте внесок представників національних меншин у розвиток української науки і культури?

- значення цього вкладу сильно перебільшено, і в першу чергу, самими представниками національних меншин;
- я вважаю, що представники національних меншин внесли великий внесок у розвиток науки та культури;
- не маю певної думки;
- мені це байдуже.

11. Чи брали участь ви в конфліктах на національному ґрунті в цьому навчальному році?

- так, ініціатором виступав (ла) особисто я;
- так, ініціатором виступала група, до якої я належу;
- так, ініціатором виступала протилежна сторона;
- ні, не брав (ла) участь.

12. Уявіть що в вашому класі вчиться людина іншої національності, який говорить на українській з акцентом. Ваша реакція?

- я буду співчувати йому, але нічого не зроблю, щоб його підтримати;
- я постараюся переконати однокласників не принижувати його;
- я не буду звертати на це увагу;
- я буду намагатися уникати спілкування з ним;
- я буду висміювати його;
- я буду знущатися над ним;

Інше (напишіть) _____

Ключ: від'ємний сумарний підсумковий індекс означає наближення до полюсу толерантності, позитивний – до полюсу інтолерантності.

Питання №1.

Варіант 1 = 0,93.

Варіант 2 = 0,97.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0,67.

Варіант 5 = 0.

Варіант 6 = 0.

Питання №2.

Варіант 1 = 0.

Варіант 2 = 0,96.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0,92.

Варіант 5 = 0.

Варіант 6 = 0.

Варіант 7 = 0.

Питання №3.

Варіант 1 = 0,87.

Варіант 2 = 0,87.

Варіант 3 = 0,86.

Варіант 4 = 0.

Варіант 5 = 0.

Варіант 6 = 0.

Питання №4.

Варіант 1 = -0,93.

Варіант 2 = 0.

Варіант 3 = 0,98.

Варіант 4 = 0,89.

Питання №5.

Варіант 1 = -0,95.

Варіант 2 = 0.

Варіант 3 = 0,89.

Питання №6.

Варіант 1 = -0,67.

Варіант 2 = 0.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0.

Варіант 5 = 0,86.

Варіант 6 = 0.

Питання №7.

Варіант 1 = 0.

Варіант 2 = 0.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0.

Варіант 5 = 0.

Варіант 6 = 0.

Варіант 7 = 0.

Варіант 8 = 0,58.

Варіант 9 = 0,82.

Варіант 10 = 0.

Варіант 11 = 0.

Варіант 12 = 0.

Варіант 13 = 0.

Варіант 14 = 0.

Питання №8.

Варіант 1 = 0.

Варіант 2 = -0,87.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0,89.

Варіант 5 = 0,82.

Варіант 6 = 0.

Питання №9.

Варіант 1 = 0.

Варіант 2 = 0,63.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0.

Варіант 5 = 0,92.

Варіант 6 = 0.

Варіант 7 = 0.

Варіант 8 = 0.

Варіант 9 = -0,69.

Варіант 10 = 0.

Питання №10.

Варіант 1 = 0,8.

Варіант 2 = 0.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0.

Питання №11.

Варіант 1 = 0,97.

Варіант 2 = 0,74.

Варіант 3 = 0,79.

Варіант 4 = -0,88.

Питання №12.

Варіант 1 = 0.

Варіант 2 = 0.

Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0,8.

Додаток Д

Методика «Ціннісні орієнтації» (М.Рокич)

М. Рокич розрізняє два класи цінностей:

Термінальні – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути

інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації.

Цей розподіл відповідає традиційному розподілові на цінності-мети і цінності-засоби.

Респондентові пред'являється два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу за алфавітом, або на картках. У списках випробуваний привласнює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає в порядку значимості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція. «Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх в порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті.

Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і вибравши ту, котра для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значимості цінність і помістіть її слідом за першою. Потім проробіть теж із усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинний відбивати Вашу щирі позицію.

Достоїнством методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку грає мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою добору й експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтації можливі зміни інструкції, що дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

У якому порядку й у якому ступені (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?

Як би Ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли?

Як, на Ваш погляд, це зробила б людина, досконала у всіх відносинах?

Як зробили б це, на Вашу думку, більшість людей?

Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?

Як це зробили б Ви, через 5 або 10 років?

Як ранжували б картки близькі Вам люди?

Аналізуючи ієрархію цінностей, варто звернути увагу на їхнє угруповання випробуванням у змістовні блоки по різних підставах. Так, наприклад, виділяються «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя і т. ін. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т. ін. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтації. Психолог повинен спробувати з'ясувати індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування.

Список А (термінальні цінності):

- активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- здоров'я (фізичне і психічне);
- цікава робота;
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві);
- любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень);
- наявність гарних і вірних друзів;
- суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі);
- пізнання (можливість розширення свого утворення, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалювання);
- розваги (приємний, необтяжливий плин часу, відсутність обов'язків);
- воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (добробут, розвиток і удосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому);

- творчість (можливість творчої діяльності);
- впевненість у собі (внутрішня гармонія, воля від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

- акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
- вихованість (гарні манери);
- високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
- життєрадісність (почуття гумору);
- ретельність (дисциплінованість);
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
- непримиренність до недоліків у собі й інших;
- освіченість (широта знань, висока загальна культура);
- відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова);
- раціоналізм (вміння реалістично і логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення);
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів;
- тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами);
- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й омани);
- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- чесність (правдивість, щирість);
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);
- чуйність (дбайливість).

Додаток Е

Анкета №1

«Ваше ставлення до служби в армії»

1. Чи вважаєте ви військову службу почесним обов'язком?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
2. Як видумаєте, чи потрібна юнакам служба в армії?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
3. Чи вважаєте ви службу в армії необхідною для себе особисто?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
4. Чи можна назвати ставлення до сучасної армії позитивним?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
5. Ви цікавитесь військовою технікою?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
6. Чи хотіли б ви володіти військовою спеціальністю?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
7. Ви готуєте себе до служби в армії фізично?

- а) так; б) ні; в) складно відповісти.
8. Чи вважаєте ви, що дисципліна є важливою умовою військової служби?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
9. Чи готові ви проходити військову службу далеко від дому?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
10. Ви оправдовуєте тих солдат, котрі тікали зі своїх частин при відправці їх у гарячі точки?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
11. Ви допускаєте, що під час служби можете постраждати від «дідівщини»?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
12. Чи вважаєте ви, що військова служба неможлива без ризику?
а) так; б) ні; в) складно відповісти.
13. Перерахуйте, які ви знаєте заклади освіти.
14. Ви знаєте в яких військах проходив службу ваш дід, батько?
15. Підкресліть найбільш важливі вміння і навички, якими повинен володіти захисник Вітчизни.
а) бойова підготовка (захист, дисципліна);
б) фізична підготовка (сила, спритність);
в) освіта (розум, здібність);
г) медицина;
д) особисті якості (сміливість, мужність).

Аналіз результатів на констатувальному етапі дослідження

Анкета була запропонована студентам чоловічої статі, всього було опитано 326 юнаків.

Аналізуючи отримані результати, ми визначили, що, 56% досліджуваних вважають військову службу почесним обов'язком; 32% - ні і лише 12% студентів складно було відповісти.

2. 76% студентів вважають, що служба в армії потрібна, а решта студентів відповіли, що ні..

3. 57% досліджуваних для себе вважають, що служба в армії необхідна.

4. 38% студентів назвали своє ставлення до сучасної армії позитивним; 56% - негативним і решті 6% складно було відповісти, це ми пояснюємо з падінням престижу служби в армії, розмитості понять дім, чести, обов'язок. Все це має негативний вплив на морально-психологічний стан сучасної молоді.

5. Військовою технікою цікавляться 76% досліджуваних, не цікавляться 16%, а решті студентів було складно відповісти.

6. Військовою спеціальністю хотіли б оволодіти 58% опитаних, решта – ні.

7. 86% досліджуваних готують себе фізично до служби в армії, і лише 14% юнаків було складно відповісти.

8. Для 96% дисципліна є важливою умовою військової служби, 4% не вважають важливою дисципліну в армії.

9. Військову службу готові проходити далеко від дому 96% досліджуваних.
10. 6% опитаних оправдовують солдатів, котрі тікають зі своїх частин при відправці їх у гарячі, 84% відмовилися оправдовувати таких солдатів, і 10% не змогли відповісти на це запитання.
11. 78% досліджуваних вважають, що в армії присутня «дідівщина» 9% так не вважають і 13% було складно відповісти на це запитання.
12. 98% студентів вважають, що військова служба неможлива без ризику та небезпеки і лише 2% вважають навпаки.
13. 45% знають 2-3 навчальних заклади, в яких можна отримати військову професію 12% досліджуваних не знають жодного такого закладу, а решта опитаних знають більше 3-х навчальних закладів, в яких можна отримати військову професію.
14. 58% студентів знають в яких військах проходили військову службу їхні батьки і діди і змогли їх назвати, 42% не знають.
15. На думку опитаних студентів захисник Вітчизни, повинен володіти:
- бойовою підготовкою;
 - фізичною підготовкою;
 - розумом і здібностями;
 - сміливістю і мужністю
- Після формуального експерименту відсоток відповідей «так» по всіх питаннях анкети суттєво збільшився

Анкета №2

«Ваше ставлення до служби в Збройних силах України»

1. Чи знаєте ви закони, діючі на території України?
 - а) так; б) ні; в) частково.
2. Чи вважаєте ви себе законослухняним громадянином?
 - а) так; б) ні; в) не знаю.
3. Ваше ставлення до служби у Збройних силах України.
 - а) це обов'язок громадянина; б) негативно; в) не думав про це.
4. Хто повинен служити в армії?
 - а) кожен громадянин;
 - б) служба лише за контрактом; в) не знаю.
5. Як ви ставитеся до альтернативної служби?
 - а) позитивно; б) негативно; в) не знаю.
6. Ви знаєте, що таке «дідівщина», чи неуставні закони?
 - а) так; б) ні; в) частково.
7. Як ви вважаєте, хто повинен захищати Батьківщину?
 - а) кожен громадянин; б) наймана армія; в) не думав над цим.
8. Як ви розумієте термін «мужність»?
 - а) якість особистості із сильними рисами характеру;
 - б) якість особистості із слабкими рисами характеру;
 - в) не знаю.

9. Чи загартовуєте ви своє тіло й дух?
а) так; б) ні; в) частково.
10. Чи можна назвати службу в армії «школою життя»
а) так; б) ні; в) не знаю.
11. Як на вашу думку зміниться ваше життя після проходження служби у ЗСУ?
а) я стану сильнішим, витривалішим, рішучішим;
б) ніяк; в) я не уявляю, як це на мене вплине.
12. Чи служили в армії ваші родичі?
а) так; б) ні; в) не знаю.
13. Чи довіряєте ви професійній армії?
а) так; б) ні; в) не знаю.
14. Чи необхідно нині підвищувати престиж Збройних Сил?
а) так; б) ні; в) не знаю.
15. Чи необхідна вам допомога психолога чи соціального педагога для адаптації до служби в армії?
а) так; б) ні; в) не знаю.
16. Як ви вважаєте, чи необхідні для адаптації юнаків призовного віку до служби в армії зустрічі з ветеранами Збройних Сил і ветеранами бойових дій?
а) так; б) ні; в) не знаю.
17. Як на вашу думку, чи необхідно створювати юнацькі клуби для підготовки до служби в армії із запрошенням фахівців?
а) так; б) ні; в) не знаю.
18. Чи необхідно для адаптації юнаків призовного віку до служби у Збройних силах підняти престиж армії?
а) так; б) ні; в) не знаю.
19. Чому ще 15 років тому соромно було не служити в армії, а зараз навпаки? Що на це вплинуло?
а) приділяли більше уваги патріотичному вихованню;
б) я не помітив ніяких змін;
в) свій варіант відповіді.
20. Чи є серед вашого оточення однолітків люди, котрі намагаються експлуатувати вас чи ваших друзів?
а) так, я зустрічав таких; б) ні; в) мені це подобається.
21. Чи хотіли б ви служити в армії?
а) так; б) ні; в) не знаю.
22. Чи вмієте ви безконфліктно спілкуватися зі своїми однолітками?
а) так; б) ні; в) не завжди виходить.
23. Як ви вважаєте, чи впливає виховання в сім'ї на формування поглядів на службу в армії?
а) так; б) ні; в) не знаю.

24. Чи є зміст у патріотичному вихованні, яке необхідне нині для формування особистісних якостей і готовності юнаків до служби у Збройних силах?

- а) так, я вважаю, що це необхідна умова для формування патріотичних якостей і готовності особистості до виконання свого громадянського обов'язку.;
- б) вважаю, що це необов'язково;
- в) патріотизм не впливає на виконання громадянського обов'язку.

Додаток Ж

Анкета №1

«Як Ви розумієте патріотичне виховання?»

1. Як Ви розумієте патріотичне виховання?

- а) любов до своєї батьківщини і служіння йому.
- б) нав'язування ідеології.
- в) не знаю.

2. Як Ви розумієте термін «мужність»?

- а) якості особистості з сильними рисами характеру.
- б) якості особистості зі слабкими рисами характеру.
- в) мені це незнайоме.

3. Необхідно зараз звертати увагу на патріотичне виховання покоління?

- а) так.
- б) ні.
- в) не знаю.

4. Що означає для Вас «Батьківщина», «Вітчизна»?

- а) це місце, де народився або виріс.
- б) це термінологія, що позначає місце народження або місце проживання.
- в) я не знаю, що це означає.

5. Вважаєте ви себе патріотом? У чому це проявляється?

6. Як Ви вважаєте, ким і де має проводитися патріотичне виховання?

- а) у сім'ї.
- б) у навчальному закладі .
- в) в сім'ї та у навчальному закладі.

7. Коли необхідно робити основний упор на патріотичне виховання?

- а) з раннього дитинства.
- б) у підлітковому і юнацькому віці.
- в) у більш зрілі роки.

8. Чи піднімалися питання про патріотизм у вашому навчальному закладі?

- а) так.
- б) ні.
- в) частково.

9. Чи вважаєте ви, що в університеті повинен бути окремий навчальний предмет, пов'язаний з патріотичним вихованням?

- а) так, я вважаю, що необхідний такий предмет, який робить упор на патріотичне виховання.

- б) ні, такий предмет в рамках шкільної програми не потрібен.
в) вважаю, що патріотичне виховання необхідно проводити в комплексі, а не тільки в рамках одного предмета.

10. Чи є сенс у патріотичному вихованні в наш час?

- а) так, зараз, як ніколи в наш час необхідно патріотичне виховання .
б) я не бачу зараз в цьому сенсу.
в) я не уявляю, що це таке.

11. Чи є в Україні патріотизм?

- а) так. б) ні. в) не знаю.

12. Як ви ставитеся до введення спеціального курсу «Основи військово-патріотичного виховання»?

- а) згоден. б) не згоден. в) не думав.

13. Хотіли б Ви, щоб в університеті проводили конкурси пісень на патріотичну тему?

- а) так. б) ні. в) не знаю.

14. Хотіли б Ви брати участь в іграх, змаганнях, зльотах, пов'язаних з патріотичною тематикою?

- а) так, я б брав у них участі.
б) ні, мені це нецікаво.
в) я не знаю.

15. Яку якість виховує в людях патріотичне виховання?

- а) любов до Батьківщини, почуття обов'язку, самовідданість.
б) працьовитість, незалежність характеру, акуратність.
в) інші якості.

16. Знаєте ви історію Великої Вітчизняної війни та її героїв?

- а) так. б) ні.
в) уже слабо.
г) у школі проходили, але я не надав цьому значення .

17. Чи ведуть у Вас в сім'ї бесіди про патріотичне виховання?

- а) так. б) ні. в) іноді.

18. Як Ви розумієте: це одне і те ж чи ні: «Бути громадянином означає бути патріотом своєї Батьківщини»?

- а) згоден з цим висловлюванням.
б) не згоден.
в) я можу бути патріотом, але не мати громадянства.

Анкета №2

«Як Ви розумієте патріотичне виховання?»

1. Чи любите Ви свою країну?

- а) так; б) важко відповісти; в) ні.

2. Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?

- а) так; б) важко відповісти; в) ні

3. Чи знаєте Ви історію свого рідного міста?

- а) так; б) важко відповісти; в) ні.

4. Чи дотримується Ваша родина звичаїв та традицій нашого народу?

а) так; б) важко відповісти; в) ні.

5. Чи вважаєте Ви українську мову?

а) так; б) важко відповісти; в) ні.

6. Чи спілкуєтесь Ви українською мовою?

а) так; б) важко відповісти; в) ні.

7. Чи потрібна Україні друга державна мова?

а) так; б) важко відповісти; в) ні.

8. Чи вважаєте Ви службу в армії обов'язком громадянина України?

а) так; б) важко відповісти; в) ні.

9. Чи читаєте Ви художню літературу рідною мовою?

а) так; б) важко відповісти; в) ні.

10. Чи вважаєте Ви себе патріотом України?

а) так; б) важко відповісти; в) ні.

Додаток К

Анкета

«Громадянська позиція і патріотизм»

Анкета призначена для дослідження методом самооцінки загальнокультурних компетенцій студентів. З її допомогою перевіряється наскільки сформовані в них уявлення про свої права та обов'язки як громадянина своєї країни; вміння використовувати діюче законодавство України, правові документи в своїй діяльності, демонструвати готовність і бажання до вдосконалення й розвитку суспільства на принципах гуманізму, свободи та демократії.

Кожна індикаторна змінна варіюється на чотирьох рівнях: 0, 1, 2 і 3. При цьому цифрою 3 оцінюється варіант відповіді «так», цифрою 2 – варіант відповіді «швидше «так», ніж «ні»», цифрою 1 – варіант відповіді «швидше «ні», ніж «так»», цифрою 0 – варіант відповіді «ні». Анкета містить індикатори прямого та зворотного напрямку дії. Чим вище оцінені відповіді на індикаторі прямого напрямку дії, тим вищий рівень сформованості громадянства та патріотизму. Індикатори зворотного напрямку дії представлені індикаторами 35 і 49. Чим більший бал відповіді на ці питання, тим менше виражено рівень патріотизму.

При обробці результатів анкетування індикатори зворотного напрямку дії інвертуються. Бали, отримані за виконання кожного індикатора сумуються. Чим більший індивідуальний бал учасника анкетування, тим вищий у нього рівень сформованості патріотизму. Максимальне значення індивідуального балу складає 159.

Результати опитувальника дають можливість відслідкувати, наскільки у студентів сформована громадянська позиція, чи відчують вони себе патріотами своєї країни, і на основі отриманої інформації спланувати тематичні заходи.

Залежно від значення отриманого балу всі учасники анкетування поділяються за рівнем сформованості патріотизму і громадянської позиції на три категорії:

28. Не мирюся з безтактною поведінкою інших по відношенню до оточуючих.
29. Вважаю, що участь у виборах – це прояв активної громадянської позиції.
30. Приймаю участь у діяльності суспільних організацій.
31. Вважаю, що після служби в армії, юнаки стають справжніми чоловіками.
32. Знаю державну символіку України.
33. Дотримуюся правил поведінки в суспільних місцях.
34. Вважаю обов'язковою військову службу за призовом.
35. Хочу змінити громадянство.
36. Готов вести благодійну діяльність на користь нужденних та воїнів АТО.
37. Хочу служити у сучасній армії за контрактом.
38. Вважаю, що захист природних ресурсів України – справа кожного.
39. Готовий вести волонтерську діяльність.
40. Використовую знання базових цінностей світової культури для особистісного та загальнокультурного розвитку.
41. Готов працювати на благо своєї країни.
42. Вважаю, що кожен громадянин України повинен піклуватися про збереження екологічного балансу.
43. Терпляче ставлюся до представників різних національностей, котрі проживають в Україні.
44. Вважаю, що багато національність України сприяє збагаченню її культури.
45. Відданий своїй батьківщині.
46. Вважаю, що головне в житті – робити дещо важливе, значуще для інших і країни в цілому.
47. З повагою ставлюся до минулого історичного досвіду своєї країни.
48. Вважаю, що Україна полі етнічна країна і в ній повинні жити представники різних національностей.
49. Готов виїхати за кордон на постійне місце проживання.
50. З повагою ставлюся до традицій представників інших національностей, котрі проживають в Україні.
51. Вважаю своїм обов'язком надавати посильну допомогу людям похилого віку.
52. Пишаюся перемогою українського народу у Великій Вітчизняній війні.
53. Вважаю себе патріотом своєї країни.

Додаток Л

Анкета №1

«Як ви розумієте виховання патріотизму в учнів?»

- 1. Яке місце відводиться системі патріотичного виховання у школі?**

Чому?

2. Які основні завдання висуваються для ефективного досягнення мети патріотичного виховання школярів?

- А) формування любові до рідного краю;
- Б) формування духовно-моральних взаємин;
- В) формування любові до культурного спадку свого народу;
- Г) виховання любові, поваги до своїх національних особливостей;
- Д) толерантне ставлення до представників інших національностей, до ровесників, батьків, сусідів, інших людей.

3. У якому із напрямків ви б здійснювали патріотичне виховання школярів?

- А) героїко-патріотичне виховання;
- Б) морально-патріотичне виховання;
- В) національно-патріотичне виховання;
- Г) краєзнавчо-патріотична робота.

4. Які методи та засоби використовуються для системи патріотичного виховання в умовах полікультурного суспільства?

- А) українська державна, національна символіка і фольклор;
- Б) краєзнавча робота: організація мандрівок, екскурсій, уявних подорожей в історичне минуле;
- В) система виховних позаурочних заходів, яка охоплює великий цикл народних, релігійних, родинних звичаїв і свят;
- Г) використання сюжетно-рольових народних ігор, як засобу формуванню морально-патріотичних якостей особистості учня.

5. Які труднощі можуть виникати в процесі виховання патріотизму у школі?

- А) пасивна участь батьків у долучені до навчально-виховного процесу;
- Б) низький рівень емоційної рефлексії, пасивності учнів у процесі патріотичного виховання школи;
- В) необхідність реформувати систему патріотичного виховання у зв'язку з новими полікультурними умовами суспільства;
- Г) система виховання патріотів у початковій школі є ефективною і не потребує змін.

За результатами проведеного анкетування встановлено, що 27% майбутніх учителів здійснювали б патріотичне виховання в морально-патріотичному напрямку, оскільки вважають, що в школі важливим для формування патріотизму є моральні якості особистості: гуманність, чесність, доброта, справедливість, 34% у національно-патріотичному; активно використовуючи в навчально-виховному процесі українську державну, національну символіку і фольклор, підтримуючи народні звичаї, традиції; 25% героїко-патріотичному, оскільки воно покликане об'єднати зусилля сім'ї і держави, громадських організацій для досягнення єдиної мети - формування патріотичної свідомої особистості; 14% поєднують та

реалізують всі напрямки патріотичного виховання, оскільки кожен з них має свої особливості є важливим на рівні з іншими.

Серед труднощів, які виникають в процесі виховання патріотизму 36% студентів виділяють пасивну участь батьків у долученні до шкільного виховного процесу; 26% – виділяють низьку емоційну рефлексію, пасивність учнів на систему патріотичного виховання школи; 33 % респондентів висловлюють потребу реформи системи патріотичного виховання у зв'язку з новими полікультурними умовами суспільства; і лише 5% респондентів стверджують, що система виховання патріотів у школі є ефективною і не потребує змін.

Анкета №2

«Готовність до патріотичного виховання школярів»

1. Як ви вважаєте, з якого віку необхідно розвивати у дітей інтерес до природної та культурної спадщини рідного міста, країни?

2. Чи знаєте ви, що і як розповісти дітям про рідне місто, область, країну?

3. Якби вам випала можливість вибору теми дослідно-експериментальної роботи, в якій із них ви б приймали участь?

- методика ознайомлення з історією міста (розробка конспектів занять за алгоритмом – всі вікові групи):

- відбір і систематизація матеріалів за темами, створення інформаційних тестів для педагогів;

- опрацювання теоретичних матеріалів і складання адаптованих пізнавальних розповідей для дітей;

- створення предметно-розвивального середовища, розробка нових дидактичних ігор;

- розробка і систематизація матеріалів із ознайомлення з культурно-історичною спадщиною рідного краю у взаємодії з батьками.

4. Які ознаки чи висловлювання, на ваш погляд притаманні патріотичному вихованню?

- національна самосвідомість, гордість за сім'ю та свій народ;

- непримиримість до представників інших культур;

- інтернаціоналізм;

- духовність – це вада обмежених людей;

- безкорисна любов і повага до України;

- любов до рідного міста, країни, вірність національній культурі, традиціям, способу життя;

- бажання працювати для процвітання своєї країни;

5. Чому ви приймаєте участь у роботі з патріотичного виховання?

- цікаво спілкуватися з колегами;

- турбує майбутнє країни;

- більше немає чим зайнятися.

6. На скільки балів ви оцінюєте свою готовність до патріотичного виховання школярів (до 5 балів)?

7. Я вважаю, що патріотичне виховання необхідне:

- для загального розвитку;
- для становлення особистості;
- Батьківщині;
- нікому не потрібне.

8. Я живу в Україні і не їду за кордон тому, що:

- люблю свою країну;
- не маю змоги матеріально;
- не люблю змін; - ще не прийшов час.

Додаток М

**Система виховних заходів у Вінницькому державному педагогічному
університеті імені Михайла Коцюбинського**

І КУРС. Виховні завдання:

- вивчення ціннісних орієнтації, індивідуальних особливостей кожного студента (складання психолого-педагогічної карти);
- формування колективів груп і курсів, визначення лідерів;
- включення в життя факультету, в загальноуніверситетське життя;
- ознайомлення з правовим і соціальним статусом студента;
- допомога в соціально-психологічній адаптації, введення в професію;
- допомога в засвоєнні основ культури розумової праці;
- привчання до самостійного життя, етикету, орієнтація на здоровий спосіб життя, формування умінь запобігання і розумного вирішення конфліктів;
- формування дбайливого ставлення до університетської власності.

Основні напрями, форми позанавчальної роботи:

1. Формування громадянськості, активної соціальної позиції:

- участь у вікторинах «Знавець історії України», «Знавець історії міста і краю», «Знавець вітчизняної культури»;
- участь в огляді студентських тематичних стінгазет, дискусійних клубах;
- відвідини музеїв та історичних пам'ятників;
- проведення «Тижня першокурсника»;
- організація самоврядування (вибір старост, профоргів, відповідальних за культурно-масовий сектор і т. ін.) і самообслуговування (у гуртожитках, навчальних корпусах, догляд за аудиторіями, кабінетами, закріпленою територією);
- бесіди по ознайомленню з традиціями університету, участь в ритуалах;
- організація волонтерських груп із числа студентів, зацікавлених в цій роботі;
- участь у святах (День університету, День вчителя, День захисника Вітчизни, День Перемоги, Дні військової слави та ін.);
- участь у загонах з охорони правопорядку;

- участь у заходах за планом цивільної оборони.

2. Етичне і морально-психологічне виховання:

- участь у диспутах, бесідах на етичні теми;
- зустрічі з представниками прес-служби, служби психологічної підтримки;
- прикріплення до студентів наставників, кураторів академічних груп;
- участь у святах (День університету, День вчителя, День міста).

3. Виховання свідомого відношення до навчальної праці і розвиток інтересу до вибраної професії:

- посвята у студенти;
- бесіди по ознайомленню з історією університету, його науковими школами і напрямками;
- організація наукових гуртків; - анкетування студентів «Що я знаю про майбутню професію?»;
- зустрічі з випускниками вузу;
- зустрічі із студентами старших курсів;
- обговорення з активом підсумків поточної успішності й екзаменаційній сесії;
- школа першокурсника (цикл лекцій, консультацій з організації самостійної роботи і оволодіння науковою організацією розумової праці);
- бесіди на тему: «Чи умію я раціонально і ефективно працювати?», «Моє ставлення до навчання, праці інших людей», «Моє ставлення до свого робочого місця в університеті»;
- продовження роботи з формування колективів студентських груп, зміцнення університетських традицій;
- створення умов для особистої самореалізації, розвитку умінь комунікативного спілкування, творчої самодіяльності;
- залучення до наукової роботи;
- допомога в соціалізації;
- формування університетського патріотизму.

4. Формування громадянськості, активної соціальної позиції:

- участь в диспутах: «Я – громадянин України», «Народний супротив окупації українських земель: історія та уроки», «Можна все на світі вибрати синому, вибрати не можна тільки Батьківщину!» т. ін.;
- участь у виборних кампаніях (клуб виборців);
- робота груп із охорони громадського порядку;
- участь у роботі добродійних організацій міста, краю;
- організація прес-конференцій із проблем політики, соціального будівництва, розвитку освіти, екології;
- участь у загальноінститутських і загальноуніверситетських вечорах питань і відповідей;
- обговорення діяльності сучасних молодіжних організацій;

- підготовка й участь у заходах, присвячених пам'ятним датам, знаменним подіям;

- зустрічі з воїнами-героями, що повернулися з АТО;
- читацька конференція з краєзнавчої літератури;
- конкурс на кращу публікацію в університетській газеті;
- участь у роботі стипендіальної комісії;
- вивчення літератури про культуру розумової праці;
- огляд-конкурс на кращий конспект, творчу роботу;
- самообслуговування в гуртожитках, навчальних корпусах;
- благоустрій закріпленої території.

5. Фізично-патріотиче виховання:

- ознайомлення зі спортивною, фізкультурно-оздоровчою базою університету, міста;
- участь у спортивній і туристичній роботі на курсі, факультеті;
- бесіди, консультації, лекції з ознайомлення із правилами особистої гігієни, першої медичної допомоги, охорони здоров'я;
- участь у спартакіаді першокурсників університету;
- участь у роботі спортивних секцій, груп здоров'я.

II КУРС. Виховні завдання:

- розширення соціальних ролей з метою збагачення життєвого досвіду;

- розвиток самоврядування, суспільної ініціативи;

1. Етичне і морально-психологічне виховання:

- участь в бесідах, диспутах, дискусіях;
- огляди матеріалів періодичного друку, присвячені морально-етичним проблемам;
- обговорення творів літератури і мистецтва з проблем пошуку сенсу життя, ціннісних орієнтації, співвідношення національного і загальнолюдського;
- конкурс творчих робіт на теми: «Мій ідеал науковця-викладача», «Викладання етики і естетики у вузі», «Мораль і політика», «Мораль і право», «Мораль і наука».

2. Виховання свідомого відношення до праці і розвиток любові, інтересу до вибраної професії:

- участь в самообслуговуванні в гуртожитках, навчальних корпусах, в благоустрої університету;
- організація студентських загонів;
- робота в літніх дитячих таборах, на міських оздоровчих майданчиках;
- участь у проблемних групах, гуртках;
- зустрічі з викладачами університету – керівниками «майстер-класів»;
- зустрічі з провідними вченими університету, міста, наукових центрів України;

- самообслуговування в гуртожитку і навчальних корпусах, благоустрій прилеглої до них території;
- участь у міських комунально-господарських заходах.

3. Естетично-патріотичне виховання:

- участь в обговоренні кращих творів світової та вітчизняної літератури і мистецтва;
- відвідини драмтеатру і обговорення спектаклів;
- участь в університетських заходах, і в заходах, що проводяться у бібліотеці імені Тімірязєва;
- організація вечорів (оглядів) художньої самодіяльності;
- участь у заходах щодо охорони і відновлення історико-культурних пам'яток, еколого-природничих і архітектурних комплексів.

4. Фізично-патріотичне виховання:

- участь у змаганнях курсу, факультету, університету;
- зустрічі з відомими спортсменами університету, міста і краю;
- участь в турпоходах вихідного дня;
- організація колективних творчих справ фізкультурно-оздоровчого характеру;
- бесіди з питань особистої і суспільної санітарії і гігієни.

III КУРС. Виховні завдання:

- створення умов для підвищення інтелектуальної й інформаційної культури, професійного самовизначення;
- залучення всіх студентів до активної соціальної і науково-дослідної діяльності;
- орієнтація кожного студента на досягнення успіхів у якій-небудь одній або декількох видах діяльності;
- орієнтація на діяльність по зміцненню і збагаченню традицій факультету, інституту, університету;
- формування готовності до виконання громадянського і військового обов'язку;
- участь у конкурсах, оглядах курсових робіт, наукових олімпіадах, студентських конференціях;
- зустрічі, консультації працівників бібліотек, інформаційного центру;
- робота по збагаченню історії університету, факультету;
- виготовлення простих дидактичних засобів, підготовка реферативних оглядів з наукових проблем;
- самообслуговування в гуртожитку, навчальних корпусах, участь у суботниках по благоустрою університету, прилеглий до нього території.

1. Естетично-патріотичне виховання:

- участь у роботі клубів;
- організація різних виховних заходів з учнями шкіл міста;
- участь у конкурсах на краще оформлення аудиторій, приміщень навчальних корпусів і гуртожитків;

- організація вечорів відпочинку;
- зустрічі з письменниками, діячами мистецтва;
- конкурси художньої самодіяльності і художньої творчості студентів;
- ознайомлення з культурною діяльністю студентів зарубіжних університетів.

2. Фізично-патріотичне виховання:

- вдосконалення фізичної і військово-фізичної підготовки в секціях, участь в змаганнях;
 - надання допомоги школярам в організації і проведенні змагань, військово-спортивної гри «Джура»;
 - участь в роботі груп із пропаганди здорового способу життя;
- Основні напрями, форми позанавчальної роботи.

1. Формування громадянськості, активної соціальної позиції:

- участь в університетських, міських, регіональних, загальнодержавних заходах, акціях, що мають гуманістичну, соціальну і морально-психологічну спрямованість;
- суспільно-політична вікторина «Економіка. Політика. Історія. Культура»;
- конкурс на кращу публікацію в ЗМІ університету, міста, країни;
- участь у заходах патріотичного характеру;
- проведення конкурсів, конференцій, семінарів, тематичних вечорів, присвячених пам'ятним подіям країни, міста і краю;
- бесіди, диспути, «Круглі столи» з проблеми залучення студентів до політичного життя («У пам'яті світ урятований», «Утверджувати ідеали культури миру – служити миру», «Люблю я свій народ – ціную його звичаї»);
- контрольні огляди навчальної дисципліни, дотримання правил співіснування радою інституту (факультету) із запобігання правопорушень.

2. Етичне і морально-психологічне виховання:

- бесіди викладачів, психологів, лікарів, юристів з питань шлюбу та сім'ї;
- вивчення літератури з питань самовиховання, саморегуляції, психопрофілактики;
- проведення конференцій і «круглих столів» соціально-значимої тематики, наприклад: «Обов'язок. Честь. Совість», «Гідність і порядність», «Мораль і професійна кар'єра».

3. Виховання свідомого ставлення до праці і розвиток інтересу до вибраної професії:

- робота в гуртках;
- опанування знань і умінь організації різноманітних форм роботи з дітьми в оздоровчих установах літнього типу;

- участь у туристичних походах, опанування методики організації турпоходів;
- організація і проведення колективних творчих справ фізкультурно-спортивного характеру;
- зустрічі з видатними спортсменами, колишніми і нинішніми студентами вузу.

IV—V КУРСИ. Виховні завдання:

- формування соціально значимих і професійно важливих якостей у процесі виконання соціальних і професійних ролей;
- допомога в самоактуалізації індивідуальної самосвідомості: «Я і моя майбутня професія», «Я і моя майбутня сім'я», «Я в світі інших людей»;
- закріплення формування системи цінностей і основних особових характеристик, які визначають статус фахівця;
- активне використання досвіду старших курсів у всіх сферах студентського життя.

Основні напрями, форми позанавчальної роботи.

1. Формування громадянськості, активної соціальної позиції:

- самостійне вивчення актуальних концепцій, теорій, що мають соціально-політичну, правову, економічну, соціокультурну направленість;
- зустрічі з політиками, громадськими діячами, бійцями АТО представниками органів влади, військових формувань, ЗМІ;
- участь у роботі органів самоврядування, суспільних організацій, волонтерських організацій;
- орієнтація на критичне відношення до будь-яких ідеологічних течій, до програм політичних партій;
- участь у виборчих кампаніях;
- участь в університетських, регіональних, федеральних і міжнародних акціях, що мають соціально-гуманітарну спрямованість;
- участь у конференціях, інших заходах, направлених на зміцнення безпеки, світу, політичної, економічної і культурної співдружності в регіоні;
- участь у добродійних акціях;
- участь у роботі зі збереження і відновлення культурно-історичних пам'яток, в природоохоронній діяльності;
- участь у роботі органів самоврядування, об'єднань щодо соціальної та морально-психологічної підтримки молоді;
- робота в раді з питань запобігання правопорушень;
- робота за планом цивільної оборони.

2. Етичне і морально-психологічне виховання:

- самостійне вивчення основ законодавства України про шлюб, сім'ю, про права і обов'язки членів сім'ї, батьків, дітей;
- знання національних особливостей;
- знання ділового етикету;

- проведення бесід, лекцій з проблем службової етики, виконання посадових обов'язків;
- ознайомлення із законодавством про працю;
- диспути, конференції, семінари на теми «Етика і бізнес», «Мораль і кар'єра»;
- семінари, «круглі столи» з обговорення питань про вимоги до соціально значимих і професійно важливих якостей викладача;
- диспут, конференція на тему «Професійна кар'єра викладача: як досягти успіху?»

3. Виховання свідомого відношення до праці і розвиток інтересу, любові до вибраної професії:

- опанування інформаційної компетентності – уміннями пошуку, переробки, зберігання і подання інформації;
- підготовка матеріалів для студентського web-сервера;
- участь у розробці нових прикладних систем в області інформаційних технологій, проведення тематичних НДР;
- участь у роботі зі створення бази даних і банку знань з використання комунікаційних технологій в освітньому процесі.
- екскурсії в науково-інформаційні центри;
- робота в студентському науковому об'єднанні, в проблемних наукових групах;
- участь у конкурсах, наукових олімпіадах, оглядах на кращу студентську наукову роботу;
- участь (спільно з викладачами, аспірантами) в розробці дидактичних сценаріїв комп'ютерних програм;
- зустрічі з колишніми випускниками, вивчення ринку праці;
- участь у соціально-значимих проектах спрямованих на виховання студентів у дусі патріотичного обов'язку, готовності до військової служби та захисту України, повазі до чинного законодавства та засад демократичної, правової держави.
- індивідуально-орієнтований вибір профілю і форм додаткової освіти.

4. Естетичне виховання:

- організація тематичних вечорів, оглядів художньої самодіяльності на факультетах;
- знайомство з творчими колективами міста, культурними досягненнями міста, країни;
- бесіди з естетики побуту, поведінки викладача, ролі мистецтва в його житті;
- участь в підготовці випускного балу;
- концерти, конкурси «Студентська весна».

5. Фізично-патріотичне виховання:

- демонстрація особистого прикладу студентам молодших курсів в опануванні фізичної культури, орієнтації на здоровий спосіб життя;

- надання допомоги товаришам, студентам молодших курсів в подоланні шкідливих звичок;
- участь в організації спортивних змагань, спортивного туризму;
- участь в роботі літніх військово-спортивних таборів для молоді, що вчиться;
- участь в краєвих змаганнях серед вузів;
- систематичні заняття в групах шейпінг аеробіки, атлетичної гімнастики; рухливі ігри;
- змагання у військово-прикладних видах спорту.

Додаток Н

Круглий стіл «Український етнос у часі і просторі»

Етнос, субетнос, етнікос, нація. Формування українського етносу. Етнічний склад міського і сільського населення України. Сучасні етномовні процеси в Україні.

Література:

1. Алчевська Христина // Енциклопедія історії України : У 5 т. / Голов. ред. В.А. Смолій. – К., 2003. – Т. 1. – С. 69: ілюстр.
2. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. / М.С. Грушевський. – К., 1991. – С. 240.
3. Грушевський М.С. Звідки пішло українство... / М.С. Грушевський // Великий Українець. – К., 1992. – С. 90.
4. Грушевський М. Вільна Україна / М. Грушевський // Великий Українець. – К., 1992. – С. 109.
5. Грушевський М.С. На порозі нової України. Гадки і мрії. / М.С. Грушевський – К., 1991. – С. 33.
6. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. / М. Драгоманов – Львів, 1892. – 210 с.
7. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст : Франківський період / О.Забужко – Київ. Факт, 2006. – 156 с.
8. Надольний І. Динаміка соціальних змін і розвиток національної самосвідомості особистості / І. Надольний. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв [Текст]. – К., 1999 – № 3 – С. 19-22
9. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. / В. Наулко. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України. – 1998. – С. 5-20.
10. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. / М. Стельмахович. Навчально-методичний посібник К. ІЗМН, 1997. – 232 с.
11. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий. // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С.66–96.
12. Цимбалістий Б. Тавро бездержавности [Текст] / Б. Цимбалістий. – Джерсі Сіті : Svoboda, 1982. – 39 с.
13. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології [Текст] : историческая литература / В. Янів; Упор. М. Шафовал. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Знання, 2006. – 341 с.

14. Формування української нації: історія та інтерпретації. – Львів, 1995.

- У процесі експерименту велика увага приділялася розвитку творчих здібностей та залучення самих студентів до організації та проведення різних форм патріотичного виховання, участі у **конференціях**, круглих столах тощо.

Так, зокрема, автор дисертації керувала підготовкою студентів до участі в Регіональній науково-практичній конференції «Підготовка фахівців соціономічних професій в сучасному соціокультурному просторі» (1-2 квітня 2015р.): Веретіна Маріна, студентка 2 курсу, ІППМ «Формування патріотичної свідомості у дітей молодшого шкільного віку»; Кривоконь Світлана, студентка 2 курсу, ІППМ «Проблема морального виховання особистості майбутнього вчителя»; Соколюк Оксана, студентка 2 курсу, ІППМ «Патріотичне виховання в підготовці фахівців соціономічних професій»; Циркун Марія, студентка 2 курсу, ІППМ «Підготовка майбутніх учителів до патріотичного виховання молодших школярів»; Шепель Анастасія, студентка 2 курсу, ІППМ «Патріотичне виховання молодших школярів засобами мови»; Гавенко Антоніна, студентка 2 курсу, ІППМ «Виховний аспект у роботі вчителя»; Кривоконь Тетяна, студентка 2 курсу, ІППМ «Патріотизм як основа сучасного виховання молодших школярів»; Мойсенко Анастасія, студентка 1 курсу, ІФЖ «Мовна політика України»; Мальов Сергій, студент 2 курсу, ІППМ «Українська культура як основа розвитку національного музичного мистецтва»; Постоловська Катерина, студентка 1 курсу, ІФЖ «Мовна норма як вияв комунікативної компетенції вчителя»; Кілівник Любова, студентка 2 курсу, ІППМ «Професійне самовдосконалення як складова внутрішньої культури вчителя»; Пилипенко Ярослава, студентка 2 курсу, ІППМ «Формування мовленнєвої компетенції фахівців соціономічних професій»; Кондратюк Тетяна, студентка 2 курсу, ІППМ «Професійний підхід до проблеми неуспішності як порушення взаємодії між учнями та вчителями»; Комарницький Єлисей, студент 1 курсу, ІФЖ «Глобалізація та її вплив на формування мовної та мовленнєвої культури фахівця»; Ящук Анастасія, студентка 1 курсу, ІФЖ «Формування соціокультурної компетенції фахівця через вивчення іноземних мов»; Андрушак Марина, студентка 2 курсу, ІППМ «Мовлення вчителя як вияв його педагогічної спроможності»; Медведєва Анастасія, студентка 1 курсу, ІФЖ «Мовна ситуація та мовна політика в Україні»; Господарчук Ярослава, студентка 1 курсу, ІФЖ «Невербальне спілкування у соціумі: мова жестів»; Супрун Юлія, студентка 2 курсу, ІППМ «Вплив українського мовленнєвого етикету на формування культури мовлення студентів»; Волосенко Ольга, студентка 1 курсу, ІФЖ «Шляхи збагачення мовної та мовленнєвої компетенції вчителя-філолога»; Ініваткіна Єлизавета, студентка 2 курсу, ІППМ «Мистецтво педагогічного спілкування з молодшими школярами»; Супріган Вікторія, студентка 1 курсу, ІФЖ «Формування мовної і

мовленнєвої компетенції в умовах університетської освіти»; Цимбалюк Маргарита, студентка 1 курсу, ІФЖ «Мовна і мовленнєва компетенція як необхідна умова професійного становлення»; Кукуріка Діана, студентка 1 курсу, ІФЖ «Формування культури спілкування сучасної молоді як складової культури суспільства»; Чорнобай Тетяна, студентка 2 курсу, ІППМ «Мовний етикет – основа комунікативної підготовки майбутніх педагогів»; Мойсюк Тетяна, студентка 1 курсу, ІФЖ «Культура мовлення у підготовці майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей»; Колісніченко Валентина, студентка 1 курсу, ІФЖ «Вплив мовної політики на формування мовної компетенції фахівця».

Окремі студенти (наук. кер. Жаровська О.П.) взяли участь у науковій конференції *«Виховання молоді на принципах християнської моралі»*, яка відбулась – Вінниця, 2015. // Збірник матеріалів регіональної наукової конференції *«Виховання молоді на принципах християнської моралі»*. – Вінниця, 2015. Зокрема: «Собор св. Василя м. Овруч» Першко Андрій 2–ОДП, ІППМ; «Церкви та костели Хмельниччини» Шкрабалюк Станіслав Валерійович, студент групи 2 – ОДП, ІППМ; «Використання біблійних мотивів в українській літературі» Дмитренко Тетяна ІППМ група 2ОДП, ІППМ; «Вплив релігії на життя суспільства», Онишук Анастасія, 1–АУУ, ІФЖ; «Ознайомлення дошкільників з Біблією, її заповідями» Собко Катерина, 2-ОДП, ІППМ; «Вплив християнства на дітей дошкільного віку» Шокалюк Вікторія; «Релігійно-християнські мотиви у творчості» Григорія Сковороди Кабалюк Альона; «Взаємодія священнослужителя з молоддю» Кріль Христина, студентка 2 курсу, ІППМ; «Християнські мотиви у творчості Т. Г. Шевченка» Пасічник Альона, студентка 1-ВУУ, ІФЖ; «Роль духовних цінностей у житті людини» Цимбалюк Маргарита Юріївна; «Християнська мораль у сучасному українському суспільстві» Супріган Вікторія Олегівна, 1-АУУ, ІФЖ; «Розвиток християнського храму на Русі» Господарчук Ярослава, 1-АУУ, ІФЖ; «Вплив християнства на громадсько-політичний і етнокультурний розвиток українського народу» Мойсенко Анастасія, група 1АУУ, ІФЖ; «Розуміння божественного у творчості Т. Шевченка» Рачинська Дарія, 2 ВУ, ІФЖ; «Журналістське висвітлення ролі капеланів в умовах бойових дій» Богачук Ірина, 1-Ж, ІФЖ; «Біблійні образи у поетичній творчості Лесі Українки», Ганай Вероніка, 1АУУ, ІФЖ; «Роль християнства у творенні могутності Київської Русі» Копиця Роман, студент 1 курсу, АУУ групи, ІФЖ; «Християнські мотиви у творчості Ольги Кобилянської» Олійник Владислав, 1 курс, ВУУ групи, ІФЖ; «Роль християнства у добу національного відродження України» Крилевська Альона, Скриганюк Вікторія студенти 1 курсу, АУУ групи, ІФЖ; «Вплив християнства на формування моральних цінностей дошкільників» Мойсеева Надія, 2 курс, ІППМ; «Біблійні мотиви у творчості Івана Франка. Збірка «Мій ізмарагд» Сирдій Вікторія, 2 курс, ІППМ; «Біблійна тема у духовній поезії Ліни Костенко», Яшук Анастасія, 1 курс, ІФЖ; «Роль духовних цінностей в

житті людини» Цимбалюк Маргарита, 1-АУУ, ІФЖ; «Місце і роль християнських цінностей в житті людині» Заяц Наталія, 2ОДП, ІППМ; «Релігійні погляди у творчості О. Гончара» Стецюк Вікторія, студентка 1 курсу, ІФЖ; «Образ Бога у творчості Т.Шевченка» Рачинська Дарина, студентка 3 курсу, ІФЖ.

Науковий керівник студентки Климчук Юлії, яка взяла участь у ІV Регіональній науковій студентській конференції (м. Вінниця, 2-3 квітня 2015 р.). Художні особливості творів Михайла Каменюка // Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи: Матеріали у ІV Регіональної наукової студентської конференції (м. Вінниця, 2-3 квітня 2015 р.). / Відп. ред. І.В. Гороф'янюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер, 2015. – 235с.

Автор дисертаційного дослідження – науковий керівник студента Мальова Сергія, який взяв участь у *Конкурсі* студентських наукових робіт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

- студентів Крилевської Альони, Скриганюк Вікторії «Аудиторія та контент Суспільного мовника в Україні», які взяли участь у *Конкурсі про суспільне мовлення*. Конкурс проводився громадською організацією «Телекритика» за фінансової підтримки Ради Європи. До складу журі увійшли гендиректор НТКУ Зураб Аласанія, журналісти «Громадського радіо» Андрій Куликов та Наталка Соколенко, журналіст газети «День» Вадим Лубчак та журналіст, викладач магістерської програми з журналістики УКУ Отар Довженко. З 55 робіт, які надійшли на Конкурс, названа робота посіла 5 місце у шорт-лісті номінантів на перемогу.

Керувала студентами, які взяли участь у Звітній науковій конференції викладачів і студентів інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (9-11 квітня 2015 р. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського): Богачук Ірина, студентка 1-Ж групи «Журналістика в умовах бойових дій»; Комарницький Єлисей, студент 1-ВУ групи «Вплив глобалізації на формування та розвиток мовної культури суспільства»; Скриганюк Вікторія, студентка 1АУУ групи «Формування та функціонування громадського мовника: світовий погляд»; Крилевська Альона, студентка 1 АУУ групи «Аудиторія та контент суспільного мовника в Україні»; Даценко Ольга, студентка 1 ВУ групи «Формування мовної культури як інтелектуальної складової нації».

Сценарій свята «День Матері»

Мати, мати... Чи є на світі слово більш прекрасне й ніжне? Мати... це перше слово, яке з радісною посмішкою вимовляє дитина. Мама – це слово, яке найчастіше повторює дитина в хвилини страждання і горя. Кожен скаже: “Найкраща мама – моя мама!”. Якби стільки доброти, скільки випромінює серце матері випромінювалось би ним на всіх

оточуючих, зло би загинуло. Саме їм найріднішим, найдорожчим, наймилішим присвячуємо наш захід.

День матері... він прийшов до нас з самих давніх літ. На Україні цей День святкується з 1929 року.

З першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів. У тривозі й любові вдивляються матері в своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Усім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують в нас кращі риси людяності й добра.

Матері. Все життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди. Так і стоять на початку наших доріг, навіть коли їх не стає. Стоять і дивляться. І бажають нам добра і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі, аби тільки щасливо жилося їхнім дітям.

Пісня: Земля дочекалась і рясту, і сонця, і цвіту.

Душа, мов калина, цвіте і росте від тепла,
Нічого не треба, нічого не хочу від світу,
Лишень аби мати на білому світі була.

А діти – світами, а діти у веснах та зимах.

Приїдуть і скажуть: «Нам двері матусю втворіть»,

І доти всі діти живуть на світах молодими,

Допоки чекають, допоки живуть матері.

Земля дочекалась і рясту, і сонця, і цвіту.

Душа, мов калина, цвіте і росте від тепла,

Нічого не треба, нічого не хочу від світу,

Лишень аби мати на білому світі була.

Наші дорогі матері не досипали ночей, віддавали нам теплоту свого серця, не жаліли для нас своєї енергії і праці, повиваючи нас все життя добротою і теплом.

Пісня: «Мамина сорочка»

Ведучий. У кожної людини є своя Ненька-Батьківщина. Там, де ми народились, де жили наші батьки, дідусі, прабабусі, там корінь нашого роду, - що сягає давнини. Для нас Україна - це ще одна мати -мати-Батьківщина.

1. Я родився в тому краї,

Де сопілка гарно грає,

Де калина і смерека,

І над хатою лелека.

2. Я родився в тій земельці,

Де біжить гірське джерельце,

Лине пісня колискова

Українська рідна мова.

3. Я родився в тій сторонці,

Де сміється дзвінко сонце.

Я батьків своїх дитина,
 А земля моя – Україна.
 4. Україна – наша мати,
 А ми її діти.
 І ще змалку учимося
 Все рідне любити.
 5. Ми чужого теж вчимося,
 Знаємо, що люди,
 І звичаї, і природа –
 Все інакше всюди.
 6. Ліси, села і поля
 Є по всьому світі,
 Але наші – рідні нам,
 А тому й миліші.
 7. Наша славна Україна –
 Наша рідна мати,
 І річками, і степами,
 Й піснями багата.

Ведучий. Коли буваєш далеко від рідної домівки, то любов до свого отчого дому, до своєї Батьківщини стає ще сильнішою. А багато наших українців змушені були жити далеко за океаном. Вони покидали рідний край, наче птиці, з великим сумом. В чужих краях, як птахи, тужили за Батьківщиною.

А свою любов до рідної Неньки-України виливали у віршах, піснях, які повиті невимовною тугою за рідною землею.

8. Чуєш, брате мій,
 Товаришу мій,
 Відлітають сірим шнурком
 Журавлі в вирій.
 9. Кличуть: кру, кру, кру,
 В чужині умру,
 заки море перелечу -
 Крилонька зітру.
 10. Мерехтить в очах
 Безконечний шлях,
 Гине, гине в сірій мряці
 Слід по журавлях...
 11. Можна все на світі вибирати сину,
 Вибрати не можна тільки Батьківщину.
 Можна вибрати друга і по духу брата,
 Та не можна рідну матір вибирати.

Ведучий. Я, мабуть, не помилюся, коли скажу, що діти всього світу щодня звертаються до Матінки Божої з молитвою за свою дорогу Матусю:

12. Мати Божа! Вчуй дитину,

Вчуй, прийми молитву цю:
Пошануй в здоров'ї й щасті
Рідну матінку мою!

Спасибі вам усім за участь в нашому святі Матері. Бажаємо вам, вашим сім'ям злагоди, щастя, здоров'я і радості.

Хай вам стеляться світла життєва дорога, хай у ваших оселях завжди лунає веселий сміх і дзвінка пісня.

Шануйте матерів. Бережіть їхнє здоров'я, намагайтеся принести їм щастя. Чим довше житиме мати, тим більше мудрості і душевної теплоти вкладуть вони у ваші серця.

Сценарій «День Державного Прапора України»

... «Бій одлунав. Жовто-сині знамена.

Затріпотіли на станції знов...»

(Балада Сосюри).

Саме з цього твору більшість громадян України вперше дізналися про саме існування національного прапора своєї держави. 28 січня сесія Верховної Ради України більшістю голосів проголосила синьо-жовтий прапор Державним Прапором України.

Державний Прапор України – це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів (під час розповіді ведучого 2, ведучий 1 проносить прапор між рядами).

Ведуча: Тризуб є один із найдавніших знаків на території України, його зображення дійшло до нас з часів Трипільської культури (5-3 тис. до н. е.). він був родовим знаком Рюриковичів – князів Русі (зображення тризуба вішається на дошці).

Вірш В.Ткаченка «Тризуб»

Існує багато різних тлумачень цього символу. Але, безперечно, тризуб – знак державної влади. Він зустрічається на монетах князя Володимира, його синів Святослава і Ярослава Мудрого. Він є у гербі Анни Ярославни, королеви Франції. Аналогічне клеймо має й церква, яка знайдена при розкопках Десятинної церкви у Києві.

У 1918 році 12 лютого малою радою в Коростені затверджено Державним гербом УНР зображення золотого тризуба на синьому тлі. Автором проекту був відомий художник В. Кричевський.

Упродовж 1918-1920 рр. тризуб лишався державним гербом Української держави П. Скоропадського, а після проголошення акта злуки УНР і ЗУНР став Державним гербом об'єднаної республіки.

Як державний знак він символізує соборність (єдність) усіх українських земель. Законодавством передбачено окреме використання зображень як великого, так і малого державних гербів України.

Малий Державний герб – золотий Тризуб (знак княжої держави Володимира Великого) на синьому щиті – затверджено постановою Верховної Ради «Про державний герб України» від 10 лютого 1992 року.

Великий Державний герб повинен містити як головний герб України, так і зображення герба Війська Запорозького.

Вірш «Золотий непокірний тризуб»

Ведучий 1: «Довго нас недоля жерла

Досі нас наруга жере»

Там ми крикнемо: «Ще не вмерла, ще не вмерла і не вмер!»

Я хочу вам розповісти про національний Гімн України.

Вірш «Яка краса: Відродження країни!»

Яка краса: відродження країни!

Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів.

Мовчали десь святі під попелом руїни,

І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсь взялася міць шалена,

Як буря все живе схопила, пройняла –

І ось, дивись – у руках знамена

І гімна побід співа невільна сторона.

– Пісня – душа народу, національні гімни – найвищий прояв його волелюбних прагнень, духовно патріотичних устремлінь. Втративши свою державність, Україна кілька століть не мала і свого національного гімну, його заступами патріотичні пісні, ще не охоплювали долі всього народу, розмежованого кордонами Австро-Угорської та Російської монархії.

– Яскравим виявом патріотично-національних почуттів українців єдиної нашої землі стала поява вірша поета і етнографа Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна» написаний в середині 60-х років. Музика написана видатним західноукраїнським композитором і диригентом Михайлом Вербицьким.

15 січня Президія Верховної Ради України затвердила музичну редакцію гімну України (звучить музичний запис «Ще не вмерла Україна»).

«День незалежності України»

Історію України прийнято відраховувати з моменту створення Київської держави в 9 столітті. Після занепаду цього державного утворення і розпаду на дрібні князівства у 17 столітті утворюється Козацько-Гетьманська держава, яка проіснувала до кінця 18 століття, після чого, аж до 20 століття, незалежної української держави не існувало.

Після революції 1917-го року в Україні позначився підйом національного руху, що оформився в «Третій Універсал» Центральної Ради 20 листопада 1917 року, який оголосив Українську Народну Республіку - УНР. В цьому Універсалі було оголошено про свободу слова, преси, віросповідання, зборів, страйків, скасування смертної кари і т.п.

Після відмови українського уряду прийняти ультиматум більшовицької Ради Народних Комісарів, в якому вимагалось дозволити їм ввести свої війська в Україну, а також не пропускати на Дон білих офіцерів

і козаків, почалася українсько-більшовицька війна. Військові успіхи більшовиків змусили керівництво УНР покликати на допомогу Німеччину.

З середини лютого 1918 року почався наступ німецьких і українських військ на територію, захоплену більшовиками. До квітня вся Україна була звільнена від більшовицької окупації, однак, по факту опинилася в німецькій - Німеччина привела до влади збройним шляхом свого ставленика. За цим послідувала громадянська війна і низка інтервенцій завершилися в березні 1919 року в Києві, на Всеукраїнському з'їзді Рад прийняттям конституції «незалежної Української Радянської Соціалістичної Республіки».

28 грудня 1920 між УРСР і РСФСР було підписано «Робітничо-Селянський союзний договір про військове й господарське співробітництво», який закріпив залежність УРСР від РСФСР. Наступний шанс на незалежну українську державу представився лише наприкінці 20 століття, після розвалу СРСР.

24 серпня 1991 Верховна Рада Української РСР проголосила Україну незалежною, демократичною державою і винесла «Акт проголошення незалежності України» на підтвердження всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року. [Електронний ресурс . Режим доступу : <http://www.dilovamova.com/index.php?holiday=191&page=10&year=2015>]

«День захисника України»

Назва цього популярного в народі свята говорить сама за себе. Захист своєї Вітчизни від зазіхань з боку тих, хто час від часу намагається загрожувати державним засадам будь-якої країни – свята справа. Вона вимагає від людей сміливості, честі та відваги, дуже часто величезної самопожертви і колосальної самовіддачі.

Як свято, цей День прийшов на зміну не менш популярного колись всенародного Дня Червоної Армії. Радянська держава не «балувала» свій народ великою кількістю всіляких свят і пам'ятних дат. За великим рахунком керівництво намагалося обмежитися тільки специфічними святами, які ретельно намагалися пофарбувати в строгі політичні відтінки правлячої партії. Так було і з Днем Червоної Армії.

Характер загального народного свята, за даними проекту DilovaMova.com, цей День придбав, як День Народження Червоної Армії. Історично цьому передували події, що розгорнулися у палаючій бурі Першої Світової війни і революційних змін, які захлеснули відмираючу Російську Імперію. «Соціалістична вітчизна в небезпеці» – так було сформульовано опублікований 23-го лютого 1918-го року заклик Ради Народних Комісарів, датований 21-м лютого цього ж року. І дійсно, 18-го лютого 1918-го року турецькі та австро-німецькі війська, віроломно порушивши перемир'я, яку було укладено 15-го грудня 1917-го року з новою, тоді ще не цілком сприйнятою всерйоз радянською владою, поспішили вторгнутися в Країну Рад. Була зроблена жорстка спроба

окупації України, Прибалтики й Білорусії. Вже 21-го лютого німецькі війська, що склалися з 39-ти добре озброєних дивізій захопили Мінськ.

Без Армії, широкої народної підтримки і продуманої координації всіх зусиль було просто не можливо зберегти ні свої території, ні саму, нову соціалістичну державу. Захист Вітчизни - свята справа. Виснажений війнами і кривавим хаосом народ піднявся, знайшов у собі сили і встав на захист своєї Батьківщини. Супротивник був відкинутий.

Починаючи з 23-го лютого 1923-го за наказом чинної Реввійськради юної радянської держави щорічно стало проводитися свято Дня Червоної Армії. Після Другої Світової війни, в 1946-му році свято набуло нову назву - «День Радянської Армії і Військово-Морського Флоту».

Це був один з найулюбленіших і шанованих у народі свят. Народна самосвідомість завжди прагнула до підтримки добрих ініціатив, та вшанування захисників Вітчизни для народу стало однією з гарних славних традицій. Навіть нові реалії і розпад Могутньої Радянської держави не перекреслили цих традицій.

В наші дні День захисника Вітчизни зберігся в Росії, Киргизії і Придністров'ї, в Україні та Білорусії. У Російській Федерації цей День був закріплений у відповідності з новим законодавством, починаючи з 1995-го року. За рішенням Державної Думи Росії з 2002-го року це свято стало неробочим днем. З 2011-го року в Трудовий кодекс Російської Федерації були офіційно внесені відповідні зміни і навіть попередній робочий день 22-е лютого став на годину коротше. В Україні День захисників Вітчизни закріплений на підставі Указу Президента незалежної України № 202/99 від 23-го лютого 1999-го року в переліку пам'ятних дат і професійних свят.

Однак останні події початку 2014-го року і неоголошена війна Росії проти України змусили переглянути багато поглядів українського суспільства. Відповідно до Указу Президента України № 806/2014 від 14-го жовтня 2014-го року в Україні, з метою вшанування мужності і героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій та перемог українського народу, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві і на підтримку ініціативи громадськості, встановлено нове свято - «День захисника України», яке тепер відзначається щорічно 14-го жовтня, в день одного з великих православних свят запорізьких козаків - «Козацька Покрова» («Покров Пресвятої Богородиці»). Цим же Указом визнається таким, що втратив чинність попередній Указ Президента України від 23-го лютого 1999-го №202.

У цей День ми приєднуємося до привітань на адресу всіх захисників нашої Вітчизни! Бажаємо їм благополуччя і сил, здоров'я і щастя! Мирного неба і смачного хліба! Зі святом Вас дорогі наші захисники!

[Електронний ресурс: Режим доступу :

<http://www.dilovamova.com/index.php?holiday=30&page=10>]

Сценарій «День української писемності та мови»

Що маєш казати – наперед обміркуй.
 Умієш говорити – умій слухати.
 Дав слово – дотримай його.
 Дав слово – держись не дав – кріпись.
 Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш.
 Шабля ранить голову, а слово – душу.
 Слово не стріла, а ранить глибше.
 Вода все сполосе, а злого слова – ні.
 Обмова – полова: вітер її рознесе, але й очі засипле.
 Більше діла – менше слів.
 Слово – не полова, язик – не помеле.
 Слово до слова – зложиться мова.
 Добре слово варте завдатку.
 Від теплого слова і крига скресне.
 Слово старше за гроші.
 Гостре словечко коле сердечко.
 І від солодких слів буває гірко.
 Краще мовчати, аніж брехати.
 Добре слово краще за гроші.
 Не кидай словами, як пес хвостом.
 Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.
 Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам.
 Вола в'яжуть мотузками, а людину словами.
 Краще недоговорити, аніж переговорити.
 Хто мовчить, той двох навчить.
 Уміє сказати, умій і змовчати.

1. 9 листопада, – День української писемності й мови. Кожна епоха дарує людству нові винаходи і відкриття. Але найбільшим винаходом людства було письмо. Писемні знаки дали людям можливість зберегти істинне знання. Адже саме завдяки написаному слову люди збагнули світ і своє місце в ньому.

2. Українська мова функціонує як національна мова українського народу в Україні. Поза її межами наша мова в усній формі поширена в Росії, Молдові, Білорусі, Казахстані. Крім того, українці Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії, Сербії, Хорватії, Угорщині, США, Канаді, країнах Латинської Америки, Австралії.

3. Ознаки української мови фіксуються в пам'ятках починаючих на й давніших джерел. датованих XI ст. Існує два погляди на зародження і розвиток української мови як окремої слов'янської: українська мова виникла після розпаду давньоруської мови, у XIV ст.; безпосереднім джерелом української, як і інших слов'янських мов, виступає праслов'янська мова, розпад якої розпочався у XVII ст.

4. Сучасна українська літературна мова пов'язується з конкретною датою – виданням «Енеїди». Котляревського у 1798 році. Знаменита поема стала першим друкованим твором, написаним живою народною мовою, всупереч тогочасній традиції користування книжкою українською мовою у писемній практиці, конкретні сфери якої, зокрема книгодрукування, поступово зводилися нанівець заборонами на українське слово, розпочатими Петром І.

1а – 1720 рік – російський цар Петро І заборонив друкувати книги українською мовою.

2а – 1769 рік – видано розпорядження Російської церкви про вилучення у населення України українських букварів та українських текстів із церковних книг.

3а – 1775 рік – Зруйновано запорозьку Січ, і закрито українські школи при полкових козацьких канцеляріях.

4а – 1862 рік – закрито українські недільні школи, які безкоштовно організували видатні діячі української культури.

5а – 1863 рік – указ українського міністра Валуєва про заборону видання книжок українською мовою.

6а – 1876 рік – указ російського царя Олександра II про заборону друкування нот українських пісень.

7а – 1884 рік – закрито всі українські театри.

8а – 1908 рік – уся культурна й освітня діяльність в Україні визнана царським урядом Росії шкідливою.

9а – 1914 рік – російський цар Микола II забороняє українську пресу – газети і журнали.

10а – 1938 рік – сталінський уряд видає постанову про обов'язкове вивчення російської мови, чим підтинає коріння мові українській.

11а – 1983 рік – видано постанову про так зване посилене вивчення російської мови у школах і поділ класів на дві групи.

12а – 1989 р. – видано постанову, яка закріплювали в Україні російську мову як офіційну загальнодержавну мову.

Пісня

О, слово рідне! Пращура молитво!

Громи Перука, Велесе поля,

Софія Київська – то варіння Ярослава,

Слов'яномовна праведна земля.

В мені, в тобі Бояна віщим словом,

Воно живе, здолавши тьму віків,

Воно Мстиславича Романа голос.

І ратний клич Данилових полків.

О слово рідне! України слава!

Богдана мудрість і Тараса заповіт,

І гул століть і сьогодення гомін,

В тобі злились, як дух моноліт!

О слово рідне! Мудре і прадавнє,
Ти вирросло з могутньої землі.
Тебе жорстоко розпинали,
А ти возносила і не корилась ні?
О слово рідне! Подарунок мами!
І пісня ніжна, і розрада нам
Я всім на світі поділюся з вами,
Та слава рідного нікому не віддам!
Мова кожного народу,
Неповторна і своя,
В ній гримлять громи в негоду!
В житті – трелі солов'я.
На своїй природній мові
І потоки гомонять,
Зелен-клени у діброві
По-кленовому шумлять.
Солов'їну барвінкову,
Колосисту на віки –
Українську рідну мову,
В дар мені дали батьки.
Берегти її, плекати
Будем всюди й повсякчас,
Бо ж єдина, так як мати –
Мова в кожного із нас.
Ну щоб здавалося, слова?
Слова та голос...
Більш нічого...
А серце б'ється, оживи,
Як їх почує.
Я люблю, я так люблю тебе,
Моя співуча українська мово,
В тобі шумить Полісся голубе,
І дужі хвилі гомонять Дніпрові.
В тобі живе Карпатська височінь
Що манить у незвідане майбутнє,
І степова безкрая широчінь,
І кобзарева дума незбутня
Ти рідна мово чиста як роса
Цілюща й невичерпна, як криниця,
Святиня наша, гордість і краса
Ти розуму народного скарбниця.
Як легко йти з тобою по землі!
І підставлять вітрам лице відкрите
Для мене ти – як і насущний хліб

Без тебе я не зміг би в світі жити!
 Неначе юна зоря світанкова,
 Ти лісами, степами ідеш.
 Українська чарівная мово,
 Ти у серці народу живеш.
 Мелодія моя, промениста,
 Як земля, твій багатий словник.
 Українська мово пречиста,
 Ти ж у серці народу навек!
 Українська прабатьківська мово,
 До зірок через терни ідеш,
 Рідна мово моя пелюсткова,
 Ти у серці народу живеш!
 Пісня.

«День Збройних Сил України»

Загальне професійне свято всіх українських військовослужбовців давно заслужило всенародну повагу і шану з боку офіційних державних структур усіх рівнів. Цей День приурочений до дати прийняття Закону незалежної України від 6-го грудня 1991-го року «Про Збройні Сили України». Саме свято - День Збройних Сил України було встановлено у 1993-му році постановою Верховної Ради України від 19-го жовтня № 3528-ХІІ.

За даними проекту DilovaMova.com, до складу української армії входять всі роди військ, які представлені Повітряними і Військово-морськими силами України, а також Сухопутними військами. У структуру Сухопутних військ входить армійська авіація і аеромобільні війська, механізовані і танкові війська, ракетні війська і артилерія, високомобільні десантні війська і Війська протиповітряної оборони. У структуру Повітряних сил включені винищувальна і штурмова авіація, розвідувальна, транспортна і бомбардувальна авіація, зенітно-ракетні та радіотехнічні війська.

Доблесть і честь солдатів і офіцерів - в цьому справжня сила будь-якої армії та українські військовослужбовці зберегли все це і примножили. Український воїн - надійний захисник, відданий патріот.

[Електронний ресурс. Режим доступу :

<http://www.dilovamova.com/index.php?holiday=13&page=10&year=2015>]

«День Соборності України»

Українська мрія – єдність, свобода і незалежність. Основа державності, якої споконвіку намагалися позбавити цю прекрасну частину земель всі її так звані сусіди прикриваючись «високими» інтересами, час від часу набувала цілком ясні обриси. Так сталося і на початку 1918-го. У цей січневий місяць у запалі революційних змін була створена Українська Народна Республіка, відома як УНР. Більш того на тих територіях, які входили до складу колись потужної Австро-Угорської імперії, була

утворена ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка. Вже до кінця року, в грудні 1918-го у Фастові, з гарячим бажанням втілити українську мрію в реалії, лідерам цих двох держав вдалося підписати своєрідний поєднувальний договір. Цей договір увійшов в нашу сучасну історію як «Акт злуки» і 22-го січня 1919-го року він був публічно оприлюднений в Київській столиці на знаменитій Софійській площі.

Набираюча обертів машина кривавої диктатури, яка прийшла на зміну колишніх «консерваторів» поспішила зламати і ці сміливі починання вільного українського народу. Вже буквально через кілька місяців більшовики увійшли в Київ, Закарпаття окупувала Чехословаччина, а Східну Галичину – поляки. А далі ...

Акт злуки тоді так і залишився лише декларацією, але народ ніколи не втрачав надію, адже народ, який втратив надію просто зникає. Надію, приміром, втратили нащадки кривавих диктаторів, коли Великий і Могутній Радянський Союз – об'єднання, побудоване зовні на «нових канонах справедливості», а всередині на крові і безглузких жертвах, звалилося, не залишивши після себе нічого, що могло б його реанімувати.

22-е січня 1990-го року. Мільйони українців вишикувалися в справжню живий ланцюг, що розтягся від Києва до Львова. Вони відзначали День Соборності, День своєї української єдності та свободи.

21-го січня 1999-го року відповідно до Указу Президента України № 42/99 День Соборності був закріплений на законодавчому рівні суверенної держави. Потім, 30-го грудня 2011-го року, відповідно до Указу Президента України № 1209/2011 під назвою «Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат і професійних свят», День Свободи, який раніше відзначався 22-го листопада був об'єднаний з Днем Соборності і свято набуло свою нову назву – «День Соборності та Свободи України».

Після подій 2013-го – 2014-го року, революції Гідності і трагедії початку неоголошеної війни Росії проти України, окупації Кримського півострова і декількох обласних центрів на сході України «братнім російським народом», відповідно до Указу Президента України № 871 / 2014 від 13-го листопада 2014-го року, святу повернули колишню назву. «Відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 році Акта злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки - День Соборності України. Внести до Указу Президента України від 30 грудня 2011 року № 1209 «Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят» зміну, виключивши абзац другий статті 1.»- йдеться в Указі.

У цей День проект DilovaMova.com приєднується до привітань на адресу всього українського народу! Єдність і свобода робить нас гідними нащадками наших батьків! Будемо з трепетом зберігати цей безцінний скарб! Хай береже нас усіх Господь і слава Йому за цю прекрасну країну - Україну!

[Електронний ресурс. Режим доступу:

<http://www.dilovamova.com/index.php?holiday=13&page=10&year=2015>]

«День пам'яті Героїв Небесної Сотні» «День річниці Майдану»

ГЕРОЇ НЕ ВМИРАЮТЬ

*Які трагічні та героїчні події відбулися на Майдані Незалежності,
на вул. М.Грушевського 18-20 лютого 2014 року?*

НЕБЕСНА СОТНЯ

Арутюнян Георгій, 53 роки; Байдовський Сергій, 23 роки; Бойків Володимир, 59 років; Бльок Іван, 41 рік; Брезденюк Валерій, 50 років; Бондарчук Сергій, 52 роки; Бондарев Сергій, 32 роки; Братушка Олексій, 38 років; Вайда Богдан, 48 років; Варениця Роман, 35 років; Васильцов Віталій, 38 років; Вербицький Юрій, 50 років; Войтович Назар, 17 років; Голоднюк Устим, 19 років; Городнюк Іван, 29 років; Горошишин Максим, 25 років; Гриневич Едуард, 28 років; Гурик Роман, 19 років; Дідич Сергій, 44 роки; Дворянець Антоніна, 62 роки; Дигдалович Андрій, 40 років; Дзявувльський Микола, 56 років; Дмитрів Ігор, 30 років; Жаловага Анатолій, 33 роки; Жеребний Володимир, 28 років; Жизневський Михайло, 25 років; Зайко Яків, 73 роки; Ільків Богдан, 51 рік; Капнос Олександр, 29 років; Кімський Сергій, 32 роки; Кипан Давид, 33 роки; Кицук Володимир, 57 років; Максимов Дмитро, 19 років; Мовчан Андрій, 34 роки; Мойсей Василь, 21 рік; Наумов Володимир, 43 роки; Нігоян Сергій, 20 років; Опанасик Валерій, 43 роки; Пагор Дмитро, 21 рік; Пантелєєв Іван, 32 роки; Паньків Микола, 39 років; Паращук Юрій, 47 років; Пасхалін Юрій, 30 років; Пехенько Ігор, 43 роки; Плеханов Олександр, 22 роки; Полянський Леонід, 37 років; Прохорський Василь, 33 роки; Саєнко Андрій, 52 роки; Сенік Роман, 46 років; Сердюк Ігор, 40 років; Смоленський Віталій, 29 років; Сольчаник Богдан, 28 років; Тарасюк Іван, 21 рік; Ткачук Ігор, 39 років; Точин Роман, 43 роки; Ушневич Олег, 31 рік; Чміленко Віктор, 53 роки; Храпаченко Олександр, 27 років; Хурція Зураб, 54 роки; Чаплинський Володимир, 44 роки; Черненко Андрій, 35 років; Царьок Олександр, 55 років; Цепун Андрій, 35 років; Шаповал Сергій, 44 роки; Корнєв Анатолій, 53 роки; Корчак Андрій, 49 років; Костенко Ігор, 22 роки; Котляр Євген, 33 роки; Коцюба Віталій, 31 рік; Кульчицький Володимир, 64 роки; Швець Віктор, 57 років; Шеремет Людмила, 73 роки; Шилліг Йосип, 61 рік; Шимко Максим, 33 роки; Щербанюк Олександр, 46 років.

Сценарій вечора «Україна – незалежна держава!»

Ми – вільні люди!

Ми, неначе, квіти,

Що виростають в полі чи гаю.

Нам цілувати небеса і вітер,

І долю мати, як вони, свою.

І буде доля, наче цвіт калини,

В розповені невипитих щедрот,
 Бо є держава наша – Україна,
 І є її невтрачений народ.
 Василь Олійник

Ведучий. Майже три з половиною сторіччя йшла Україна до своєї незалежності. Дві попередні спроби (1654 р. і 1917-1921 рр.) здобути і побудувати незалежну Українську державу закінчилися поразками. Трагізм історичної долі України у спробах вибудувати незалежну державу, очевидно, потрібно шукати зокрема в тому, що в українського народу не було необхідної для цього єдності.

Ведуча. Перша сходинка. Київська Русь IX-XI ст. була однією з найбільших й наймогутніших держав у Європі. У часи Володимира Великого вона досягла високого рівня військової могутності, економічної міцї, культурного піднесення, стала в рівень з багатьма державами Європи і Близького Сходу. Пізніше Ярослав Мудрий, син Володимира, продовжував зовнішню політику свого батька. В той час Київська Русь мала дружні стосунки майже з усіма країнами Європи. Ярослава Мудрого називали «тестем Європи», тому що його дочки були дружинами королів Норвегії, Угорщини, Франції, а сини були одружені з можновладними принцесами Візантії, Польщі, Німеччини. Київська Русь відіграла політичну роль у міжнародному житті, бо захищала Європу від нападів східних кочівників.

Ведучий. Друга сходинка. У ході визвольної війни (1648-1657 рр.) українського народу під проводом Богдана Хмельницького створено основу для розбудови козацької держави. У XV столітті на території Європи з'являється, хоч і ненадовго, суверенна Україна з усіма атрибутами політичної й економічної влади. А 1710 року Пилип Орлик написав конституцію, яка за демократичним змістом значно випередила тодішні правові акти європейських держав. 16 статей документа визначили демократичні засади української державності.

Ведуча. Третя сходинка. У новітню добу свої історії український народ увійшов без власної держави й територіальної цілісності. Україна була поділена між двома сусідніми імперіями: Російською та Австро-Угорською. Події Першої світової війни, а також розвиток подій 1917 року в Петрограді сколихнули український народ. Реалізувавши своє одвічне прагнення до свободи, українці створили 17 березня 1917 року Українську Центральну Раду. вона стала центром організації українського життя, виражала інтереси всього народу. Очолив її відомий громадський діяч, історик Михайло Грушевський. Центральна Рада, виконуючи народну волю, своїм четвертим універсалом 22 січня 1918 року перед усім світом проголосила Україну самостійною державою.

Ведучий. На жаль, у лиху годину відродилася українська держава, яка з самого початку опинилася в дуже скрутному становищі. Відсутність армії не дозволила боронити проголошену самостійність. 29 квітня 1918

року на засіданні Ради було ухвалено Конституцію УНР, а Михайла Грушевського обрано Президентом Української Народної республіки. Це був останній день влади Центральної Ради, яка своєю діяльністю показала всьому світові, що є український народ, який бажає жити на своїй рідній квітучій землі в радості і достатку.

Ведуча. Четверта сходи́нка. Незважаючи на століття поневолення іншими державами, одвічною була мрія багатьох українців про незалежність своєї Вітчизни. І ось на початку 90-х років Україна домоглася самостійності, а 16 липня 1990 року Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України. 24 серпня 1991 року було прийнято Акт проголошення незалежності України. 1 грудня 1991 року відбувся референдум, що підтвердив Акт проголошення незалежності України. Треба було остаточно переконати Європейські держави, держави усього світу у своєму бажанні жити вільно, незалежно.

Сценарій «Великий Пророк, Великий Українець»

Ведуча. Чимало років минуло з того часу, коли на українській землі, під українським небом, народився Тарас Шевченко... Великий пророк, Великий Українець, що належить до людей-світочів, знаний і шанований людством...

Ведучий. Допоки сонце – житиме земля,
Яка Шевченка світові явила.
Гримітимуть, як вдари коваля,
Його слова і правди сила.

Ведуча. Тарас Шевченко... Наш Кобзар... Геній, творець, мислитель... Славний син великого народу. Від хлопчика-кріпака до митця епохи – така його життєва дорога.

Ведучий. Від матері-кріпачки, що, співаючи над колискою сина, свою тугу й надію на кращу долю переливала в свою дитину, взяв Тарас Шевченко доброту і щирість, повагу і любов, щоб потім оспівати жінку-матір, її духовну красу, щирість і вірність і стати однією з центральних тем у своїй творчості.

Ведуча. Тонким ліризмом, вишуканістю захоплюють нас романтичні балади Шевченка, які стали справжніми перлинами, які своєю чарівністю бентежать серця читачів скільки існуватиме світ.

Ведучий. Серед них «Утоплена», «Русалка», «Коло гаю в чистім полі». А який потужний струмінь, яке глибоке розкриття духовного світу в баладі «Лілея». *Виходить 1 читець. Виконує уривок з балади «Лілея».*

Ведуча. Невмирущі Шевченкові рядки: «Врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі», – стали крилатими висловами для всіх поколінь.

Ведучий. Тарас Григорович дуже любив дітей і не дивно, що в його творах, у малярському доробку образ дитини посідає значне місце. Шевченко мріяв створити власну сім'ю, власний дім і багато дітей у ньому, навіть розробив проект будинку своєї мрії ... Не збулося... ні хати,

ні кімнати, ні дружини, ні садочка... І тільки одна надія – вернутися «в Україну милу».

2 читець Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок посаджу...
Посаджу коло хатинки
На спомин дружині
І яблуньку, і грушку,
На wspomин єдиній!

Бог дасть, виростуть.
Дружина
Під деревами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.
А я буду груші рвати,
Діткам роздавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.

Ведуча. Великий поет любив свою рідну землю палко, безмежно, добре розуміючи, що він її син, що несе відповідальність за її майбутню долю.

Ведучий. Тому й вимогливий поет до співвітчизників, тому його слово нерідко сповнене пекучих докорів до них за байдужість, пасивність.

Ведуча. Тому й писав у щоденнику : «Жаль маю на... українців, що не вчаться історії щодня, щогодини, на ті самі граблі наступаючи. Доборолась Україна до самого краю. Гірше ляха свої діти її розпинають. Замість пива, праведную кров із ребер точать... Скільки вже тої крові пролито, а вони, мов пси голодні за маслак, гризуться знову. І досі не втямили, що в своїй хаті – своя правда, і сила, і воля. Нічого не навчились! І вчитись не хочуть! І я вже не навчу...».

Ведучий. Важко визначити, коли Шевченко був потрібніший рідному народові: чи в ті далекі жахливі часи, коли він був поневолений, чи сьогодні, коли Україна духовно відроджується.

Ведуча. Пророк, віщун, обновник і геній, що припав серцем до української минувшини, підняв жовто-сині стяги, знамена, які упродовж віків були в безодні забуття, підніс їх великим і жертвним зусиллям свого Духа вгору, щоб невпинно маячили над Україною.

Ведучий. Україна і Бог надихали кожне слово Тараса. Зміст його поезії визначався глибоким національно-християнським світоглядом – вірою в Україну і Бога як Творця, що сам є правдою і Любов'ю. поет часто звертається до Всевишнього з молитвою-подякою, молитвою-проханням, молитвою-мрією, роздумом, скаргою, жалем. У них він благає Господа націю, і, майже ніколи, за себе.

Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,

А більше на землі нікому
Не поклоніться.

Ведуча. Віра Тарасова пророча, бо говорив він від імені мільйонів, як обранець самого Бога, наділений такою любов'ю до свого народу, що заради нього готовий був жертвувати власним життям. Тому мав моральне право сказати українцям:

Свою Україну любіть
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Ведучий. Магічно-промовиста поезія Шевченка навчає боротьбі з несправедливістю супроти людей і націй. Він розширив можливості й ресурси української мови, синтезував кілька українських діалектів, сільську і міську говірки, елементи церковно-слов'янської мови. Тим самим показав своїм співвітчизникам, що мова здатна блискуче передавати найширше розмаїття почуттів і думок.

Ведуча. Мова і пісня – дві духовні фортеці, які має плекати народ. Під його геніальним пером заграла наша рідна мова усіма барвами. Поезія Тараса Шевченка стала своєрідним проголошенням літературної та інтелектуальної незалежності українців.

Ведучий. Не тільки ніжно й романтично бриніла наша мова, вона запалала гнівним вогнем протесту, заяснила великою силою любові. З вершин світової культури, з найглибших глибин людської правди він, Прометей українського слова, закликав:

Любіться, брати мої,
Україну любіте,
І за неї, безталанну,
Господа моліте.

Ведуча. Поетичний геній Кобзаря обезсмертив національні символи України: калину, тополь, вербу, явір, хрещатий барвінок. Шевченкова Україна – струнка, тонкостанна, з рожевими світанками і зоряними ночами. А українське село в його поезіях, як писанка в зеленому віночку широколистих тополь і білому серпанку квітучих садів.

Звучить пісня «Світає...»

Ведучий. Поет не лише любив свою землю за її розкішну красу. Його серце і душу пекла велика кривда України – Батурин, Полтава, Переяслав.

Виконується театралізований епізод «Три душі» з містерії «Великий льох» Т. Шевченка.

Ведуча. Будь яка антинародна влада не могла залишити Шевченка таким, яким він промовляє з «Кобзаря». Стихію духу поетового слова треба було регулювати, спрямовувати в русло ріки московського колоніалізму, присипляти народ України підробленим, фальшивим

Шевченком, щоб він кликав Україну не супроти Москви, а під її стяг, де нації злилися б у «сім'ю вольну, нову» – радянський народ.

Ведучий. Тому спроби применшити «Кобзаря», обминути те, що пробуджувало думку і свідомість, спричинило шалену кампанію перекручення ідей його творів. Офіційно Шевченко був дозволений лише як оборонець принижених, нещасних кріпаків, як атеїст і революціонер.

Ведуча. Однак, завжди жив у народі українському і той, справжній Шевченко, жив його «Кобзар», що став синонімом сумління свого часу, бо Шевченко зібрав туди кожную сльозину, найменший стогін поневолених.

Ведучий. Ти слухав Кобзаря? Ти чув його печаль,

Що піснею лилася з-під струн?

Горіла, мов зоря, і сяjala, як жар

Висока пісня Кобзаревих дум.

Дзвенить вона і досі у серцях,

Відлунюється в співі журавлів –

Великим Кобзарем оспівана в віках

Чарівна мова рідної землі.

Ведуча. Шевченко не був атеїстом, він був глибоко віруючою людиною. У повісті «Варнак» він стверджує, що для кожної людини релігія – це святість. У своїх щирих молитвах поет завжди звертається до Бога з великою надією на його опіку.

Ведучий. Дослідник Шевченкової творчості, його правнучатий небіж Олександр Відоменко, дійшов висновку, що поет-вірянин ніколи не писав «я не знаю Бога» та ще й з маленької літери у всесвітньо відомому «Заповіті», який, до речі, в автора взагалі був без назви.

Ведуча. Неповним буде уявлення про внесок Кобзаря до скарбниці української культури, якщо не ознайомитися зі спадщиною Шевченка-художника. Саме завдяки цьому таланту Тарас Шевченко здобув волю й перед ним відкрився широкий світ.

Ведучий. Тарас Шевченко навчався у Петербурзькій Академії мистецтв, де за визначні успіхи в живописі йому було присвоєно почесне звання Академіка художеств.

Ведуча. Там, у Петербурзі в поета з'явився задум створити ілюстрований альбом «Живописна Україна», в якому він показав би події української історії. До нашого часу збереглося 835 живописних робіт, і є дані про те, що 270 мистецьких творів Тараса втрачено.

Ведучий. Феномен Шевченка лишається незбагненим. Його літературна спадщина вважається основою української літератури і багато в чому сучасної української мови.

Ведуча. «Заповіт» Тараса Шевченка перекладено 51 мовою світу. Понад 200 віршів покладено на музику, багато з яких стало народними піснями. Серед них «Зоре моя вечірняя», «По діброві вітер виє», «Заповіт», «Реветь та стогне Дніпр широкий» стали справді народними. Сучасна Шевченкіана складається з тисячі томів його творчості.

Ведучий. А ще Шевченко дуже любив співати, адже мав гарний ліричний тенор. Співав сумні пісні й веселі, і навіть жандарми заслуховувалися його співом. Любив він слухати концерти Баха, симфонії Моцарта, Бетховена, мазурки Шопена.

Ведуча. Його улюбленими народними піснями були: «Ой не шуми, луже», «Забіліли сніги», «Гей, хто лиха не знає», «Ой ішов козак з Дону», «Ой зійди, зійди, зіронька...».

Виконується один із улюблених народних пісень поета.

Ведучий. У жовтні 1846 року Шевченко прибув на Волинь як учасник Київської археологічної комісії. В його обов'язки входило збирати народні перекази, оповідання, легенди, пісні й записувати історичні відомості про визначні урочища й могили. Він мав скласти описи монументальних пам'яток і давніх споруд, зробити ескізи могил, які оглядав, збирати старожитності, грамоти та інші папери.

Ведуча. Подорож тривала протягом жовтня-листопада 1846 року. Кобзар побував у Берестечку, Луцьку, селах Секунь Старовижівського та Вербка Ковельського районів.

Ведучий. Тут, у Вербці, що поблизу Ковеля, поета привабили місця, пов'язані з життям російського князя Андрія Курбського, де була збудована церква за його розпорядженням. Там поховані останки бунтівного князя. Швидше за все, Шевченко зробив декілька замальовок цієї церкви, але надруковані вони були без імені (археологічна комісія не наважилася вказати ім'я поета).

Ведуча. За переказами, Шевченка привабила ікона з образом Святого Миколая, що знаходився в храмі. Йому доручили обновити ікону, що від кількасотрічної давності зовсім стерлася.

Ведучий. У храмі села Секунь художник на прохання священника реставрував образ Богоматері візантійської малярської школи, яка, за свідченням старожилів, зберігалася до 90-х років ХХ століття.

Ведуча. Про те, що, власне, Кобзар оновлював образ, свідчить запис у книзі «Опись церковного имущества», заведеної у 1806 році. У примітці навпроти запису «Образ Божої Матері за престолом» занотовано «1846. Образ сей рестаурирован проезжим живописцем Тарасием Шевченком».

Ведучий. У своїй книзі «Шевченко і Західна Україна» професор М.І. Дубина, волинянин, так пише про ймовірне перебування Тараса Григоровича в Луцьку.

Ведуча. «Що могло зацікавити поета в цьому місті? Передусім ті місця, де 1812 року відбувалися жорстокі бої російської армії під командуванням Торماسова з франко-німецькими корпусами Реньє і Шварценберга, які мали намір, за наказом Наполеона, окупувати землі Волині... Привернув увагу поета і замок Любарта, і повноводна ріка Стир, що його омиває.

Ведучий. Поет не міг не зацікавитися історією діяльності Луцького братства, заснованого в 1617 році, яке відіграло в свій час визначну роль у

боротьбі проти католицизму та унії на Волині, мабуть, він ознайомився також з виданнями братської друкарні».

Ведуча. Та, найвірогіднішим, дослідники життя і творчості Великого Кобзаря вважають відвідини ним Берестечка – місця нещасливої для козаків битви з польською армією в 1651 році.

Ведучий. У 1847 році царський уряд за бунтарські вірші заслав Шевченка в далеку Казахську пустелю Кос-Арал. Іван Франко у статті «Тарас Шевченко» писав: «По десятилітнім засланні Шевченко вернувся, нарешті, до Петербурга хворий, зламаний тілом, але не духом... Навіть у тих страшних роках його муза не затихала...»

1 читець. Обніміте ж, брати мої
 Найменшого брата –
 Нехай мати усміхнеться,
 Заплакана мати.
 Благословить дітей своїх
 Твердими руками
 І діточок поцілує
 Вольними устами.

1 читець. І забудеться срамотня
 Давня година,
 І оживе добра слава,
 Слава України,
 І світ ясний, невечірній тихо засіяє...
 Обніміться ж, брати мої,
 Молю вас, благаю!

Ведуча. 9 березня 1861 рік. Так, день народження... 47 років Тарасу Григоровичу, та вночі він зліг. Приходили телеграми, вітали друзі, а йому ставало все гірше. «От якби додому, там би, може, одужав», – зітхав Шевченко. «Мені хочеться говорити, а говорити важко», – сказав ближче до півночі.

Ведучий. День народження закінчувався. У права вступив день смерті. Впродовж ночі він сидів на ліжку, намагаючись пригасити біль, що розривав груди. На світанку попросив склянку чаю, забажав, аби на горі прибрали. «А я зйду вниз».*(Уривок поеми І. Драча «Смерть Шевченка»).*

1 читець. Завірюха стугоніла, вила,
 А мороз гострив свій білий ніж,
 А Земля од ляку задубіла,
 На вітрах крутилася скоріш.
 Щулились дороги, мерзли хмари.
 В сіру безвість зносило міста.
 А дуби стругалися на мари,
 На труну, на віко, на хреста.

2 читець. Петербурзьким шляхом, по коліна
 Грузнучи в наметах, боса йшла

Зморена, полатана Вкраїна,
Муку притуливши до чола.
І намисто сипалось під ноги,
Ніби кров змерзала на льоту.
«Сину, сину», – слухали дороги
Тих ридань метелицю густу.

1 читець. Хурделяє хуга хуртовинна,
Засипає снігом очі вщерть.
І біжить до сина Україна
Одганяти знавіснілу смерть.

Ведуча. В останню дорогу проводжала поета вся Україна. І петербурзька. І московська. І українська. І вільна, й кріпацька. Над його труною сипався петербурзький сніг, а, здавалося, що то вишневий цвіт український... А через 40 днів Шевченка перехоронять в Україні.

Ведучий. Є могили святих пророків, куди пливуть полонники з цілого світу. І є в Каневі на Чернечій горі могила нашого Пророка – Тараса Шевченка, до якої з усіх сторін світу сходяться шляхи й стежки українців, для яких

1 читець. Його душа в святих його словах
Одбилася акордами смутними.
Вона живе і в тих благих сльозах,
Що над його піснями пролили ми.

2 читець. Поет живе! Ми слухаєм його!
Ми чуєм заповіт його священний:
Учитися, любити край стражденний
І не цуратись рідного, свого.

1 читець. Усі ми, скільки є, в душі своїй
Клялись тих дум не зраджувати зроду.

2 читець. І справді ми заповіт святий –
Поет живе в серцях свого народу!..

Звучить пісня "Реве та стогне Дніпр широкий".

На сцену виходять усі учасники дійства.

Ведуча. Нехай святиться блискавиця, що несе у вічну далечінь, нашу думу й пісню.

Ведучий. Нехай святиться між народами твоє ім'я, Тарасе!

Сценарій «Барви української мови»

День української мови. Це свято було встановлено Указом президента України від 6-го листопада 1997-го № 1241/97 і відзначається щороку на честь українського літописця Нестора - послідовника творців слов'янської писемності Кирила та Мефодія. Дослідники вважають, що саме з преподобного Нестора-літописця і починається писемна українська мова.

Ведучий: Рідна мова – це мова, що першою засвоюється дитиною і залишається зрозумілою на все життя. Рідною прийнято вважати мову

нації, мову предків, яка пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їхніми духовними надбаннями.

Ведуча: Мова моя українська,
Батьківська, материнська,
Я знаю тебе не вивчену –
Просту, домашню, звичну,
Не з-за морів покликану
Не з словників насмикану

Ведучий: Ти у мені із кореня,
Поле мені наговорена,
Дзвоном коси накована,
В чистій воді смакована,
Болем очей продивлена,
Смутком багать продимлена,
З хлібом у душу всмоктана,
В поті людським намокнута,
З кров'ю моєю змішана,
І аж до скону захищена.

(Звучить пісня на слова Степана Галябарди, муз. Олена Слободянка)

Мови чарівний голос

На ріці життя тихо меле млин часу,
І у вишині зорі по одній гасить
та запалює замість них нові знову
І несе у світ племінки вогонь слова.
Слово мовили знов уста мої, слово,
Як бусинками, ними виграє мова.
Зорі і світи сіли край мого столу,
Слухають її мови чарівний голос.

Приспів:

Причисти мене розмовою
Українською мовою.
Зачаруй мене славнозвісною
Українською піснею.
Причисти мене розмовою
Українською мовою.
Зачаруй мене ніжною
Українською піснею.
Засвітає день квітами пісень ясно,
Літо щедре йде, сто надій цвіте рясно.
З рідної землі б'є вже джерело знову
І течуть слова у дзвінкій кришталі мови.
Слово мовили знов уста мої, слово,
Як бусинками, ними виграє мова.
Зорі і світи сіли край мого столу,

Слухають її мови чарівний голос.

Приспів.

Ведуча: 6 листопада 1997 року було підписано Указ Президента України, у якому говориться: «На підтримку ініціативи громадських організацій та з урахуванням важливості ролі української мови в консолідації суспільства постановляю: «Установити в Україні День української писемності та мови, який відзначати щорічно 9 листопада в день вшанування пам'яті Преподобного Нестора Літописця».

Ведучий: Із святом вас, шановні добродії, із святом, шанувальники рідного слова. Корені українського слова проросли з найдавніших діалектів праслов'янських племен, рясними пагонами розвинулися в часи Давньоруської держави. Древнє слово квітами-перлами розцвітало у найдавніших пам'ятках культури Київської Русі, у полемічних творах, у красному письменстві різних часів.

Ведучий: Сьогодні наше свято – це свято української мови та писемності. З часу винайдення писемності фактично почався період документальної історії людства, тому стало можливим не тільки передавати мовну інформацію на відстані, але й закріпити її в часі.

Ведуча: Перші спроби письма відносяться приблизно до 35-50 років до нашої ери. Спочатку це була гілочка пальми – знак миру. Потім – схематичне зображення предмета чи якогось явища. І нарешті – ієрогліфи. Прямим попередником слов'янської мови – є алфавіт, створений великими просвітителами слов'ян – братами Кирилом і Мефодієм.

Ведучий: Костянтин Філософ (Кирило) і його брат Мефодій походили із Солуня (сучасні Солоніки). За тих часів людність у цьому місці складалася наполовину з греків, наполовину з слов'ян. Грекинею була мати братів, а батько – болгарин. Тому брати з дитинства добре знали як грецьку так і мову солунських слов'ян. Костянтин (Кирило) (827 – 14 лютого 896 р.), здобувши освіту в Константинополі, знав східні мови, латинську, арабську і старослов'янську, був талановитим філологом, працював бібліотекарем у патріаршій бібліотеці, викладав філософію у вищій константинопольській школі. Мефодій (815 – 6 квітня 885 р.) був управителем однієї слов'янської провінції у Візантії, а згодом став помічником Костянтина в місіонерській, літературній і освітній діяльності.

У 862 році візантійський імператор Михайло і патріарх Фотій послали Костянтина і Мефодія в Моравію, де вони на прохання місцевого князя Ростислава повинні були вести церковну службу слов'янською мовою, що мала бути протиставлена латинській мові німецьких місіонерів.

– Адже ви обоє солуняни, – сказав Михайло, а солуняни всі говорять по – слов'янськи. Я знаю, – додав він, звертаючись до Костянтина, – ти часто хворієш. Але треба, щоб саме ти вирушив Моравії. Відповідь Костянтина знаходимо у «Життях Кирила і Мефодія».

Немічний я тілом і хворий. Але з радістю піду в Моравську землю, якщо мають вони абетку своєї мови. Бо просвіщати народ без письмен його мови однаково, що писати на воді!

За свідченням джерел Костянтин перед від'їздом до Моравії розробив слов'янську азбуку. А вже 863 року Кирило і Мефодій привезли до Велеграфа слов'янську абетку на 3-4 богослужбні книги, перекладені на слов'янську мову. У посланні папи Іоанна VIII до моравського князя Святополка (880 р.) Костянтина названо «творцем слов'янського письма».

Ведуча: Існує два різновиди старослов'янських писемних знаків: кирилиця (на честь першовчителя слов'ян) і глаголиця.

Кириличний алфавіт з XI ст. широко застосовується в історичній та світській літературі східних слов'ян. Від давньоруського періоду його успадкували всі три східнослов'янські народи: російський, український і білоруський.

В історії кириличного письма розрізняють три періоди: устав, півустав і скоропис. У середині XVI ст. у східних слов'ян виникає друкарство, друкований алфавіт створений з деякими змінами, на основі півуставного письма. Перша датована книга під назвою «Апостол» надрукована в Москві в 1564 р., в Україні – у Львові – 1574 р. Іваном Федоровим. У 1708 р. старий друкарський алфавіт зазнав реформ. Петро I ввів нову систему знаків – гражданку. З нього усунені деякі зайві літери. Писемність звільнилася від складної системи знаків наголосу.

Ведуча: У Київській Русі книги цінувалися, як рідкісні скарби. Мати декілька книг означало володіти цілим багатством. «Повість минулих літ» називає книги «ріками, які наповнюють всесвіт мудрістю незмірної глибини». «Якщо старанно пошукати в книгах мудрості, – зазначав літописець, – то знайдеш користь душі своїй».

Ведучий: Україна та її культура святкують своє відродження. Але цьому передувала тяжка боротьба. Дуже багато жорстоких літ і століть пережила наша невмируща мова, мужньо знісши і витерпівши наругу наймогутніших царських сатрапів та посіпак шляхетсько-панських і своїх панів.

(Звучить пісня «Рече та стогне Дніпр широкий». На сцені 12 дівчат в українському вбранні. Кожна із них зачитує одну із дат в скорботному календарі української мови, після чого повертається і йде в глибину сцени)

1720 рік – російський цар Петро I заборонив друкувати книжки українською мовою.

1796 рік – видано розпорядження про вилучення у населення України українських букварів та українських текстів із церковних книг.

1775 р. – зруйновано Запорізьку Січ і закрито українські школи при полкових козацьких канцеляріях.

1862 р. – закрито українські недільні школи, які безкоштовно організовували видатні діячі української культури.

1863 р. – указ російського міністра Валуєва про заборону видання книжок українською мовою.

1876 р. – указ російського царя Олександра II про заборону друкування нот українських пісень.

1884 р. – закрито всі українські театри.

1908 р. – вся культура і освітня діяльність в Україні визнана царським урядом Росії шкідливою, «могущей визвать последствия, угрожающие спокойствию и безопасности Российской империи».

1914 р. – російський цар Микола II ліквідує українську пресу газети і журнали.

1938 р. – сталінський уряд видає постанову про обов'язкове вивчення російської мови, чим підтинає коріння мові українській.

1983 р. – видано постанову про так зване посилене вивчення російської мови в школах і поділ класів в українських школах на дві групи, що привело до нехтування рідною мовою навіть багатьма українцями.

1989 р. – видано постанову яка закріплювала в Україні російську мову як офіційну загальнодержавну мову, чим українську мову було відсунуто на третій план, що позначається ще й сьогодні.

(Музика замовкає. Із глибини сцени виходить дівчина із запаленою свічкою, читає «Молитву» Ольги Яворської. Дівчата стоять обличчям до глядачів. У кожної в руках горить свічка).

Молитва

Гріховний світ вирує неспроста,
 Підступний демон, що керує нами,
 Та піднімається нетлінно над віками
 Велична постать вічного Христа.
 О Господи ! Знайди нас всіх, знайди,
 Бо ми блукаєм хащами ще й нині,
 Прости гріхи й провини безневинні,
 І до спасіння всіх нас поведи.
 О Господи ! Зціли нас всіх, зціли,
 Всели в серця неопалиму мрію,
 Щоб ми, пізнавши віру і надію,
 Жорстокий світ добром перемогли.
 Моя прекрасна українська мово,
 Найкраща пісня в стоголоссі трав.
 Кохане слово, наше рідне слово,
 Яке колись Шевченко покохав.
 Ти все знесла насмішки і зневаги,
 Бездушну гру ворожих лжеїдей,
 Та сповнена любові і відваги
 З-за ґрат летіла птахом до людей.
 Ти наш вогонь на темнім полі битви,
 Невинна кров пролита в боротьбі.

Тебе вкладаєм тихо до молитви
І за спасіння дякуєм тобі.

Ведуча: Вперше українську народну мову було піднесено до рівня літературної наприкінці XVIII століття з виходом у 1798 році першого видання «Енеїди» Івана Котляревського, який вважається зачинателем нової української літературної мови.

Так Котляревський у щасливий час
Українським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз,
Та був у нім завдаток сил багатий.
І огник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати.

(Поставка уривку з п'єси І.Котляревського «Наталка Полтавка»)

Ведучий: Т.Г.Шевченко своїм величезним талантом розкрив невичерпні багатства народної мови, осягнув її, і як ніхто, розкрив чудову, чарівну музику українського слова:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос –
Більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!...

(Виконується поезія Т.Г. Шевченка – на вибір)

Ведучий: Сила слова безмежна. Особливо, коли воно живе, іскристе, емоційно виважене. Коли воно сліпуче, «як проміння яснее» а могутнє, «як хвилі буйні». Коли слова – палкі блискавиці. Тоді воно здатне робити чудо і хвилювати найтонші струни людського серця. Століттями мова народу була тією повноводною річкою, яку ми називаємо поезією.

Читець: Говоріть, як колись вас навчала матуся,
Говоріть, як навчав у дитинстві татусь,
Легко так, вільно так, щоб слова були в русі,
Не тримайте слова, віддавайте комусь.
Щиро так, м'яко так, починайте казати,
Як воліла б відкритись ваша душа.
Може хочеться їй у словах політати
Привітати когось, а чи дати відкоша.
Слів у мові мільйон, вибирайте найкращі,
Кожне з них, лиш торкни, – як струна, виграва,
Зрозумілі, вагомі й усі вони ваші –
Мелодійні, дзвінкі, українські слова.
Говоріть про любов і про віру у щастя,
Уникайте мовчання, нудьги і ниття,
Говоріть, хай в розмові слова веселяться,
Говоріть і продовжуйте мові життя.
(Олесь Луній «Говоріть»)

Ведуча: Зверніть увагу на багатючі можливості нашої мови. Ми будемо читати текст, кожне слово якого починається з літери «Б». «Біля білої берези блукав білий бородань. Борода, брови були білі. Брав бородань бандуру, бурмотів, бубнів. Бандура болісно бриніла».

Ведучий: «Багато бачив бандурист бід батьків, братів босих, багато брехні, безчестя, безкультур'я, братовбивства... Боротися! Безстрашно, безперервно боротися. Благати благословення Божого».

Ведуча: «Боже! Бачиш – боса Батьківщина! Бо брат бив брата, батько – батька. Боже! Біль безжалісний! Боже, буде багата будучина Батьківщини? Буде!».

Ведучий: А скільки в нашій мові пестливих, ніжних форм слів до одного вибраного слова. Ось в англійській мові «хенд» – це просто рука і нічого більше, а у нас: ручка, ручечка, рука, рученька, рученя, рученятко. А які слова можна добрати до слова «мама» – няня, матуся, мамуся, мамочко, матінко.

Ведучий: Ось і підходить до кінця наше свято української писемності та української мови. Ми живемо на чудовій, багатій, мальовничій землі – на нашій славіній Україні. Тут жили наші прадіди, діди, тут живуть наші батьки, тут корінець роду українського, що сягає сивої давнини. І негоже, просто соромно бути поганими нащадками у таких великих і славіних батьків.

Ведуча: Людині визначено Богом місце народження, країна, небо ; вона не може нічого того поміняти, як не може поміняти саму себе. А якщо щось із того призначеного їй, поміняє, то не на краще, бо чуже ніколи не буває кращим. І куди б ти не пішов – твоя Батьківщина, земля твоя, твоя мова, твій народ завжди будуть з тобою.

(Звучить пісня про Україну)

[Електронний ресурс. Режим доступу : <http://ped.sumy.ua>].

Дискусія «Мистецтво української діаспори»

План

1. Західні мистецькі осередки української діаспори.
2. Українське кіномистецтво.

На початку дискусії доцільно навести слова Ю.Кульчицького: «Відірвані від батьківщини, ми не бажали поривати з її духовністю – почуття обов'язку рідного середовища». Далі слід розглянути поняття «полікультурне виховання громадян», яке поширено в країнах Заходу, під яким розуміється усвідомлення окремими особистостями багатогранної світової культури, що складається з різноманітних унікальних і неповторних цінностей, з одночасним збереженням своєї національної ідентичності.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100, Україна, тел. (0432) 26-52-20, факс (0432) 26-33-02, E-mail: info@vspu.net код ЄДРПОУ 02125094

02.04.2015 № 06/7
 на № _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційної роботи
 Жаровської Олени Петрівни
 на тему «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі
 педагогічного університету»
 (спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Упродовж 2010-2014 н.р. на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у практику підготовки майбутніх учителів впроваджувалися результати дисертаційної роботи Жаровської О.П. на тему «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету». Для визначення результативності запропонованих умов проводилося тестування, анкетування студентів, спостереження за їхньою навчальною діяльністю. Результати оброблялися за допомогою методів математичної статистики. Ефективність реалізації запропонованих педагогічних умов підтверджена позитивними змінами.

У межах реалізації програми формуального експерименту Жаровською О.П. проведено практичні заняття зі студентами Інституту педагогіки, психології і мистецтв, Інституту філології й журналістики. Запропонований матеріал та методи роботи дисертанта, проведення діагностики ефективності підготовки майбутніх учителів до патріотичного виховання вплинули на формування науково-пошукових знань, умінь і навичок у студентів.

Найбільш ефективним шляхом формування патріотизму як цінності є створення інтерактивного освітньо-виховного середовища, яке формує патріотичну позицію студентів. Результати діагностики доводять, що у процесі активної соціально значущої патріотично спрямованої діяльності у студентів формується патріотизм громадянсько-гуманістичного типу, який, поступово включаючись у їхню систему ціннісних орієнтацій, виявляється в усвідомленій професійній підготовці й особистій зацікавленості в майбутній діяльності. Сутнісними характеристиками освітньо-виховного середовища вищу як педагогічної системи є такі: багатофакторність, довготривалість, перспективність, комплексність, ступеневість.

Довідка видана в спеціалізовану вчену раду Д 05.053.01 Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Проректор
 з наукової роботи

І.Є. Руснак

Акімова 098-27-36-792

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
 тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
 E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

23.03.2015 р. № 168/1 На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів науково-педагогічного дослідження
Жаровської Олени Петрівни
«Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі
педагогічного університету»

Соціальна значимість патріотичного виховання студентів педагогічних вузів та недостатня теоретична і практична розробленість проблеми, необхідність більш ґрунтовної реалізації можливостей освітньо-виховного середовища університету для патріотичного виховання майбутніх вчителів та необхідність підвищення рівня патріотичної вихованості студентів розглянуто у досліджуваній темі дисертаційного дослідження: «Патріотичне виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету».

В ході апробації роботи з'ясовано, що необхідною умовою оптимізації патріотичного виховання є дотримання системного підходу, який передбачає розгляд цілісного багаторівневого взаємозалежного відкритого процесу в його постійному розвитку і саморозвитку.

Вища педагогічна школа є могутнім фактором виховання майбутніх вчителів. Одним із головним завдань вищої школи є формування світогляду кожного студента, виховання свідомого й активного члена суспільства, обізнаного з процесами, що відбуваються в країні та за її межами, громадянина із високими патріотичними почуттями.

Широкі можливості для вирішення цих суперечностей та патріотичного виховання студентів – майбутніх вчителів – є саме освітньо-виховне середовище педагогічного університету, яке включає виховний компонент змісту навчальних дисциплін, особливості місцевої культури, природи, традицій.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчив ефективність апробованої методики патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету; дидактичного забезпечення процесу формування патріотичних почуттів, методичних рекомендацій щодо практичної реалізації вивчених теоретичних положень, які сприяють ефективному формуванню патріотичного світогляду під час вивчення гуманітарних дисциплін

Довідка видана в спеціалізовану вчену раду Д 05.053.01 Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор пед. наук професор

I.M. Шоробура

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

54030, м. Миколаїв, 24, тел. (0512) 37-88-38, факс (0512) 37-88-15, office@mdu.edu.ua, www.mdu.edu.ua

від 07.04. 2015 р. № 21/540

від _____ на № _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної роботи

А. Л. Ситченко

_____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Жаровської Олени Петрівни
на тему: «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі
педагогічного університету»
зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Протягом 2010-2014 рр. у практику підготовки майбутніх фахівців на базі Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського впроваджено результати дисертаційної роботи Жаровської О. П. на тему «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету».

Результати дослідження показали, що в процесі активної соціально значущої патріотично спрямованої діяльності у студентів формується патріотизм громадянсько-гуманістичного типу, який, потрапляючи до системи ціннісних орієнтацій, виявляється в усвідомленому виборі й особистій зацікавленості в цій діяльності.

Жаровською О. П. упроваджено методичне забезпечення процесу патріотичного виховання студентів і створено виховне середовище, що базувалося на соціально значущій, історично забарвленій діяльності, яке в цілому дозволяло формувати патріотичну позицію молоді. Пошукові експедиції, «уроки мужності», патріотично скеровані акції сприяли досягненню мети дослідження. Патріотизм як громадянсько-гуманістична якість особистості, що відповідає сучасному етапу суспільного розвитку, вміщує за принципом кумулятивності елементи національної та державної самоідентифікації та спрямований на захист інтересів своєї країни, але з домінуванням гуманістичних ідеалів.

Довідку видано для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Д 05.053.01 Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Декан філологічного факультету

Н. І. Василькова

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2, тел. (04744) 3-45-82, факс (04744)
 3-45-82, E-mail: udpu@udpu.org.ua УДПУ р/р 35228202004420, банк одержувача УУДКСУ
 в Черкас. обл. МФО 854018, код 02125639

25.03.2015 № 739/01
 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
Жаровської Олени Петрівни
 на тему: «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі
 педагогічного університету»

Теоретико-методичні напрацювання Жаровської Олени Петрівни, що представлені в дисертаційній роботі «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету» впроваджувалися в навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини впродовж 2010-2014 навчальних років.

Ефективність реалізації педагогічної моделі забезпечували апробовані на практиці педагогічні умови формування патріотичної вихованості майбутніх учителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, а саме: використання виховного потенціалу гуманітарних дисциплін з метою патріотичного виховання студентів; виховання громадянської позиції студентів шляхом залучення їх до участі у соціально-значимих проєктах; використання національно-культурних традицій у патріотичному вихованні студентів на основі єдності навчального процесу та позанавчальної діяльності у межах освітньо-виховного середовища; спрямованість освітньо-виховного середовища на майбутню педагогічну діяльність у патріотичному вихованні учнів.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчив ефективність апробованої методики патріотичного виховання у майбутніх учителів; дидактичного забезпечення процесу формування патріотичного світогляду в процесі вивчення гуманітарних дисциплін; методичних рекомендацій щодо практичної реалізації визначених теоретичних положень, які сприяють ефективному патріотичному вихованню студентів педагогічних університетів.

Проректор
 з науково-педагогічної роботи

Т. Д. Кочубей

002042

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

LESYA UKRAINKA
EASTERN EUROPEAN
NATIONAL UNIVERSITY

Україна, 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13
Тел.: +38(0332) 24-10-07
Факс: +38(0332) 72-01-23
Ел. пошта: post@eenu.edu.ua
www.eenu.edu.ua
Код ЄДРПОУ 02125102

Prosp.Voli, 13, Lutsk 43025, Ukraine
Tel.: +38(0332) 24-10-07
Fax: +38(0332) 72-01-23
E-mail: post@eenu.edu.ua
www.eenu.edu.ua

08.04.2015 № 03-29/02/1162

на № _____ від _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Жаровської Олени Петрівни
на тему «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному
середовищі педагогічного університету»
(спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Результати дослідно-експериментальної роботи засвідчують актуальність патріотичного виховання майбутніх вчителів, які в свою чергу здатні забезпечити становлення особистості учня як громадянина і патріота своєї Вітчизни на основі прийняття демократичних цінностей, дотримання закону, норм права, загальнолюдської моралі й участі майбутнього вчителя в демократичних процесах, підготовки їх до здійснення патріотичного виховання учнів.

Теоретико-методичні напрацювання Жаровської Олени Петрівни дають можливість створювати в університеті освітньо-виховне середовище шляхом організації студентів у процесі демократизації життя у ВНЗ, дотримання прав студентів, наданні ним допомоги у набутті та накопиченні особистого досвіду захисту демократичних прав і свобод людини, а також досвіду здійснення патріотичного виховання учнів.

Узагальнення результатів наукової роботи О.П. Жаровської показало дієвість запропонованої моделі навчально-виховного процесу в освітньо-виховному середовищі педагогічного інституту СНУ імені Лесі Українки на основі забезпечення взаємодії всіх напрямів виховного середовища навчального закладу. Це дозволяє успішно готувати майбутніх учителів до вимог інформаційного суспільства.

Довідка видана в спеціалізовану вчену раду Д 05.053.01 Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Перший проректор

А.В.Цьось

П.М. Гусак (0332) 24-12-01